

Jean-François Lyotard

Postmoderno stanje

Izveštaj o znanju

Jean-François Lyotard

Postmoderno stanje

Izvještaj o znanju

Prevela
Tatiana Tadić

Naslov izvornika

La Condition postmoderne: report sur le savoir, © 1979. Les Editions de Minuit.
Prava za hrvatski prijevod © 2005. Ibis grafika, Zagreb

Nakladnik

Ibis grafika d.o.o.
IV. Ravnice 25, Zagreb
www.ibis-grafika.hr

Za nakladnika/urednik

Krešimir Krnic

Odabrao

Slavko Amulić

Recenzenti

Gvozden Flego
Marijan Krivak

Oblikovanje ovitka

Matko Jovičin

Grafička priprema i tisak

Ibis grafika d.o.o.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Zagreb
UDK

LYOTARD, Jean-François

Postmoderno stanje : Izvještaj o znanju / Jean-François
Lyotard ; Prevela Tatiana Tadić. – Zagreb : Ibis grafika,
2005.

Prijevod djela: La Condition postmoderne: report sur
le savoir -
– Kazalo.

ISBN 953-6927-09-8

Grafičko oblikovanje i slog priredio Krešimir Krnic. Knjiga je složena pismom Adobe Garamond Pro u programu Adobe InDesign. Prijevod je zaštićen autorskim pravima.

Niti jedan njegov dio ne smije se ni na koji način reproducirati ili objavljivati bez prethodnog pisanog dopuštenja nositelja prava.

Objavljivanje ove knjige pomoglo je Ministarstvo znanosti,
obrazovanja i športa Republike Hrvatske

SADRŽAJ

Uvod	V
Postmoderno stanje	1
1. Područje: znanje u informatičkim društvima.....	1
2. Problem: legitimnost.....	8
3. Metoda: jezične igre.....	11
4. Priroda društvene veze: moderna alternativa.....	14
5. Priroda društvene veze: postmoderno gledište	20
6. Pragmatika narativnog znanja.....	26
7. Pragmatika znanstvenog znanja.....	34
8. Narativna funkcija i legitimnost znanja	39
9. Priče o legitimaciji znanja	44
10. Delegitimnost.....	53
11. Istraživanje i njegova legitimacija performativnošću..	60
12. Obrazovanje i njegovo legitimiranje performativnošću	70
13. Postmoderna znanost kao istraživanje nestabilnosti ..	80
14. Legitimnost putem paralogije	90
Pogovor.....	103
Lyotardovo “postmoderno stanje”	103
Kazalo imena i pojmova.....	113

UVOD

Predmet ove studije je stanje znanja u najrazvijenijim društvima. Odlučio sam ga nazvati “postmodernim”. To je izraz kojim se koriste sociolozi i kritičari na američkom kontinentu. On opisuje u kakvom se stanju nalazi kultura nakon promjena koje su utjecale na pravila igre u znanosti, književnosti i umjetnosti, počevši od kraja XIX. stoljeća. Ovdje se bavimo promjenama u odnosu na krizu naracija.

Znanost je od početka u sukobu s naracijama. Prema njezinim mjerilima većinu ih možemo razotkriti kao bajke. No ukoliko se ne ograničava na nabranje korisnih pravilnosti i ukoliko traga za istinom, ona mora ozakoniti vlastita pravila igre. I tada o svome ustrojstvu stvara diskurz legitimnosti koji nazivamo filozofijom. Kada taj metadiskurz izričito pribjegava nekoj velikoj naraciji, poput dijalektike Duha, hermeneutike smisla, oslobađanja umstvenog subjekta ili radnika, razvoja bogatstva, onda odlučujemo “modernom” nazvati onu znanost koja se na naracije poziva kako bi sebe ozakonila. Primjerice, pravilo konsenzusa između pošiljatelja i primatelja nekog istinosnog iskaza bit će [prihvatljivo ako se opisuje s obzirom na moguću usuglašenost mišljenja](#) razumnih duhova; takva je bila naracija prosvjetiteljstva u kojoj je heroj znanja radio u korist

ispravnog etičko-političkog cilja, za univerzalni mir. Na ovom primjeru vidimo da legitimirajući neko znanje metanaracijom, što uključuje i filozofiju povijesti, moramo pitati o vrijednosti institucija koje upravljaju društvenim odnosom; i njih je također potrebno legitimirati. I pravda se, jednako kao i istina, mora pozivati na veliku naraciju.

Pojednostavimo li do krajnosti, možemo reći da se nepovjerenje prema metanaracijama smatra “postmodernim”. Ono je zasigurno posljedica napretka znanosti, no i napredak sa svoje strane pretpostavlja nepovjerenje. Zastarjelosti metanarativnog pristupa legitimnosti odgovara upravo kriza metafizičke filozofije, a također i akademske institucije koja je ovisila o ovoj. Narativna funkcija gubi svoje čimbenike, velikog junaka, velike opasnosti, velike zaplete i velik cilj. Ona se raspršuje u oblačiće narativnih jezičnih elemenata, ali također i onih denotativnih, preskriptivnih, deskriptivnih itd., od kojih svaki sa sobom nosi pragmatične naboje *sui generis*. Svatko od nas živi na raskršću mnoštva ovih elemenata. Mi nužno ne oblikujemo postojeane jezične kombinacije, a ni svojstva onih koje oblikujemo nisu nužno priopćiva.

Prema tome, društvo koje dolazi ne poziva se toliko na njutnovsku antropologiju (poput strukturalizma ili teorije sustava) već se u većoj mjeri poziva na pragmatiku jezičnih čestica. Postoji mnogo različitih jezičnih igara, to je heterogenost elemenata. Oni omogućuju instituciju samo na krajevima, to je lokalni determinizam.

Oni koji donose odluke ipak pokušavaju upravljati ovim oblacima društvenosti pomoću ulaznih/izlaznih matrica, uz pomoć logike koja pretpostavlja sumjerljivost elemenata i odredivost svega. Zbog njih je naš život **podređen** povećanju moći. Njegova legitimnost na području društvene pravednosti kao znanstvene istine nalazi se u optimalizaciji djelotvornosti sustava, učinkovitosti. Primjenu ovih pravila na sve naše igre prati

i nešto terora, labavog ili strogog: Budite operativni, to jest sumjerljivi, ili nestanite.

Logika najdjelotvornijeg je nesumnjivo u mnogo čemu nekonzistentna, posebice glede prijepora u društveno-ekonomskom području jer ona istodobno želi manje posla (zbog snižavanja troškova proizvodnje) ali i više posla (da bi olakšala teret neaktivnog stanovništva na društvo). No nepovjerenje je već toliko da više nitko od ovih nedosljednosti ne očekuje spasonosno rješenje, kao što je to nekada činio Marx.

Postmodernom je stanju, međutim, razočaranje strano, jednako kao što mu je strana i slijepa pozitivnost delegitimnosti. Gdje nakon metanaracija možemo naći legitimnost? Kriterij operativnosti je tehnološki i nije primjeren pri prosuđivanju istine ili pravde. Može li se legitimnost pronaći u konsenzusu postignutom diskusijom, kako misli Habermas? On napada heterogenost jezičnih igara. A pronalasci uvijek nastaju iz neslaganja. Postmoderno znanje nije samo oruđe moći. Ono istančava našu osjetljivost za razlike i osnažuje našu sposobnost podnošenja nesumjerljivog. Ono sâmo svoj uzrok ne nalazi u homologiji stručnjaka već u paralogiji izumitelja.

Naše otvoreno pitanje glasi ovako: legitimnost društvene sponse, pravedno društvo, je li to moguće prema paradoksu analognom znanstvenoj djelatnosti? I što bi ono predstavljao?

Ovaj tekst je prigodan. Radi se o *Izveštaju o znanju u najrazvijenijim društvima*, kojeg smo predložili Sveučilišnom vijeću pri vladi Quebeca, a na zahtjev njegova predsjednika. Gospodin predsjednik je ljubazno odobrio objavljivanje teksta u Francuskoj, na tome mu zahvaljujem.

Izjestitelj je filozof, a ne stručnjak. Stručnjak zna što zna i što ne zna, dok filozof to ne zna. Jedan zaključuje, drugi propituje, radi se o dvije jezične igre. One su ovdje izmiješane tako da ni jedna nije dovedena do kraja.

Filozof se barem može tješiti govoreći da će formalna i pragmatička analiza nekih filozofskih i etičko-političkih diskurza o

legitimnosti koje Izvještaj sadrži kasnije zaživjeti. On ju je uveo na pomalo sociologizirajući način, što ju je skratilo, ali joj je i dalo njezino mjesto.

Izvještaj posvećujemo *Politehničkom institutu za filozofiju* sveučilišta Pariz VIII (Vincennes), u veoma postmodernom trenutku kada pred ovim Sveučilištem stoji opasnost nestanka, a pred institutom mogućnost njegova nastanka.

POSTMODERNO STANJE

1. Područje: znanje u informatičkim društvima

Naša je radna pretpostavka da znanje mijenja svoj položaj kada društva ulaze u postindustrijsko doba i kulturu koju nazivamo postmodernom.¹ Ovaj je prijelaz započeo već krajem pedesetih koje su u Europi označile završetak obnove. Ovisno o državi odvijao se brže ili sporije, a u samoj zemlji to je ovisilo o području aktivnosti, iz čega proizlazi sveopća vremenska neusklađenost pa cjelovita slika nije usklađena.² Neki od opisa moraju biti pretpostavke. A znamo da futurologiji ne treba pripisivati previše zasluga.³

1 A. Touraine, *La société postindustrielle*, Denoël, 1969.; D. Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, New York, 1973.; Ihab Hassan, *The Dismemberment of Orpheus : Toward a Post Modern Literature*, New York, Oxford U.P., 1971.; M. Benamou i Ch. Caramello ur., *Performance in Postmodern Culture*, Wisconsin, Center for XXth Century Studies i Coda Press, 1977.; M. Kohler, "Postmodernismus : ein begriffsgeschichtlicher Ueberblick", *Amerikastudien* 22, 1 (1977).

2 O tome vidi već klasičan književni prikaz M. Butora, *Mobile. Etude pour une représentation des Etats-Unis*, Gallimard, 1962.

3 Jif Fowles ur., *Handbook of Futures Research*, Westport, Conn., Greenwood Press, 1978.

Umjesto slike koja ne bi mogla biti potpuna mi ćemo krenuti od točke koja odmah određuje naš predmet. Znanstveno znanje je vrst diskurza. Drugim riječima, mogli bismo reći da posljednjih četrdesetak godina znanosti i tehnologije koje se nazivaju vrhunskima posvećuju pozornost jeziku: fonologija i lingvističke teorije,⁴ problemi komunikacije i kibernetika,⁵ suvremena algebra i informatika,⁶ računala i njihovi jezici,⁷ problemi prevođenja i kompatibilnost među strojevnim jezicima,⁸ problemi pohranjivanja i banke podataka,⁹ telematika i postavljanje “inteligentnih” terminala,¹⁰ paradoksologija,¹¹ eto očevidnih svjedočanstava, a popis nije iscrpan.

Čini se da utjecaj ovih tehnoloških promjena na znanje mora biti znatan. Zbog ovih promjena i znanje se mijenja ili

- 4 N. S. Troubetzkoy, *Grundzge der Phonologie*, Prague, T. C. L. P., VII, 1939.
- 5 N. Wiener, *Cybernetics and Society. The Hurnan Use of Human Beings*, Boston, Houghton Mifflin, 1949.; W.R. Ashby, *An Introduction to Cybernetics*, London, Chapman and Hall, 1956.
- 6 Vidi djelo Johannesesa von Neumanna (1903-1957).
- 7 S. Bellert, “La formalisation des systèmes cybernétiques” u *Le concept d’information dans la science contemporaine*, Minuit, 1965.
- 8 G. Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Gallimard, 1963. Godinu 1965. smatraju početkom računalne revolucije zahvaljujući novoj vrsti računala 360 I.B.M. : R. Moch, “Le tournant infomatique”, *Documents contributifs*, dodatak IV, *L’informatisation de la société*, La Documentation française, 1978., R. M. Ashby, “La seconde génération de la micro-électronique”, *La Recherche* 2 (lipanj1970.), 127 i dalje
- 9 C. L. Gaudfernan i A. Taïb, “Glossaire”, u P. Nora i A. Minc, *L’informatisation de la société*, La Documentation française, 1978. R. Beca, “Les banques de données”, *Nouvelle informatique et nouvelle croissance*, dodatak I, *L’informatisation...*, loc. cit.
- 10 L. Joyeux, “Les applications avancées de l’infomatique”, *Documents contributifs*, loc. cit. Kućni terminali (Integrated Video Terminals) bit će komercijalizirani prije 1984., cijena će biti oko 1400 američkih dolara, prema izvješću što ga je dao International Resource Development, *The Home Terminal*, Conn., I.R.D. Press, 1979.
- 11 P. Watzlawick, J. Helmick-Beavin, D. Jackson, *Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*, N. Y., Northorn, 1967.

će se promijeniti u svoje dvije glavne funkcije, u istraživanju i prijenosu spoznaja. Jednostavan primjer promjene u istraživanju što ga i laici mogu razumjeti prvo nalazimo u genetici koja svoju teorijsku paradigmu duguje kibernetici. A postoje i stotine drugih primjera. Primjer za prijenos spoznaja – znamo da normalizirajući, umanjujući i komercijalizirajući uređaje, danas već mijenjamo postupke dobivanja, klasificiranja, pristupa i iskorištavanja spoznaja.¹² Razumno je misliti da sve veći broj informatičkih strojeva utječe i da će utjecati na protok spoznaja kao što je to bio slučaj prvo s razvojem prijevoznih sredstava (promet), a zatim zvuka i slike (mediji¹³).

Ova sveopća promjena ne može ostaviti netaknutom prirodnom znanju. Ono može prijeći na nove kanale i postati **operativnim** samo ako ga možemo prevesti u informacijske količi-

12 J. M. Treille, član Grupe za analizu i istraživanje ekonomskih i tehnoloških sustava (G.A.P.S.E.T.), izjavljuje: “Ne govori se dovoljno o novim mogućnostima širenja **pohranjenih informacija**, posebice zahvaljujući poluvodičima i laserima (...) Svatko će uskoro jeftino moći pohraniti informaciju tamo gdje želi, i imati na raspolaganju mogućnost neovisne obrade.” (*La semaine media* 16, 15 veljača 1979.). Prema jednom istraživanju National Scientific Foundation-a, više od polovice srednjoškolska redovito koristi računalo, a sve će ga školske ustanove imati početkom osamdesetih (*La semaine media* 13, 25 siječanj 1979.).

13 L. Brunel, *Des machines et des hommes*, Montreal, Québec Science, 1978. J. L. Missika i D. Wolton, *Les réseaux pensants*, Librairie technique et documentaire, 1978. Korištenje videokonferencija između Quebeca i Francuske postaje ustaljenom praksom: u studenom i prosincu 1978. već se u izravnom prijenosu održavala četvrta videokonferencija (preko satelita Symphonie) između Quebeca i Montreala s jedne i Pariza (Université Paris Nord i centar Beaubourg) s druge strane (*La semaine media* 5, 30 studeni 1978.). Drugi je primjer elektroničko novinarstvo. Tri velike američke mreže A.B.C., N.B.C. i C.B.S. toliko su dobro diljem svijeta umnožile svoja produkcijska studija da gotovo sve događaje mogu elektronički obraditi i satelitom poslati u Sjedinjene Države. Samo moskovski uredi i dalje koriste filmove koje onda šalju u Frankfurt odakle se dalje šalju satelitom. London je postao veliki packing point (*La semaine media* 20, 15 ožujak 1979.).

ne.¹⁴ Iz toga dakle možemo predvidjeti da će sve što u stvarnoj spoznaji nije moguće prevesti na ovaj način biti odbačeno, i da će se smjer novih istraživanja podvrgnuti uvjetu prevodljivosti mogućih rezultata na strojni jezik. “Proizvođači” znanja jednako kao i korisnici trebaju i trebat će imati sredstva putem kojih će na ove jezike prevoditi ono što jedni žele izumiti, a drugi naučiti. Istraživanja o strojevima koji prevode već su uvelike napredovala.¹⁵ Uz hegemoniju informatike nameće se i određena logika, što znači **određen niz propisa koji određuju koji se iskazi prihvaćaju kao oni koji iskazuje “znanje”**.

Odsada možemo očekivati jedno snažno izvanjštenje znanja u odnosu na “poznavatelja”, na kojem god se stupnju u procesu saznavanja ovaj nalazio. Staro načelo koje tvrdi da je stjecanje znanja neodvojivo od obrazovanja (*Bildung*) duha, čak i osobe, zastarijeva i zastarjet će. **Odnos dobavljača i korisnika znanja prema tome znanju koje dobivaju odnosno koriste stremi i sve će više stremiti k tome, da poprimi oblik koji već ima odnos proizvođača i potrošača potrošačke robe prema toj robi koju proizvode odnosno troše, naime, oblik vrijednosti**. Znanje jest i bit će proizvedeno kako bi se prodavalo, ono jest i bit će korišteno kako bi ga se vrednovalo u nekoj novoj proizvodnji, u oba slučaja kako bi bilo razmijenjeno. Ono prestaje biti samo sebi svrhom, gubi svoju “uporabnu vrijednost”.¹⁶

14 Informacijska jedinica je bit. Za objašnjenja vidi Gaudfernán i Taïb, “Glossaire”, loc. cit. Rasprava u R. Thom, “Un protée de la sémantique: l’information” (1973), u *Modèles mathématiques de la morphogénèse*, 10/18, 1974. Transkripcija poruka na digitalni kod eliminira dvosmislenost: vidi Watzlawick i drugi op. cit., str. 98.

15 Tvrtke Craig i Lexicon najavljuju izbacivanje na tržište džepnih prevoditelja: sadržavat će četiri modula na različitim jezicima, a svaki će imati 1500 riječi. Weidner Communication Systems Inc. proizvodi *Multilingual Word Processor* koji omogućuje da se kapacitet prevoditelja poveća s 600 na 2400 riječi na sat. Njegova je memorija trostruka i sadrži: dvojezični rječnik, rječnik sinonima i gramatiku (*La semaine media* 6, 6 prosinac 1978., 5).

16 Jürgen Habermas, *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt, 1968.

Znamo da je ono zadnjih desetljeća postalo glavna pokretačka snaga proizvodnje,¹⁷ što je već u značajnoj mjeri promijenilo sastav aktivnog stanovništva u najrazvijenijim zemljama¹⁸ i što predstavlja usko grlo za zemlje u razvoju. U postindustrijskom i postmodernom dobu znanost će zasigurno još više osnažiti svoju važnost u poticanju produktivnih mogućnosti nacionalnih država. Sama je ova situacija jedan od razloga zbog kojih mislimo da će se jaz prema zemljama u razvoju u budućnosti neprestano povećavati.¹⁹

No, zbog ovog vida ne bismo smjeli zaboraviti drugi, koji ga nadopunjuje. U obliku informacijske robe neophodne za proizvodnu moć, znanje već igra glavnu ulogu, možda će postati i najvažniji ulog u svjetskoj trci za moć. Kao što su se nacionalne

17 “Temelj (*Grundpfeiler*) proizvodnje i bogatstva (...) postaje inteligencija i ovladavanje prirodom u egzistenciji čovjeka kao društvenog tijela” tako da “opće društveno znanje, postaje *snaga neposredne proizvodnje*”, piše Marx u *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie* (1857-1858), Berlin, Dietz, Verlag, 1953., 594. Međutim, Marx priznaje da spoznaja ne postaje snagom “u obliku znanja već kao neposredan organ društvene prakse” to jest u obliku strojeva: oni su “*organi ljudskog mozga što ih je stvorila ljudska ruka* i snaga objektiviziranog znanja” (str. 706). Vidi Paul Mattick, *Marx and Keynes, The Limits of the Mixed Economy*, Boston, Sargent, 1969. Rasprava u J. F. Lyotard, “La place de l’aliénation dans le retournement marxiste” (1969), u *Dérive à partir de Marx et Freud* (Paris: Union Générale d’Edition 1973), str. 78-166.

18 Sastav kategorije radnika (labor force) u Sjedinjenim Državama promijenio se u dvadeset godina (1950-1971) na sljedeći način:

	1950	1971
Tvornički radnici, uslužne djelatnosti i poljoprivrednici	62,5	51,4
Slobodna zanimanja i tehničari	7,5	4,2
Službenici	30,0	34

(*Statistical Abstracts*, 1971).

19 Zbog vremena potrebnog za ‘stvaranje’ visokog tehničkog ili srednjeg naučnog stručnjaka u odnosu na vrijeme potrebno za iskorištavanje sirovina i prebacivanja novčanog kapitala. Krajem šezdesetih godina Mattick je procijenio da je postotak ulaganja u nerazvijenim zemljama od 3 do 5% B.N.D.-a, u razvijenim zemljama iznosi od 10 do 15% (*Marx and Keynes*, str. 248).

države borile za osvajanje teritorija, a zatim za **nadzor** nad upotrebom i iskorištavanjem sirovina i jeftine radne snage, moguće je zamisliti da se tako bore i za ovladavanje informacijama. Time se otvara novo polje za industrijske i trgovačke strategije, također i vojne i političke.²⁰

Međutim, ovako prikazana perspektiva nije tako jednostavna kao što izgleda. Stoga što merkantilizacija znanja neće moći netaknutom ostaviti **povlasticu koju su** moderne nacionalne države držale i još je uvijek drže u proizvodnji i protoku **znanja**. Ideja da spoznaje nastaju iz “mozga” ili “duha” društva koje je država nestat će u onoj mjeri u kojoj će osnažiti suprotno načelo po kojem društvo postoji i napreduje samo ako su poruke koje kruže bogate informacijama i jednostavne za tumačenje. Za ideologiju komunikacijske “transparentnosti”, koja ide ruku pod ruku s komercijalizacijom znanja, država će postati faktor neprozirnosti i “šuma” u vezama. Iz ovog se kuta gledanja najvjerojatnije može s novom **žustrinom** postaviti problem odnosa **između** ekonomskih i državnih **snaga**.

Ekonomске su **snage** već u prethodnim desetljećima **počele** **ugrožavati** stabilnost državnih, zahvaljujući novim oblicima protoka kapitala što su nazvani generičkim imenom **multinacionalne kompanije**. Ovi oblici **protoka podrazumijevaju** da odluke što se odnose na ulaganja izmiču, barem djelomično, nadzoru nacionalnih država.²¹ Zbog **razvoja** informatičke i telematičke tehnologije ova se pitanja mogu još zaoštriti. Recimo primjerice, da je tvrtki poput IBM-a dozvoljeno da koristi jedno polje u

20 Nora i Minc, *L'informatisation de la société*, loc. cit., posebice prvi dio: “Les défis.” Y. Stourdzé, “Les Etats-Unis et la guerre des communications”, *Le Monde*, 13-15. prosinac 1978. Vrijednost svjetskog tržišta telekomunikacijske opreme u 1979. iznosi 30 milijardi dolara; procjenjuje se da će za deset godina doseći brojku od 68 milijardi (*La semaine média* 19, 8. ožujak 1979., 9).

21 F. de Combret, “Le redéploiement industriel”, *Le Monde*, travanj 1978.; H. Lepage, *Demain le capitalisme*, Pariz, 1978.; Alain Cotta, *La France et l'impératif mondial*, P.U.F., 1978.

Zemljinoj orbiti i da tamo može postaviti satelite za komunikaciju i/ili banke podataka. Kome će biti omogućen pristup? Tko će odrediti zabranjene kanale ili podatke do kojih se ne smije doći? Hoće li to biti država? Ili će ona biti korisnik poput ostalih? Sada nam se postavljaju novi pravni problemi, a preko njih i pitanje: tko će znati?

Promjena prirode znanja može dakle na ustaljenu javnu moć imati povratni učinak, na način da ju prisiljava da ponovo preispita pravne i činjenične odnose s velikim poduzećima i općenitije s civilnim društvom. Ponovno otvaranje svjetskog tržišta, veoma živa ekonomska konkurencija, nestanak ekskluzivne hegemonije američkog kapitalizma, propast socijalističke alternative, moguće otvaranje kineskog tržišta, i mnogi drugi čimbenici već su krajem sedamdesetih pripremili države na ozbiljno preispitivanje uloge koju su one imale još od tridesetih godina, a radilo se o zaštiti i vođenju, čak planiranju ulaganja.²² U ovom kontekstu nove tehnologije, budući da su podaci korisni pri donošenju odluka (dakle i mogućnosti kontrole) sve pokretljiviji i podložniji piratstvu, mogu samo pojačati hitnost preispitivanja.

Umjesto da ih se raspodijeli prema njihovoj “formacijskoj” vrijednosti ili političkoj važnosti (administrativnoj, diplomatskoj, vojnoj) možemo zamisliti da se spoznaje distribuiraju istim mrežama kao i novac, i da važna podjela znanje/neznanje koja je prije postojala nestane, i da umjesto toga nastane podjela koja vrijedi za novac – “poznavanje načina plaćanja/poznavanje ulaganja”. To znači da se radi o spoznajama koje se izmjenjuju u okviru održavanja svakodnevnog života (rekonstrukcija radne snage, “preživljavanje”) *versus* krediti spoznaje kojima je cilj **optimizirati izvedbu nekog projekta**.

22 Treba “oslabiti administraciju”, postići “minimalnu državu”. To je propadanje Welfare State-a, a odvija se usporedno s “krizom” koja je započela 1974.

Kad bi to bio slučaj, komunikacijska transparentnost bila bi slična liberalizmu. Liberalizam ne onemogućava takvu organizaciju protoka novca u kojoj se jedni kanali koriste za odlučivanje dok su drugi dobri samo za plaćanje dugova. Možemo zamisliti kako i protok znanja ide istim kanalima koji su iste prirode, a od kojih su jedni rezervirani za “one koji odlučuju”, dok neki drugi služe za otplaćivanje trajnog duga koji svaki pojedinac ima spram društva.

2. Problem: legitimnost

Ovo je dakle radna pretpostavka koja određuje polje u kojem ćemo nastojati postaviti pitanje položaja znanja. Scenarij je sličan onom kojeg zovemo “informatizacija društva”, premda je predložen u sasvim drugačijem duhu i ne nastoji biti originalan, pa čak ni istinit. Ono što se od radne pretpostavke traži jest **jaka sposobnost razlučivanja**. Scenarij informatizacije najrazvijenijih društava omogućuje nam da istaknemo (uz rizik da se prenagli-si) neke vidove preoblikovanja znanja i njegove učinke na javnu moć i institucije civilnog društva, i to učinke koje bi s nekih drugih gledišta bilo teže uočiti. Našoj radnoj pretpostavci stoga ne treba pridavati proročku vrijednost u odnosu na stvarnost, već joj treba priznati stratešku vrijednost u odnosu na postavljeno pitanje.

Međutim, njena je vjerodostojnost jaka, i u tom smislu izbor ove pretpostavke nije proizvoljan. Njen su opis opširno razradili stručnjaci,²³ i ona već vodi određene odluke javne administracije i poduzeća kojih se to izravno tiče, poput onih koja upravljaju telekomunikacijama. Ona dakle već postoji za jedan dio stvarnog poretka koji je moguće promatrati. Na kraju, ako barem isključimo slučaj stagniranja ili sveopće recesije uzrokovane primjerice stalnim odsustvom rješenja svjetskog energetskeg problema,

23 “La nouvelle informatique et ses utilisateurs”, dodatak III, *L'informatisation de la société*, (bilj. 8).

ovaj scenarij ima dobre mogućnosti da prevagne. Jer ne vidimo kojim bi drugim smjerom današnje tehnologije mogle krenuti, a koji bi se nudio kao alternativa informatizaciji društva.

Možemo reći da je pretpostavka banalna. No ona to jest samo u mjeri u kojoj ne dovodi u pitanje opću paradigmu napretka znanosti i tehnologije, na koju kao da se sasvim prirodno nadovezuju ekonomski rast i razvoj društvenopolitičke moći. Prihvaćamo kao samo po sebi razumljivim da se znanstveno i tehničko znanje akumulira. **Jedino o čemu se raspravlja jest oblik te akumulacije** – jedni je zamišljaju kao redovitu, ujednačenu i jedinstvenu, drugi je zamišljaju kao povremenu, isprekidanu i konfliktnu.²⁴

Ove su očiglednosti varljive. Prvo, znanstveno znanje ne znači cjelokupno znanje, ono je oduvijek bilo **dodatak**, u natjecanju, u sukobu s drugom vrstom znanja, kojeg ćemo radi jednostavnosti nazvati narativnim i kojeg ćemo kasnije objasniti. Time ne želimo reći da narativno znanje može prevagnuti, no njegov je model vezan uz ideje unutrašnje ravnoteže i suživota.²⁵ U usporedbi s time znanstveno znanje izgleda blijedo, posebice ako mu se događa izvanjštenje u odnosu na onoga koji “zna” i ako se otuđuje od svojih korisnika, a to se događa više no prije. Demoralizacija istraživača i učitelja koja iz toga proizlazi nije zanemariva, a poznato nam je da se žestoko ispoljila kod onih koji su se željeli baviti tim zanimanjima, dakle kod studenata tijekom šezdesetih u svim najrazvijenijim društvima, i značajno je u to vrijeme mogla usporiti produktivnost laboratorija i

24 B.P. Lécuyer, “Bilan et perspectives de la sociologie des sciences dans les pays occidentaux”, *Archives européennes de sociologie* XIX (1978.) (bibliog.), 257-336. Dobra obavijest o anglo-saksonskim kretanjima: hegemonija Mertonove škole do početka sedamdesetih, današnja razmi-moilaženja potaknuta Kuhnom; malo podataka o njemačkoj sociologiji znanosti.

25 Pojam je uveo Ivan Illich, *Tools for Conviviality*, N. Y., Harper & Row, 1973.

sveučilišta koja nisu bila pošteđena kontaminacije njome.²⁶ Nije se radilo o započinjanju neke revolucije, bilo da joj se nadalo ili je se bojalno, kao što je to često bio slučaj; tijekom odvijanja stvari u postindustrijskoj civilizaciji neće se promijeniti preko noći. No nije moguće ne uzeti u obzir ovu glavnu sastavnicu, naime sumnju znanstvenika, kada se radi o ocjenjivanju sadašnjeg i budućeg položaja znanstvenog znanja.

To je tim više potrebno uzeti u obzir jer – a to je druga najvažnija stvar – znanstvenička demoralizacija ima utjecaja na središnji problem legitimnosti. Ovdje riječ uzimamo u širem značenju od onog što ga u raspravi o autoritetu podrazumijevaju njemački suvremeni teoretičari.²⁷ U civilnom zakonu to se ispoljava ovako: određena kategorija građana treba obaviti određenu djelatnost. Legitimnost je proces kojim zakonodavac zadobiva ovlaštenje promicanja zakona koji je norma. Znanstveni iskaz je podvrgnut pravilu koje kaže da iskaz treba predstavljati određenu cjelinu uvjeta kako bi bio prihvaćen kao znanstven. Legitimnost je proces kojim je “zakonodavac” koji se bavi znanstvenim diskurzom ovlašten propisivati uvjete (općenito se radi o uvjetima unutrašnje konzistentnosti i eksperimentalne provjerljivosti) kako bi neki iskaz postao dijelom ovog diskurza, i kako bi ga znanstvena zajednica mogla uzeti u obzir.

Ovakvo povezivanje može izgledati pretjeranim. Vidjet ćemo da to nije tako. Još od Platona pitanje znanstvene legitimnosti neraskidivo je vezano uz pitanje legitimnosti zakonodavca. Prema tom gledištu pravo na odlučivanje što je istinito nije neovisno o pravu na odlučivanje o onome što je pravedno, **premda su** iskazi **povjereni** jednom i drugom autoritetu različite prirode. To je stoga što postoji određena bliskost između vrste jezika koju zovemo znanost i ove druge koju zovemo etika ili

26 O toj “demoralizaciji” vidi A. Jaubert i J.-M. Lévy-Leblond ur. *(Auto)critique de la science*. Pariz, Seuil, 1973., I. dio.

27 Jürgen Habermas, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Frankfurt, Suhrkamp, 1973. (bibliog.).

politika; i jedna i druga proizlaze iz istog gledišta ili ako radije želimo reći iz istog “izbora” koji se zove Zapad.

Preispitujući sadašnje stanje znanstvenog znanja utvrđujemo da premda je ono više no ikad podređeno prevladavajućim snagama i da s novim tehnologijama čak postoji opasnost da postane jedna od glavnih točaka njihovih sukoba, nije moguće ublažiti pitanje dvostruke legitimnosti već se ono, upravo suprotno, mora postaviti s još većom oštrinom. Jer to se pitanje postavlja u najcjelovitijem obliku, onom obrata, koji pokazuje da su znanje i moć dvije strane istog pitanja: tko odlučuje o onome što znanje jest i tko zna što treba odlučiti? Pitanje znanja u informatičkom dobu više je no ikad pitanje vlasti.

3. Metoda: jezične igre

Već se moglo primijetiti da smo u analizi ovog problema u okviru koji smo odredili prednost dali jednom postupku, što znači da smo naglasili činjenice koje se tiču jezika i njihovu pragmatičku stranu.²⁸ Kako bismo olakšali nastavak čitanja, korisno je dati neki uvid, makar i kratak, u ono što pod time mislimo.

Denotativni iskaz²⁹ kao: *Sveučilište je bolesno*, iskaz dat u nekoj konverzaciji ili razgovoru, pošiljatelja (onaj koji izjavljuje),

28 Ch. W. Morris je, slijedeći trag semiotike Ch. A. Peircea, utvrdio razliku među sintaktičkim, semantičkim i pragmatičkim područjem “Foundations of the Theory of Signs”, u O. Neurath, R. Carnap i Ch. Morris ur., *International Encyclopedia of Unified Science*, I, 2 (1938.), 77-137. Glede ovog pojma mi se posebice pozivamo na: L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, 1945.; J. L. Austin, *How to Do Things with words*, Oxford, 1962.; J.R. Searle, *Speech Acts*, Cambridge U.P., 1969.; J. Habermas, “Unbereitede Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz”, u Habermas i Luhmann, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*, Stuttgart, Suhrkamp, 1971.; O. Ducrot, *Dire et ne pas dire*, Hermann, 1972.; J. Poulain, “Vers une pragmatique nucléaire de la communication”, u rukopisu, Université de Montréal, 1977. Vidi također i Watzlawick i dr., op. cit., bilj. II.

29 “Denotacija” ovdje odgovara “opisu” kako ga u klasičnom smislu misle

primatelja (onaj koji prima) i referenta (ono o čemu se u iskazu radi) smješta na poseban način: pošiljatelj je ovim iskazom stavljen i izložen u poziciji “znalca” (on zna što se događa sa sveučilištem); primatelj je stavljen u položaj da se s time složi ili ne, a referent je također uhvaćen na način kako to čine denotativni iskazi, kao nešto što traži da ga se ispravno identificira i izrazi u iskazu koji ga izlaže.

Ako pogledamo izjavu: *Sveučilište je otvoreno*, koju izgovara dekan ili rektor na početku školske godine, vidimo da prethodna određenja nestaju. Jasno je da značenje iskaza mora biti razumljeno, ali to je sveopći uvjet komunikacije koji ne omogućuje razlikovanje iskaza ili njima svojstvenih učinaka. Drugi iskaz zovemo performativnim,³⁰ njegova je posebnost u tome što se učinak koji ima na referenta podudara s njegovim izjavljivanjem: Sveučilište je otvoreno samim iskazom o njegovom otvorenju u datim okolnostima. To dakle nije predmet primateljeve rasprave ili provjere, on se odmah nalazi u tako stvorenom novom kontekstu. Što se tiče pošiljatelja možemo reći da on mora imati autoritet koji mu omogućuje da nešto proglašava; no ovaj uvjet možemo opisati i obrnuto: on je dekan ili rektor, znači da ima autoritet proglašavanja ovakvih iskaza, samo ako proglašavajući ih postiže neposredni učinak i na referent, Sveučilište, i na primatelja, profesionalno tijelo.

Drugačiji je slučaj s iskazima poput: *Dajte sredstva sveučilištu*, gdje se radi o preskripcijama. Možemo ih podijeliti na

logičari. Quine “denotaciju” zamjenjuje izrazom “true of” (istina o). Vidi W. V. Quine, *Word and Object*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1960. J. L. Austin, *How to Do Things with words*, str. 39, umjesto “deskriptivno” radije koristi “konstativno”.

30 U jezičnoj je teoriji nakon Austina *performativno* dobilo precizno značenje (op. cit., 39 et passim). U daljnjem tekstu ćemo ga naći povezanog s pojmovima *performativ* i *performativnost* (posebice nekog sustava) u sada već uobičajenom smislu mjerljive učinkovitosti u odnosu input/output. Ova dva smisla su bliska. Austinovo performativno ostvaruje optimalnu performativnost.

naredbe, zapovjedi, uputstva, preporuke, upite, molbe, moli-tve, itd. Vidimo da je pošiljatelj ovdje na mjestu autoriteta, u najširem smislu značenja pojma (uključujući autoritet koji neki grešnik ima nad milosrdnim bogom), to znači da od primatelja očekuje ispunjenje zatraženog djelovanja. Ova dva zadnja mjesta sa svoje strane podliježu, u preskriptivnoj pragmatiki, usputnim učincima.³¹

Postoje još druga mjesta kao što su djelotvornost propitivanja, obećanja, književnog opisa, naracije, itd. Bit ćemo kratki. Kada Wittgenstein, započinjući ponovo proučavanje jezika od nule, svoju pozornost usredotočuje na učinke diskurza, različite vrste iskaza koje je primijetio, i od kojih smo nekoliko nabrojili, naziva jezičnim igrama.³² Ovim terminom označuje da svaku od različitih kategorija iskaza možemo odrediti pravilima koja pobliže objašnjavaju njihova svojstva i upotrebu, jednako kao što se šah određuje grupom pravila koja određuju svojstva figura, ili pravila njihovog pomicanja.

Glede jezičnih igara trebamo primijetiti tri stvari. Prvo, njihova pravila nemaju legitimnost u njima samima, već su predmet izričitog ili neizričitog ugovora među igračima (premda to ne znači da ih ovi izmišljaju). Drugo, ako se pogriješe pravila nema igre,³³ čak i najmanja promjena nekog pravila mijenja prirodu igre, a neki “potez “ ili iskaz koji nije po pravilima ne spada u igru što su je ova pravila odredila.

31 Habermas je nedavno napravio analizu ovih kategorija, “Unbereitende Bemerkungen...”, a komentirao ih je J. Poulain u “Versus une pragmatique nucléaire”.

32 *Philosophical Investigations*, § 23.

33 J. von Neumann i O. Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behavior*, Princetón U. P., 1944., 3 izd., 1954. 49: “Igra se u cijelosti sastoji od pravila koja ju opisuju.” Ova je formulacija strana Wittgensteinovom duhu jer za njega poimanje igre ne možemo svesti na jednu definiciju budući da je i ona sama već jedna jezična igra (op. cit., posebice § 65-84).

Ova nas posljednja zamjedba dovodi do prihvaćanja prvog načela koje stoji iza naše metode: govoriti znači boriti se, u smislu igranja, a činovi jezika³⁴ proizlaze iz opće agonistike.³⁵ To nužno ne znači da igramo kako bismo pobijedili. Neki potez možemo povući iz zadovoljstva da smo ga izmislili: postoji li nešto drugo u napadu na jezik kojeg izvode ulični jezik ili književnost? Trajno izmišljanje izvrtnja, riječi i smisla, što na stupnju riječi utječe na razvitak jezika, izaziva veliku radost. No sasvim sigurno da ni ovo zadovoljstvo nije neovisno o osjećaju uspjeha, barem nad jednim, ali značajnim protivnikom, nad ustanovljenim jezikom ili konotacijom.³⁶

Ideja opće jezične agonistike ne bi smjela skrivati drugo načelo koje ju nadopunjuje i koje upravlja našom analizom: radi se o tome da se vidljiva društvena veza sastoji od jezičnih "poteza". Razjašnjavajući ovu propoziciju ulazimo u samu srž našeg predmeta.

4. Priroda društvene veze: moderna alternativa

Želimo li se baviti znanjem u najrazvijenijem suvremenom društvu, prvo trebamo postaviti pitanje o njegovom metodičkom predstavljanju. Pojednostavljujući do krajnosti možemo reći da je barem tijekom posljednje polovice stoljeća ovo predstavljanje

34 Termin je J.H. Searleov : "Govorni činovi su najmanje osnovne jedinice lingvističke komunikacije", op. cit., str. 16). Mi ga radije stavljamo pod okrilje *agóna* (borbe, takmičenja) no komunikacije.

35 Agonistika je u osnovi Heraklitove ontologije i dijalektike sofista, da ne spominjemo prve tragičare. Aristotel joj je posvetio veliki dio svojih razmišljanja o dijalektici u *Topici* i *Pobijanju sofista*. Vidi F. Nietzsche, "La joute chez Homère" u "Cinq préfaces à cinq livres qui n'ont pas été écrits" (1872.), *Ecrits posthumes 1870-1873.*, francuski prijevod Backès, Haar i de Launay, Gallimard, 1975., 192-200.

36 U smislu što ga je utvrdio L. Hjelmsov, *Prolegomena to a Theory of Language*, engleski prijevod Whitfield, Madison, University of Wisconsin Press, 1963. Ovaj je smisao preuzeo R. Barthes, *Eléments de sémiologie* (1964), Seuil, 1966., § IV.

bilo u načelu podijeljeno između dva modela: društva kao funkcionalne cjeline ili podijeljenog na dva dijela. Prvi primjer ilustrira Talcot Parsons (barem radovi nakon rata) i njegova škola, a drugi ilustrira marksistička struja (sve škole koje ju čine, bez obzira koliko se razlikuju, ako prihvaćaju načelo klasne borbe i dijalektike kao dualnost koja podriva društveno jedinstvo).³⁷

Ova metodološka podjela koja određuje dvije velike vrste diskurza o društvu potječe iz XIX-og stoljeća. Ideja da je društvo organska cjelina, jer inače prestaje biti društvom (a sociologija postaje bespredmetnom), dominirala je duhom utemeljitelja francuske škole, a funkcionalizam ju je pobliže odredio. Krenula je drugim smjerom kada je Parsons pedesetih godina asimilirao društvo sa samo-regulativnim sustavom. Teorijski, pa čak i materijalni, model više nije živi organizam, sada je opskrbljen kibernetikom koja umnožava njegove primjene tijekom i krajem drugog svjetskog rata.

Kod Parsonsa, načelo sustava još je uvijek, ako možemo reći, optimistično, odgovara stabilizaciji ekonomije rasta i društva izobilja pod vodstvom umjerene *welfare state*.³⁸ Kod njemačkih teoretičara današnjice *Systemtheorie* je tehnokratska, čak cinična,

37 Vidi posebice Talcott Parsons, *The Social System*, Glencoc, Free Press, 1967.; *Sociological Theory and Modern Society*, New York, Free Press, 1967. Bibliografija marksističke teorije suvremenog društva zauzela bi više od pedesetak stranica. Na raspolaganju je koristan prilog (u obliku dosjea i kritičke bibliografije) P. Souyria, *Le marxisme après Marx*, Flammarion, 1970. A. W. Gouldner je u *The Coming Crisis of Western Sociology* (1970.), Londres, Heineman, drugo izdanje, 1972., dao zanimljivo gledište o sukobu dva velika pravca društvene teorije i o njihovoj izmiješanosti. Taj sukob zauzima važno mjesto u mišljenju J. Habermasa, koji je istodobno nasljeđuje Frankfurtsku školu i koji polemizira s njemačkom teorijom društvenog sustava, posebice s Luhmanom.

38 Taj je optimizam jasno vidljiv u zaključcima Roberta Lynda, *Knowledge for What?*, Princeton University Press, 1939., 239, što ih citira Max Horkheimer, *Eclipse of Reason*, Oxford University Press, 1947. (francuski prijevod Laiz, *Eclipse de la raison*, Payot, 1974., 191): u modernom društvu znanost mora zamijeniti religiju "koja se do kraja istrošila" kako bi se mogli odrediti životni ciljevi .

da ne kažemo očajnička. Sklad između potreba i nada pojedinaca ili grupa i funkcija koje sustav osigurava **sada je tek drugotni sastojak njegove djelotvornosti**. Istinski cilj sustava, ono za što se sam programira poput inteligentnog stroja, jest optimizacija globalnog odnosa onoga što ulaže s onim što dobiva, znači njegove učinkovitosti. Čak i kada se njegova pravila mijenjaju i kada se stvaraju novi pronalasci, čak i kada njegovi poremećaji, poput obustava rada, kriza, nezaposlenosti ili političkih revolucija mogu navesti na vjerovanje u neku alternativu i osnažiti nadu, čak i tada se radi samo o unutrašnjim preuređenjima, a njihov jedini rezultat može biti samo poboljšanje “života” sustava, jer je jedina alternativa usavršavanju preformativnosti entropija, to jest propadanje.³⁹

Ne želimo upasti u pojednostavljivanje kao što to čini društveno-teoretska sociologija, no teško je ne ustanoviti makar

39 H. Schelsky, *Der Mensch in der Wissenschaftlichen Zeitalter*, Köln, 1961., 24: “Suverenitet države više ne izražava činjenica da ona monopolizira korištenje sile (Max Weber) ili odlučuje o izvanrednom stanju (Carl Schmitt), već prije svega činjenica da ona odlučuje o stupnju učinkovitosti svih tehničkih sredstava što postoje u njezinom okrilju, da za sebe osigurava ona sredstva kojih je učinkovitost najbolja i da doslovce sebe može staviti izvan dometa primjene tehničkih sredstava što ih nameće drugima.” Može se reći da je to teorija države, a ne susutava. Ali Schelsky dodaje: “Država je i sama potčinjena, a tome je uzrok industrijska civilizacija, što znači da sredstva određuju ciljeve, ili radije da tehničke mogućnosti nameću kako će se sredstva koristiti.” Habermas ovom zakonu suprotstavlja činjenicu da se skupovi tehničkih sredstava i sustavi ostvarene racionalne akcije nikada ne razvijaju samostalno: “Conséquences pratiques du progrès scientifique et technique” (1968.), u *Theorie und Praxis*, Neuwied, Luchterhand, 1963.; francuski prijevod Raulet, *Théorie et praxis*, Payot, II, 115-136. Vidi također J. Ellul, *La technique et l'enjeu du siècle*, Paris, Armand Colin, 1954. i *Le système technicien*, Paris, Calmann-Lévy. C. Levinson, sindikalni vođa, jasno izjavljuje da štrajkovi i općenito veliki pritisak koji postižu snažne radničke organizacije na kraju povoljno utječu na preformativnosti sustava. On objašnjava da se zahvaljujući ovom pritisku postiže tehnički i upravljački napredak u američkoj industriji (citirano prema H.-F. de Virieu, *Le Matin*, prosinac 1978., posebno izdanje “Que veut Giscard ?”)

i paralelu između “tvrde” tehnokratske vizije društva i asketskog napora koji se zahtijeva, pa makar i pod imenom “naprednog liberalizma”, od najrazvijenijih industrijskih društava da budu kompetitivna (što znači da moraju optimalizirati svoju “racionalnost”) u kontekstu svjetskog ekonomskog rata koji je ponovo počeo u šezdesetim godinama.

S onu stranu goleme promjene koja vodi od misli jednog Comtea do Luhmana nazire se ista ideja o društvenom – društvo je jedinstvena cjelina, “cjelovitost”. To Parsons jasno uobličuje: “Najvažniji uvjet da neka dinamična analiza bude dobra jest da se *svaki* problem u njoj neprestano i sustavno odnosi na stanje sustava kojeg se smatra cjelinom (...) Postupak ili ukupnost uvjeta ili ‘doprinosi’ održanju (ili razvoju) *sustava* ili je on ‘disfunkcionalan’ stoga što napada integritet ili djelotvornost sustava.”⁴⁰ Ovu ideju također zastupaju i “tehnokrati”.⁴¹ Iz čega proizlazi njezina vjerodostojnost – stoga što imajući mogućnost da postane stvarnost, ona ima i mogućnost propisivati i svoje dokaze. Horkheimer je to nazvao “paranojom” razuma.⁴²

Ne možemo proglasiti paranoičnim realizam samoregulacije sustava i savršeno zatvoren krug činjenica i interpretacija, osim pod uvjetom da raspoložemo ili se pretvaramo da raspoložemo nekim gledištem koje u načelu izmiče njihovim privlač-

40 T. Parsons, *Essays in Sociological Theory Pure and Applied*, Glencoe, Free Press, 1957. (ponovljeno izdanje), 46-47.

41 Ovdje tu riječ treba razumjeti prema smislu što ga je John Kenneth Galbraith dao pojmu tehnostuktura u *Le nouvel Etat industriel. Essai sur le système économique américain*, Gallimard, 1968., ili što ga je Raymond Aron dao pojmu tehnobirokratska struktura u *Dix-huit leçons sur la société industrielle*, Gallimard, 1962., što je bolje no misliti ju u smislu koji evocira pojam *birokracija*. Ovaj potonji je mnogo “tvrđi” budući da je i društvenopolitički a jednako tako i ekonomski i stoga što je nastao iz kritike koju je radnički otpor (Kolontaj) uputio boljševičkoj vlasti, a kasnije trockistička oporba staljinizmu. Na tu temu vidi Cl. Lefort, *Éléments d'une critique de la bureaucratie*, Ženeva, Droz, 1971., gdje se kritika proširuje na birokratsko društvo u cjelini.

42 *Eclipse de la raison*, loc. cit., 183.

nim silama. To je uloga načela klasne borbe u teoriji društva koja je započela s Marxom.

“Tradicionalna” teorija još je uvijek u opasnosti da bude ugrađena u programiranje društvene cjeline kao jednostavno oruđe optimalizacije njegove performativnosti, a to se događa zato jer njezina težnja za jedinstvenom i totalizirajućom istinom odgovara jedinstvenoj i totalizirajućoj praksi upravljača sustava. “Kritička”⁴³ teorija, stoga što se oslanja na dualizam načela i stoga što je oprezna sa sintezama i pomirenjima, trebala bi moći izbjeći ovakvoj sudbini.

Marksizam se povodi za drugim modelom društva (i drugom idejom uloge znanja koje u njemu može nastati i koje u njemu možemo postići). Ovaj se model rađa u borbama koje prate kapitalistička ulaganja u tradicionalna civilna društva. Ovdje ne bismo slijedili sve zaplete koje nalazimo u društvenoj, političkoj i ideološkoj povijesti već više od jednog stoljeća. Zadovoljit ćemo se samo bilancom koju danas možemo napraviti, jer je njihova sudbina poznata: u zemljama s liberalnom ili razvijenijom liberalnom upravom borbe i sredstva borbe pretvorili su se u regulatore sustava; u komunističkim zemljama pod imenom marksizma vratio se totalitarni model i njegov totalitarni učinak, a borbe o kojima se radi lišene su prava na postojanje.⁴⁴ A posvuda su, *Kritika političke ekonomije* (to je podnaslov Marxova *Kapitala*) i kritika otuđenog društva koja joj je bila korelat, [na ovaj ili onaj način iskorištene kako bi pomogle u programiranju sustava.](#)⁴⁵

43 Max Horkheimer, “Traditionelle und kritische Theorie” (1937.). Vidi također francuski prijevod *Collectif du Collège de philosophie, Théorie critique*, Payot, 1978. Također i bibliografiju s objašnjenjima, Frankfurtske škole (na francuskom prekinuta 1978.) u *Esprit* 5 (svibanj 1978.), autori Hoehn i Raulet.

44 Vidi Claude Lefort, op. cit.; i *Un homme en trop*. Seuil, 1976.; Cornelius Castoriadis, *La société bureaucratique*, 10/18, 1973.

45 Vidi primjerice J.P. Garnier, *Le marxisme léninifant*, Le Sycomore, 1979.

Naravno da se kritički model suočen s ovim procesom održao i postao istančanijim u manjinama kao što je to primjerice Frankfurtska škola ili skupina *Socijalizam ili barbarstvo*.⁴⁶ Ali ne možemo sakriti da je društveni temelj načela podjele, klasne borbe, izbljedio do te mjere da je izgubio svu radikalnost i da se na koncu našao u opasnosti da izgubi svoju teorijsku stabilnost i da se svede na neku “utopiju”, “nadu”,⁴⁷ protest u ime časti, u ime čovjeka, ili razuma, ili kreativnosti, ili neke društvenu kategoriju kojoj je *in extremis* dodijeljena odsada nemoguća uloga kritičkog subjekta, poput trećeg svijeta ili studenata.⁴⁸

Jedina je uloga ovog shematskog podsjetnika (ili samo kostura) preciziranje problematike u koju nastojimo smjestiti pitanje znanja u naprednim industrijskim društvima. **Jer ne možemo znati u kakvom je stanju znanje**, to jest s kojim se problemima njegov razvoj i prijenos danas susreću, ako ništa ne znamo o društvu u kojem se to događa. A danas više no ikad, znati nešto o društvu prvo znači odabrati način na koji ćemo ga ispitivati, koji je također i način na koji nam društvo može pružiti odgovore. Možemo odlučiti da je glavna uloga znanja u tome da je ono neophodan element funkcioniranja društva i postupati prema njemu u skladu s tim **samo ako smo već odlučili da je društvo veliki stroj**.⁴⁹

46 To je naslov “organa kritike i revolucionarnog usmjerenja” što ga je od 1949. do 1965. skupina u kojoj su glavni urednici (pod različitim pseudonima) bili C. de Beaumont, D. Blanchard, C. Castoriadis, S. de Diesbach, Cl. Lefort, J.-F. Lyotard, A. Maso, D. Mothé, B. Sarrel, P. Simon, P. Souyri.

47 Ernst Bloch, *Das Prinzip Hoffnung* (1954-1959), Frankfurt, 1967. Vidi G. Raulet ur., *Utopie-Marxisme selon E. Bloch*, Payot, 1976.

48 Radi se o aluziji na ishitrene teorije glade alžirskog i vijetnamskog rata, i studentskog pokreta šezdesetih. Povijesni pregled dali su Alain Schnapp i Pierre Vidal-Naquet, *Journal de la Commune étudiante*, Seuil, 1969., Présentation.

49 Lewis Mumford, *The Myth of the Machine. Technics and Human Development*, London, Secker & Warburg, 1967.

I obrnuto, možemo računati na njegovu kritičku funkciju i razmišljati o usmjeravanju razvoja i prijenosa u tom smjeru tek pošto smo odlučili da društvo nije integralna cjelina već da ga uvijek progoni načelo suprotnosti.⁵⁰ Alternativa izgleda jasna: izbor između unutarnje društvene homogenosti ili dualnosti, između funkcionalizma ili kritičizma znanja. Odluka izgleda teška ili proizvoljna.

Dolazimo u iskušenje da se iz toga izvučemo razlikujući dvije vrste znanja, pozitivizam koji svoju primjenu lako nalazi u tehnikama koje se tiču ljudi i materijala i koji postaje produktivna snaga neophodna sustavu i drugu vrstu koja je kritička ili refleksivna ili hermeneutička i koja izravno ili neizravno propitujući vrijednosti ili ciljeve postavlja prepreku svakom “oporavku”.⁵¹

5. Priroda društvene veze: postmoderno gledište

Ovakvo rješenje podjele smatram neprihvatljivim. Želim reći da je alternativa koju ono pokušava riješiti, no samo ju reproducira, prestala biti važna u odnosu na društva koja nas zanimaju, i da ona sama još uvijek pripada mišljenju zasnovanom na oprekama koje je u raskoraku s najživljim načinima postmodernog znanja. Ponovno ekonomsko “prestrojavanje” u sadašnjem stadiju kapitalizma kojem pomažu tehničke i tehnološke promjene ide ruku pod ruku, kako je rečeno, s promjenom uloge država: iz ovog se sindroma oblikuje slika društva koja prisiljava da se ozbiljno ponovno preispitaju pristupi koji predstavljaju alternativu. Recimo samo ukratko da se funkcije regulacije pa time i reprodukcije oduzimaju i da će se sve više oduzimati administraciji

50 Neodlučnost između ove dvije pretpostavke prožima poziv koji je trebao potaknuti intelektualce da sudjeluju u sustavu: Ph. Nemo, “La nouvelle responsabilité des clercs”, *Le Monde*, 8. rujana 1978.

51 Teoretska suprotnost *Naturwissenschaft* i *Geisteswissenschaft* počinje kod Wilhelma Diltheya (1863-1911).

i povjeravati automatima. Pravi posao postaje i postat će raspolaganje informacijama koje bi strojevi trebali imati u memoriji kako bi donosili dobre odluke. Raspolaganje informacijama jest i bit će u nadležnosti svakojakih stručnjaka. Rukovođeća klasa jest i bit će klasa onih koji donose odluke. Nju više ne čini tradicionalna politička klasa već jedan sloj koji se sastoji od direktora poduzeća, visokih dužnosnika, upravitelja velikih profesionalnih, sindikalnih, političkih, vjerskih organizama.⁵²

U ovom kontekstu novost je to što stari polovi privlačnosti koje su sačinjavale nacionalne države, partije, zanimanja, institucije i povijesne tradicije gube svoju privlačnost. **I ne čini se da će ih nešto zamijeniti, barem ne u prijašnjem opsegu.** *Trilateralna komisija* nije popularan pol privlačnja. “Identificiranje” s velikim imenima, sadašnjim junacima izgleda sve teže.⁵³ Nema ushita na poziv što ga je francuski predsjednik uputio svojim sugrađanima, **da kao svoj životni cilj trebaju postaviti “dostizanje Njemačke”.** Jednako se tako ustvari ne radi ni o cilju života. On ovisi o marljivosti svakoga ponaosob. Svatko se treba oslanjati na sebe. A svatko zna da ovo *sebe* veoma malo znači.⁵⁴

52 M. Albert, komesar za francuski Plan piše: “Plan je vladin ured za proučavanja (...). On je također veliko raskrižje naroda na kojem se izmjenjuju ideje, na kojem se suočavaju gledišta i na kojem se oblikuju promjene (...). Ne bismo trebali biti sami i drugi nam trebaju pomoći u napredovanju (...)” (*L'Expansion*, studeni, 1978). O problemu odlučivanja vidi G. Gafgen, *Theorie der wissenschaftlichen Entscheidung*, Tübingen, 1963.; L. Sféz, *Critique de la décision* (1973), Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1976.

53 Treba pratiti što se događa s imenima kao što su Staljin, Mao, Castro koja su već dvadesetak godina eponimi revolucije. Treba se sjetiti kako je lik predsjednika Sjedinjenih Država potkopala afera Watergate.

54 To je glavna tema R. Musila, *Der Mann ohne Eigenschaften* (1930-1933), Hamburg, Rowohlt, 1952. U jednom slobodnom komentaru J. Bouveresse ističe kako je tema “bačenosti” sebstva povezana s “krizom” znanosti početkom XX. stoljeća i s epistemologijom E. Macha. To potkrepljuje sljedećim navodom: “Uzimajući u obzir stanje znanosti, čovjeka čini ono što kažu da on jest ili ono što se čini s onim što on jest (...). To je svijet u kojemu doživljeni događaji ne ovise o čovjeku (...).

Iz ovog raspada velikih naracija kojeg ćemo malo dalje analizirati, proizlazi ono što neki analiziraju kao rastvaranje društvene veze i prijelaz društvenih smjesa u stanje mase sastavljene od pojedinačnih atoma ubačenih u apsurdno braunovsko kretanje.⁵⁵ Ništa se takva ne događa: čini nam se da ovo viđenje zamućuje rajska slika izgubljenog “organskog” društva.

Sebstvo znači malo, ali nije izolirano, uhvaćeno je u teksturu mnogo složenijih i pokretljivijih odnosa no ikad dosada. Ono je uvijek, bilo da je mlado ili staro, muškarac ili žena, bogato ili siromašno, stavljeno u “čvorišta” komunikacijskih tokova, pa bili oni i sasvim maleni.⁵⁶ Bolje bi bilo reći da je sebstvo stavljeno na mjesta kroz koja prolaze poruke različite prirode. I nikada nije, čak ni u najgoroj poziciji, bez moći nad porukama koje prolaze kroz njega smještajući ga na mjesto pošiljatelja, primatelja ili referenta. Stoga što je njegovo izmještanje u odnosu na učinke jezičnih igara (shvatili smo da se o njima radi) podnošljivo barem u određenim granicama (premda su i one nejasne), ono je čak i potaknuto nekim uredbama i posebice usklađivanjima koje sustav poduzima u cilju poboljšanja svoje performativnosti. Mogli bismo čak reći da bi sustav mogao i morao ohrabrivati ova izmještanja ukoliko se bori protiv vlastite entropije i ukoliko neka novost koja odgovara neočekivanom “potezu” i premještanju vezanom za nekog partnera ili grupacije partnera koji u tome sudjeluju, može sustavu donijeti dodatnu performativnost koju neprestano zahtijeva i troši.⁵⁷

To je svijet događanja, svijet u kojem se ono što se događa ustvari ne događa nikome, i u kojem nitko nije odgovoran” (“La problématique du sujet dans *L’homme sans qualités*”, *Noroît* (Arras) 234 i 235 (prosinac 1978. – siječanj 1979.); objavljeni tekst nije autoriziran).

55 J. Baudrillard, *A l’ombre des majorités silencieuses, ou la fin du social*, Utopie, 1978.

56 To je pojmovnik teorije sustava; primjerice Ph. Nemo, loc. cit.: “Prikažimo društvo kao sustav u kibernetičkom smislu. Ovaj je sustav mreža komunikacija s raskrižjima prema kojima se komunikacija usmjevara i s kojih se prenosi dalje (...)”

57 Primjer daje J.-P. Garnier, op. cit., 93; “Informacijski centar za društvenu inovaciju što ga vode H. Dougier i F. Bloch-Lainé ima ulogu priku-

Zasad razumijemo s kojeg smo gledišta predložili gore navedenu opću metodu pristupa putem jezičnih igara. Ne želimo reći da je *svaki* društveni odnos takav, to neka ostane otvoreno pitanje; ali jezične igre su s jedne strane minimum odnosa potrebnog da društvo postoji, ne trebamo pribjeći robinzonijadi kako bi se to prihvatilo. Od rođenja, pa makar samo kroz ime koje mu daju, dijete već postaje referentom priče koju priča njegova okolina⁵⁸ i u odnosu na koju će se kasnije trebati izmjestiti. Ili još jednostavnije rečeno, **pitanje društvene veze, ukoliko jest pitanje, i samo je jezična igra, igra propitivanja. Ono odmah smješta onoga koji pita, onoga kojem se obraća i ono što propituje: to je već društvena veza.**

S druge strane u društvu u kojem komunikacijska sastavnica svakim danom postaje jasnija kao stvarnost i kao problem,⁵⁹ jasno je da jezični vid dobiva novu važnost i da bi bilo površno ako bismo ga ograničili na tradicionalnu alternativu manipulacijskog govora ili jednostrani prijenos poruke s jedne strane i slobodu izraza ili dijaloga s druge.

Još nešto glede ove posljednje točke. Kad bismo ove probleme označili jednostavnim pojmovima komunikacijske teorije, zaboravili bismo dvije stvari: poruke imaju sasvim različite oblike i učinke, prema tome jesu li primjerice denotativne, preskriptivne, vrijednosne, performativne itd. Sigurno je da ne djeluju samo dok prenose informaciju. Ako bismo ih sveli samo na tu funkciju to bi značilo da prihvaćamo gledište koje nepravedno daje prednost sustavu i njegovom interesu. Jer kibernetički stroj djeluje na

pljanja, analiziranja i širenja informacija o novim iskustvima svakodnevnog života (obrazovanje, zdravlje, pravednost, kulturne aktivnosti, urbanizam i arhitektura itd.). Ova banka podataka o "alternativnim postupcima" svoje usluge pruža državnim organima koji se brinu da "civilno društvo" ostane civilizirano društvo: to su Comissariat au Plan, Secrétariat à l'action sociale, D. A. T. A. R., itd."

58 S. Freud je posebice naglasio ovaj oblik "predodređenosti". Vidi Marthe Robert, *Roman des origines, origine du roman*, Grasset, 1972.

59 Vidi djelo M. Serresa, posebice *Hermès I i IV*, Minuit, 1969-1977.

osnovu prethodno danih podataka, ali, na primjer, ciljevi koji su mu programiranjem zadani otkrivaju preskriptivne i vrijednosne iskaze koje stroj tijekom svoga djelovanja neće ispraviti, primjerice neće moći maksimizirati svoju performativnost. No kako možemo jamčiti da je maksimalizacija preformativnosti uvijek najbolji cilj društvenog sustava? “Atomi” od koji se taj sustav sastoji u svakom su slučaju kompetentni u odnosu na ove iskaze, posebice u vezi s ovim pitanjem.

Kao drugo, informatička teorija u svojoj trivijalnoj kibernetičkoj inačici ostavlja po strani odlučni moment kojeg smo već istaknuli, radi se o **agonističkom** momentu. Atomi su smješteni na raskrižja pragmatičkih odnosa, ali ih poruke koje njima prolaze također i izmještaju u neprekidnom kretanju. Svaki jezični partner tijekom “poteza” koji se povlače trpi jedno “izmještanje”, promjenu, bilo koje vrste, i ne samo kao primatelj i referent već također i kao pošiljatelj. Ovi “potezi” moraju izazvati i “uzvratne poteze”; no svi iz iskustva znamo da ovi posljednji nisu “dobri” ako se radi samo o reakciji. Zato što se u tom slučaju radi samo o učincima programiranima u protivnikovoj strategiji, oni ju izvršavaju i idu u suprotnom smjeru od onog koji bi mogao dovesti do promjene odnosa snaga. Iz toga proizlazi važnost povećanja izmještanja, čak i dezorijentiranja, a sve to kako bi se povukao neočekivani “potez” (novi iskaz).

Ono što je potrebno za ovakvo razumijevanje društvenih odnosa, na bilo kojem stupnju, nije samo teorija komunikacije, već teorija igara koja **kao temeljno načelo** uključuje **agonistiku**. Već se naslućuje da u ovom kontekstu, zahtijevana novost nije jednostavno “inovacija”. Kod mnogih ćemo suvremenih sociologa naći dovoljno elemenata koji podržavaju ovaj pristup,⁶⁰ da

60 Primjerice Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Edinburgh, U. of Edinburgh P., 1956.; A.W. Gouldner, op. cit., pogl.10.; A. Touraine, *La voix et le regard*, Seuil, 1978.; id. i dr., *Lutte étudiante*, Seuil, 1978.; M. Callon, “Sociologie des techniques?”, *Pandore 2* (veljača 1979.), 28-32 ; P. Watzlawick i dr., op. cit.

ni ne spominjemo lingviste ili filozofe koji se bave jezikom. Ta “atomizacija” društvenog u labave mreže jezičnih igara može izgledati prilično udaljena od moderne stvarnosti koju se, nasuprot, predstavlja **pod utjecajem birokratske paralize**.⁶¹ Neki bi mogli podsjetiti na značaj institucija koje igrama nameću ograničenja i time ograničavaju inventivnost partnera glede poteza. Ne čini nam se da to predstavlja osobitu poteškoću.

U svakodnevnoj uporabi diskurza, u razgovoru među prijateljima primjerice, govornici miješaju, mijenjaju igre od jednog do drugog iskaza, postavlja se pitanje, zamolba, tvrdnja, priča, sve se to naglavce ubacuje u borbu. Ona nije bez pravila,⁶² ali njezino pravilo ovlašćuje i ohrabruje što veću fleksibilnost iskaza.

Dakle, s ove točke gledišta, institucija se uvijek razlikuje od diskusije jer zahtijeva dodatna ograničenja zahvaljujući kojima može u svoje okrilje prihvatiti određene iskaze. Na diskurzivne sile ograničenja djeluju poput filtera, prekidaču moguće veze na komunikacijskim mrežama jer postoje stvari koje se ne smiju reći. Ona daju prednost određenim klasama iskaza, ponekad samo jednoj, kojih je prevlast svojstvena diskurzu institucije, postoje stvari koje treba reći i način kako ih treba reći. Tako imamo iskaze naredbe u vojsci, molitve u crkvi, pričanja u obitelji, denotacije u školi, propitivanja u filozofiji, performativnosti u poduzeću. Birokracija je krajnja granica ove tendencije.

Međutim ova pretpostavka o instituciji još je uvijek “preteška”, ona polazi s “predmetnog” gledišta onog što je utemeljeno. Danas znamo da granica koju institucija “potezima” nameće mogućnostima jezika nije ustanovljena (čak i ako formalno jest).⁶³

61 Vidi bilješku 41. Temu sveopće birokratizacije kao budućnosti modernih društava razvio je B. Rizri, *La bureaucratization du monde*, Paris, 1939.

62 Vidi H. P. Grice, “Logic and Conversation” u Peter Cole i Jeremy. J. Morgan ur., *Speech Acts III, Syntax and Semantics*, New York, Academic Press, 1975., 59-82.

63 Za fenomenološki pristup vidjeti Maurice Merleau-Ponty (Ur. Claude Lefort), *Résumés de cours*, Gallimard, 1968., predavanja 1954-1955. Za psi-

Ona je prije i sama privremeni rezultat i ulog jezičnih strategija što se vode unutar i izvan institucije. Primjeri: ima li igra eksperimentiranja jezikom mjesto na nekom sveučilištu? Mogu li se na ministarskom sastanku pričati priče? Može li se nešto zahtijevati unutar vojarne? Odgovori su jasni – da ako sveučilište otvori kreativne radionice; da ako se vijeće ministara bavi budućim scenarijima; da ako nadležni pristanu raspravljati s vojnicima. Drugim riječima, da ako pomaknemo stare granice institucije.⁶⁴ I obratno, možemo reći da se one stabiliziraju u onoj mjeri u kojoj prestaju biti ulogom.

Vjerujemo da je upravo u ovom duhu potrebno prići suvremenim institucijama znanja.

6. Pragmatika narativnog znanja

U prvom smo odjeljku naveli dvije zamjerke bezpogovornom prihvaćanju instrumentalnog poimanja znanja u najrazvijenijim društvima. Znanje nije znanost, posebice u svojem suvremenom obliku; a ono ne samo da ne može sakriti problem svoje legitimnosti već ga mora postaviti u cijeloj njegovoj širini koja je i društveno-politička i epistemološka. Najprije točno odredimo prirodu “narativnog” znanja; to će nam ispitivanje usporedbom omogućiti bolje razlikovanje barem nekih osobina oblika koje zadobiva znanstveno znanje u suvremenom društvu. To će nam također pomoći da razumijemo kako se danas postavlja, ili ne postavlja, pitanje legitimnosti.

hosociološki pristup vidjeti R. Loureau, *L'analyse institutionnelle*, Minuit, 1970.

64 M. Callon, loc. cit., 30 : “Sociologika je kretanje kojim činioci stvaraju i uspostavljaju razlike, granice između društvenog i onog što to nije, tehničkog i onog što to nije, imaginarnog i stvarnog: nije moguće povući crtu razgraničenja ovih područja pa nikakav konsenzus, osim u slučaju potpune dominacije, nije ostvariv.” Usporediti s onim što A. Touraine naziva “trajnom sociologijom”, *La voix et le regard*, loc. cit.

Znanje se općenito govoreći ne svodi na znanost, čak ni na spoznaju. Spoznaja bi bila cjelokupnost iskaza koji označuju ili opisuju predmete,⁶⁵ isključujući sve ostale iskaze koji bi mogli biti istiniti ili lažni. Znanost bi bila podskup spoznaje. I nju također čine denotativni iskazi, no ona nameće dva dodatna uvjeta njihovoj prihvatljivosti: predmeti na koje se odnose trebaju biti povratno dostupni, dakle u eksplicitnim uvjetima promatranja; mora se moći odlučiti pripada li ili ne svaki od iskaza jeziku što ga stručnjaci smatraju odgovarajućim.⁶⁶

No pod pojmom znanja ne podrazumijevamo samo cjelinu denotativnih iskaza, tu se miješaju i ideje o znati-kako, umijeća življenja, umijeća slušanja, itd. Radi se o kompetenciji koja nadilazi određenje i primjenu samo jednog kriterija istine, ona se proširuje na kriterije djelotvornosti (tehnička kvalifikacija), pravednosti i/ili sreće (etička mudrost), zvučne i kromatske ljepote (osjetljivost sluha i vida) itd. Ovako razumljeno znanje omogućuje nekome da postane sposoban izgovarati “dobre” denotativne iskaze, ali također i “dobre” preskriptivne iskaze, “dobre” vrijednosne iskaze... Ono se ne nalazi u kompetenciji koja se odnosi primjerice samo na kognitivne iskaze, isključujući ostale. Suprotno tome, ono subjektu omogućuje “dobru” performativnost pri mnogim predmetima diskurza – pri upoznavanju, odlučivanju, vrednovanju, mijenjanju... Iz toga slijedi jedna od njegovih glavnih osobina – ono se podudara s proširenim “stvaranjem” kompetencija, ono je jedinstveni oblik utjelovljen u subjektu kojeg čine različite vrste kompetencija.

Još jedna osobina koju trebamo istaknuti jest nagnuće koju takvo znanje ima prema običaju. Što je ustvari jedan “dobar”

65 Aristotel jasno ograničava predmet znanja definirajući ono što naziva apofantikos: “Svaki diskurs nešto znači (*semantikos*), ali svaki diskurs nije denotativan (*apophantikos*): to je samo onaj koji kazuje je li nešto točno ili pogrešno. Međutim se to ne događa u svim slučajevima: na primjer molitva je diskurs koji nije ni točan ni pogrešan” (*Péri herménèias* 4, 17 a).

66 Vidi K. Popper, *Logik der Forschung*, Beč, Springer, 1935.

preskriptivni ili vrijednosni iskaz ako ne “dobra” performativnost u denotativnom ili tehničkom području? I jednog i drugog ocjenjujemo “dobrima” jer su u skladu s odgovarajućim mjerilima (a to su ona pravednosti, ljepote, istine i učinkovitosti) prihvaćenima u područjima što su ih stvorili sugovornici “znalca”. Prvi su filozofi⁶⁷ ovaj način legitimiranja iskaza nazvali mišljenjem. Konsenzus koji omogućuje da se ovakvo znanje odredi i da se diskriminira onaj koji ne zna (stranac, dijete) predstavlja kulturu nekog naroda.⁶⁸

Ovo kratko podsjećanje na to što znanje može biti kao obrazovanje i kao kultura poziva se na etnološke opise.⁶⁹ No antropologija i književnost okrenute prema društvima koja se brzo razvijaju u njima otkrivaju otpor koji znanje pruža u nekim područjima.⁷⁰ Sama ideja razvoja pretpostavlja obzor nerazvijenosti, u kojoj su različite kompetencije utkane u cjelinu tradicije i koje nije moguće odvojiti kao osobine koje mogu biti predmeti posebnih inovacija, rasprava ili ispitivanja. Ova suprotnost ne implicira nužno promjenu prirode znanja između “primitivnih” i “civiliziranih”,⁷¹ ona je kompatibilna s tezom o formalnom identitetu između “divlje misli” i znanstvene misli,⁷² pa čak i s onom, očigledno suprotnom prethodnoj, o nadmoći običajnog znanja nad suvremenom raspršenošću kompetencija.⁷³

67 Vidi Jean Beaufret, *Le poème de Parménide*, P.U.F., 1955.

68 U smislu *Bildung* (engleski: culture), što ga je usvojio kulturalizam. Pojam je predromantičarski i romantičarski; usp. s Hegelovim *Volksgeist*.

69 Vidi američku kulturalističku školu: Cora DuBois, Abram Kardiner, Ralph Linton, Margaret Mead.

70 Vidi nastanak europskih folkloričara počevši od kraja XVIII. stoljeća, što je povezano s romantizmom: istraživanja braće Grimm, Vuka Karadžića (srpske narodne priče) itd.

71 To je, sažeto, bila teza Lucien Lévy-Bruhla, *La mentalité primitive*, Alcan, 1922.

72 Claude Lévi-Strauss, *La pensée sauvage*, Pion, 1962.

73 R. Jaulin, *La paix blanche*, Seuil, 1970.

Možemo reći da se svi promatrači, bez obzira na scenarij što ga predlažu kako bi dramatzirali i razumjeli raskorak između običajnog znanja i znanja u znanstvenom dobu, slažu oko činjenice da narativni oblik ima prednost u oblikovanju tradicionalnog znanja. Jedni ovaj oblik prihvaćaju kao takav,⁷⁴ drugi u njemu vide prerusavanje u dijakroniji strukturalnih operatora koji prema njihovom mišljenju upravo i čine znanje o kojem se radi,⁷⁵ a treći mu pridaju “ekonomsko” tumačenje u frejdovskom smislu.⁷⁶ Ovdje trebamo zadržati samo narativni oblik. Priča je prvenstveni oblik ovoga znanja, i to ne samo u jednom smislu.

Ponajprije, narodne priče same pričaju o onome što bismo mogli nazvati pozitivnim ili negativnim obrazovanjem (*Bildungen*), to su uspjesi ili porazi kojima su okrunjeni pokušaji junaka, a ovi uspjesi ili porazi ili daju legitimnost društvenim institucijama (funkcija mitova) ili predstavljaju pozitivne ili negativne modele (sretni ili nesretni junaci) integracija u utvrđene institucije (legende, priče). Ove priče dakle s jedne strane omogućuju određivanje kriterija kompetencije u društvu u kojem se pričaju, a s druge omogućuju vrednovanje zahvaljujući kriterijima performativnosti koji se u njima postižu ili mogu postići.

Zatim, narativni oblik, za razliku od razvijenih oblika diskurza znanja, prihvaća mnoštvo jezičnih igara – u priči lako nalaze svoje mjesto denotativni iskazi koji se odnose primjerice na nebo, godišnja doba, floru i faunu, **deontički** iskazi koji propisuju što se treba činiti glede ovih istih referenata ili glede srodstva, razlike spolova, djece, susjeda, stranaca, itd., upitni iskazi koji su primjerice implicirani u epizodama izazova (odgovoriti

74 Vladimir Propp, “Morphology of the Folktale”, *International Journal of Linguistics* 24, 4 (listopad 1958.).

75 Claude Lévi-Strauss, “La structure des mythes” (1955), u *Anthropologie structurale*, Pion, 1958.; id., “La structure et la forme. Réflexions sur un ouvrage de Vladimir Propp”, *Cahiers de l’Institut de science économique appliquée* 99, série M, 7 (ožujak 1960.).

76 Geza Roheim, *Psychoanalysis and Anthropology*, New York 1950.

na pitanje, odabrali jedan element među ostalima), vrijednosni iskazi, itd. Kompetencije čije kriterije priča donosi ili primjenjuje pomiješane su jedne s drugima u gustom tkanju priče i složene u cjelinu koja je svojstvena takvoj vrsti znanja.

Malo ćemo duže preispitati treće svojstvo koje se tiče prijenosa priča. Njihovo pričanje je najčešće podvrgnuto pravilima koja utvrđuju njihovu pragmatiku. To ne znači da to društvo pomoću institucije ulogu pripovjedača pripisuje kategoriji ljudi određene dobi, spola ili pripadnicima neke obiteljske ili profesionalne grupe. Želimo govoriti o pragmatici narodnih priča koja je da tako kažemo svojstvena ovakvim društvima. Primjerice pripovjedač Cashinua⁷⁷ svoje pričanje uvijek započinje točno utvrđenom formulom: “Evo priče o..., kakvu sam je uvijek slušao. Sada je na meni red da vam ju ispričam, poslušajte.” A priču završava drugom jednako nepromjenjivom formulom: “Ovdje završava priča o ... Ispričao vam ju je (slijedi ime Cashinua ili kod bijelaca španjolsko ili portugalsko).”⁷⁸

Sažeta analiza ovog dvostrukog pragmatičnog naputka pokazuje sljedeće: pripovjedač svoju sposobnost pričanja priče opravdava činjenicom što je jednom i sam bio slušatelj. Slušajući ga sadašnji slušatelj možda postigne isti autoritet. Priča se proglašava prenesenom (čak i ako je narativna izvedba izuzetno inventivna) i prenošenom “oduvijek” – njezin junak, Cashinua, i sam je bio slušatelj pa prema tome može biti i pripovjedač iste priče. Iz sličnosti uvjeta u kojima se nalaze, sadašnji pripovjedač može postati junak neke priče, kao što se to dogodilo s junakom iz stare priče. Ustvari, on to nužno i postaje budući da nosi ime koje izgovara na kraju svojeg pričanja. To mu je ime dano u skladu s kanonskom pričom koja legitimira cashinauhansko dodjeljivanje nasljeđa.

77 André M. d'Ans, *Le dit des vrais hommes*, 10/18, 1978.

78 *Ibid.*, 7.

Jasno je da pragmatično pravilo što ga ovaj primjer ilustrira ne može vrijediti univerzalno.⁷⁹ Ali nam daje naznaku o svojstvu koje se općenito pripisuje tradicionalnom znanju: narativna “mjesta” (pošiljalatelj, primatelj, junak) tako su podijeljena da se pravo na neko od njih, ono pošiljalatelja, temelji na dvostrukoj činjenici, **da je osoba prije bila na mjestu primatelja i da je zahvaljujući imenu koje nosi o njoj već pričano u nekoj priči, što znači da je bila na mjestu dijegetskog referenta u nekim drugim narativnim prilikama.**⁸⁰ Znanje da se prenošenje ovih priča ne vezuje samo za funkcije iskazivanja istodobno određuje i ono što treba reći ako želimo da nas čuju, i što treba slušati kako bi se kasnije moglo pričati, i što treba igrati (na pozornici dijegetske stvarnosti) kako bi postali predmetom neke priče.

Činove jezika⁸¹ koji pripadaju ovom znanju ne izgovara samo govornik, već također i slušatelj, i još i treći, onaj o kojem se govori. Znanje što nastaje iz takvog sustava može izgledati “homogeno”, i u suprotnosti sa znanjem kojeg nazivamo “razvijenim”. Ono nam jasno pokazuje kako je tradicija priča istodobno i tradicija kriterija koji određuju trostruku kompetenciju: umijeća kazivanja, umijeća slušanja i umijeća djelovanja u kojima se odvijaju odnosi unutar i izvan zajednice. Priče prenose grupu pragmatičnih pravila koja čine društvenu vezu.

Četvrti vid narativnog znanja, njegov utjecaj na vrijeme, zaslužuje pomnije ispitivanje. Narativni oblik slijedi ritam, on je sinteza metra koji otkucava vrijeme u pravilnim razmacima i naglasaka koji mijenja dužinu ili širinu nekima od njih.⁸² **Ovo**

79 Mi smo ga zadržali zbog pragmatičke ‘etikete’ koja okružuje prenošenje priča i o kojoj nas antropologija revnosno obavještava. Vidi Pierre Clastres, *Le grand Parler. Mythes et chants sacrés des Indiens Guarani*, Seuil, 1974.

80 Za naratologiju koja uključuje pragmatičnu dimenziju vidjeti Gérard Genette, *Figures III*, Seuil, 1972.

81 Uspor. bilj. 34.

82 Odnos metar/naglasak koji stvara i rastvara ritam u središtu je Hegelove refleksije o spekulativnosti. Vidi *Phénoménologie de l'esprit*, Predgovor, § IV.

vibracijsko i glazbeno svojstvo jasno se vidi u ritualnoj izvedbi nekih priča Cashinahua: prenose se tijekom obreda inicijacije, u apsolutno čvrstom obliku, u jeziku koji tajnovitom zbog nametnute mu leksičke i sintaktičke nepravilnosti, pjevane su kao neprekidni, jednolični napijevi.⁸³ Mogli bismo nazvati čudnim umijeće koje ne mogu razumjeti ni mladići kojima je upućeno!

Međutim to je veoma rašireno znanje, nalazimo ga u dječjim brojalicama, a glazba koja ponavlja motive do dan danas ga pokušava pronaći ili mu se barem približiti. Ono predstavlja iznenađujuće svojstvo: kada metar u govornim ili inim sonornim slučajevima nadvlada naglasak, vrijeme prestaje biti oslonac pamćenja i postaje iskonsko udaranje koje u nedostatku uočljivih razlika među razmacima, sprječava njihovo nabravanje i osuđuje ih na zaborav.⁸⁴ Ako ispitamo oblik izreka, poslovice i maksima koje su poput malih odbljesaka mogućih priča ili matrica starih priča i koji još uvijek kolaju nekim slojevima današnje društvenosti, prepoznat ćemo u njezinoj prozodiji trag ove neobične temporalizacije koja povrjeđuje zlatno pravilo našeg znanja: ne zaboraviti.

Mora dakle postojati podudarnost između ove ubojite funkcije narativnog znanja s jedne strane i, s druge strane, funkcija oblikovanja kriterija, usklađivanja sposobnosti i društvenog usklađivanja što smo ih ranije naveli. **Ako slijedimo pojednostavljujuću imaginaciju možemo pretpostaviti da zajednica u kojoj je priča ključni oblik sposobnosti** nema, suprotno svakom očekivanju, potrebu sjećati se svoje prošlosti. Ona materijal za svoju društvenu vezu nalazi ne samo u značenju priča koje priča već i u činu njihova pričanja. Može izgledati kako ono o čemu priča govori pripada prošlom vremenu, ali je u stvarnosti uvijek istovremena samom činu pričanja. Sadašnji čin svaki put razvija

83 Ove obavijesti dugujemo ljubaznosti Andréa M. d'Ansa; na tome mu zahvaljujemo.

84 Vidi analize Daniela Charlesa, *Le temps de la voix*, Delarge, 1978., i Dominique Avrona, *L'appareil musical*, 10/18, 1978.

prolaznu vremenitost koja se proteže od onog *Čuo sam do Sada ćete vi čuti*.

Važnost pragmatikih protokola ove vrste pripovijedanja jest u tome što oni označavaju načelni identitet svih zbivanja u priči. Često tu nema ničega i ne treba prikrivati humor ili tjeskobu što postoje u poštivanju ovog postupka. Značaj ima metričko udaranje koje označava zbivanja u priči, a ne razlika naglasaka u svakoj izvedbi. Tako istodobno možemo izreći prolaznu i iskonsku vremenitost.⁸⁵

I na kraju, jednako kao što se ne treba sjećati svoje prošlosti, kultura koja prednost daje pripovjedačkom obliku nesumnjivo nema ni potrebu za posebnim postupcima koji autoriziraju njezine priče. Teško nam je zamisliti prvo da ona pripovjedačku instancu odvađa od drugih kako bi joj dala premoć u pragmatici priča, a zatim da postavlja pitanje o pravu pripovjedača, tako odvojenog od slušača i **dijegeze**, da priča ono što priča, i na koncu da se poduhvati analize ili anamneze vlastite legitimnosti. Još manje možemo zamisliti da ona autoritet nad pričama može dodijeliti nerazumljivom subjektu pripovijedanja. Priče same po sebi imaju autoritet. Narod ih na neki način samo aktualizira, to ne čini samo pričajući ih već jednako tako i slušajući ih i postajući predmetom priča, to jest “igrajući ih” u svojim institucijama, dakle stavljaajući se na mjesto slušatelja i dijegeze kao i na mjesto pripovjedača.

Postoji, prema tome, nespojivost između narodne pripovjedačke pragmatike, koja je u cijelosti legitimirajuća, i jezične igre koju Zapad poznaje i koja je pitanje legitimnosti, **ili bolje rečeno legitimnosti kao referenta u igri propitivanja**. Vidjeli smo da priče određuju kriterije kompetencije i/ili ilustriraju njihovu primjenu. One određuju što se može reći i što se može činiti u kulturi, a budući su također i jedan njezin dio, time se legitimiraju.

85 Vidi Mircea Eliade, *Le mythe de l'éternel retour: Archétypes et répétitions*, Gallimard, 1949.

7. Pragmatika znanstvenog znanja

Pokušajmo odrediti, makar sažeto, pragmatiku znanstvenog znanja kakva je prema klasičnom poimanju ovog znanja. U njemu ćemo razlikovati igru istraživanja i igru podučavanja.

Kopernik tvrdi da je putanja planeta kružna.⁸⁶ Bilo da je ova tvrdnja istinita ili lažna ona sadrži niz **napetosti** od kojih svaka utječe na svako pragmatičko mjesto koje dovodi u pitanje, na pošiljatelja, primatelja i referenta. “Napetosti” su neka vrst preskripcija što reguliraju prihvatljivost iskaza ukoliko je “znanstven”.

Prvo, pretpostavlja se da pošiljatelj govori istinu glede referenta, putanje planeta. Što to znači? To znači da s jedne strane može pružiti dokaze o onome što govori, a s druge odbaciti svaki suprotni ili prijeporni iskaz koji se odnosi na isti referent.

Zatim, pretpostavlja se da primatelj može valjano dati (ili odbiti dati) svoj pristanak na iskaz koji čuje. To implicira da je i sam mogući pošiljatelj, budući da će, kada bude oblikovao svoje slaganje ili neslaganje, biti podvrgnut istom dvostrukom zahtjevu da ga dokaže ili odbaci, kao i aktualni pošiljalac Kopernik. On treba objediniti ista svojstva kao i Kopernik, oni su kolege. No to će postati jasno tek kada bude govorio u istim uvjetima. Prije toga nije moguće nazvati ga znanstvenikom.

Treće, pretpostavlja se da je referent, putanja planeta o kojoj govori Kopernik, iskazom “izložen” u skladu s onim što on stvarno jest. No, budući da možemo znati o čemu se radi samo preko iskaza iste vrste kao što je Kopernikov, pravilo adekvacije predstavlja problem: ono što kažem je istinito jer to dokazujem; ali što dokazuje da je moj dokaz istinit?

Znanstveno rješenje ove poteškoće sastoji se u poštivanju dvostrukog pravila. Prvo je dijalektičko ili čak retoričko pra-

86 Primjer je uzet od Fregea, “Über Sinn und Bedeutung” (1892); engleski prijevod “On Sense and Reference”, *Philosophical Writing*, Oxford, Blackwell, 1960.

вило pravosudnog tipa:⁸⁷ referentno je ono što u raspravi može poslužiti kao dokaz. To ne znači – mogu dokazati jer je stvarnost onakva kakvom je kazujem već – onoliko koliko ja mogu dokazati možemo misliti da je stvarnost onakva kakvom je kazujem.⁸⁸ Drugo pravilo je metafizičko – isti referent ne može pružiti mnoštvo **prijepornih** ili nekonzistentnih dokaza, ili još – “Bog” ne vara.⁸⁹

Ovo dvostruko pravilo podržava ono što znanost u devetnaestom stoljeću naziva provjerom, a u dvadesetom stoljeću **krivotvorenjem**.⁹⁰ Ono sudionicima rasprave, pošiljatelju i primatelju, omogućuje obzor konsenzusa. Svaki konsenzus ne znači istinu, ali pretpostavljamo da istina nekog iskaza mora postići konsenzus.

Glede istraživanja, vidimo da ono zahtijeva podučavanje kao potrebnu dopunu. Jer znanstveniku je potreban primatelj koji i sam može postati pošiljatelj, njegov suradnik. Inače bi u nedostatku prijeporne rasprave provjera njegova iskaza bila nemoguća, a neobnavljanje kompetentnosti na kraju bi je učinilo nemogućom. U ovoj raspravi u pitanje ne dolazi samo istina njegova iskaza već i njegova osobna kompetentnost koja nikada nije u potpunosti postignuta, ona ovisi o tome je li ili nije predloženi iskaz prihvaćen kao moguća tema razmatranja kroz niz dokazivanja ili osporavanja među jednakima. Istina iskaza i kompetentnost onoga tko ga izriče podvrgnute su suglasnosti zajednice jednako sposobnih. Znači da treba obrazovati jednake.

Ovu reprodukciju osigurava didaktika. Ona se razlikuje od dijalektičke igre istraživanja. Ukratko, njezina je prva pretpostavka da primatelj, student ne zna ono što zna pošiljatelj i stoga

87 Br. Latour, “La rhétorique du discours scientifique”, *Actes de la recherche en sciences sociales* 13 (ožujak 1977).

88 Gaston Bachelard, *Le nouvel esprit scientifique*, P.U.F., 1934.

89 Descartes, *Méditations métaphysiques*, 1641., Méditation IV.

90 Vidi primjerice Karl G. Hempel, *Philosophy of Natural Science*, Englewood Cliffs (N.J.), Prentice Hall, 1966.

može nešto naučiti. Druga je pretpostavka da može naučiti i sam postati stručnjakom jednake kompetentnosti kao i njegov učitelj.⁹¹ Ovaj dvostruki zahtjev pretpostavlja i treći, da postoje iskazi u kojima se razmjena argumenata i podastiranje dokaza koji čine pragmatiku istraživanja smatraju dostatnima i da se zato mogu prenositi kao neosporne istine u podučavanju.

Drugim riječima, podučava se ono što se zna, tako to radi stručnjak. Ali kada student (primatelj dijalektike) usavršava svoju kompetentnost, stručnjak mu može reći ono što on ne zna, ali želi saznati (u slučaju da je stručnjak i istraživač). Time je student uveden u dijalektiku istraživača, to jest u igru stvaranja znanstvenog znanja.

Ako ovu pragmatiku uspoređujemo s pragmatikom narativnog znanja, primijetit ćemo sljedeće osobine:

1. Znanstveno znanje zahtijeva izdvajanje denotacijske jezične igre i isključenje ostalih. Kriterij prihvatljivosti nekog iskaza jest njegova istinosna vrijednost. U njemu nalazimo i ostale klase iskaza, poput pitanja (“Kako objasniti da...?”), i pre-skripcije (“Niz izbrojivih elemenata...”). No oni su samo poput zglobova dijalektičke argumentacije koja mora završiti denotativnim iskazom.⁹² Netko je znalac (u ovom smislu) ako može kazati istiniti iskaz o nekom referentu, a znanstvenik je ako može **kazivati provjerljive ili krivotvorive** iskaze glede referenata dostupnih stručnjacima.

2. Ovo se znanje time odvaja od drugih jezičnih igara čije kombinacije tvore društvenu vezu. Ono nije neposredna sastavnica svima zajednička kao što je to slučaj s narativnim znanjem. No, ono jest posredna sastavnica budući da postaje zanimanje i omogućuje stvaranje institucija, i stoga što se u modernim druš-

91 Ovdje se ne možemo baviti teškoćama što ih nameće ova dvostruka pretpostavka. Vidi Vincent Descombes, *L'inconscient malgré lui*, Minuit, 1977.

92 Ova primjedba krije značajnu poteškoću, koja bi se također pojavila pri razmatranju naracije: radi se o razlici između jezičnih igara i vrsti diskursa. Ovdje to nećemo proučavati.

tvima jezične igre svrstavaju u oblik institucija kojima upravljaju kvalificirani partneri, profesionalci. Odnos se između društva i znanja (što znači svih partnera u općoj agonistici ukoliko nisu znanstveni profesionalci) eksteriorizira. Pojavljuje se i novi problem odnosa znanstvene institucije i društva. Može li dijalektika riješiti taj problem, primjerice preko pretpostavke da svaka društvena čestica može postati znanstveno kompetentna?

3. U okviru igre istraživanja, zahtijevana kompetentnost odnosi se samo na mjesto pošiljatelja. Primatelj ne posjeduje neku posebnu kompetentnost (ona se zahtijeva samo u didaktici jer student treba biti inteligentan). Ni referentno nema neku kompetentnost. Čak i ako se radi o društvenim znanostima referent je određen vid ljudskog ponašanja i u načelu ga odnos s partnerima znanstvene dijalektike eksteriorizira. Ovdje nije potrebno, kao što je to slučaj u naraciji, znati kako biti ono što nam znanje kaže da jesmo.

4. Znanstveni iskaz ne stječe nikakvu vrijednost iz činjenice da je izrečen. Čak i u pedagogiji se podučava jedino ako ga je moguće provjeriti argumentacijom i dokazima. Po sebi nikad ne može biti zaštićen od mogućeg “krivotvorenja”.⁹³ Znači da znanje skupljeno u iskazima i već prihvaćeno uvijek može biti osporeno. Ali i obratno, svaki novi iskaz ako je u prijeporu s nekim već prihvaćenim iskazom koji se odnosi na isti referent, može vrijediti jedino ako argumentima i dokazima ospori prethodni iskaz.

5. Znači da znanstvena igra podrazumijeva dijakronijsku vremenitost, to jest pamćenje i projekt. Pretpostavlja se da današnji pošiljatelj znanstvenog iskaza poznaje prethodne iskaze koji se tiču istog referenta (bibliografija) i da predlaže iskaz o istoj temi samo ukoliko se ovaj razlikuje od prethodnih. Ono što smo nazvali “naglaskom” svakog **performansa** ovdje je u prednosti u odnosu na “metar” i stoga u odnosu na polemičku funkciju ove igre. Dijakronija koja pretpostavlja pamćenje i istraživanje

93 U smislu koji je već naznačen u bilješci 90.

novog u načelu zacrtava kumulativni proces. Njegov je “ritam”, odnos naglaska i metra, promjenjiv.⁹⁴

Ova su svojstva poznata, ali ipak zaslužuju da ih se prisjetimo iz dva razloga. Prvo, stavljanje u sukladni odnos **znanosti i neznanstvenog (narativnog) znanja pomaže nam da shvatimo**, ili barem osjetimo, da postojanje prvog nije nužnije no postojanje drugog. Oba se sastoje od cjelina iskaza, a iskazi su “potezi” koje igrači povlače u okviru općih pravila. Svako znanje ima njemu svojstvena pravila, a dobri potezi koji su i ovdje i ondje prosuđeni kao dobri ne moraju biti iste vrste, osim slučajno.

Znači da iz znanstvenog znanja ne možemo prosuđivati ni o postojanju ni o vrijednosti narativnog, a vrijedi i obrnuto: bitni kriteriji nisu jednaki u jednom i drugom. Uostalom, bilo bi dobro da nas raznolikost diskurzivnih vrsta ushićuje kao što nas ushićuje raznolikost biljnih i životinjskih vrsta. Jadikovanje što se u postmoderni “gubi smisao” u stvari je žaljenje što znanje u načelu više nije narativno. To je nedosljednost. Također je nedosljednost i želja za deriviranjem ili stvaranjem (pomoću operatera poput razvoja, itd.) znanstvenog znanja iz narativnog, kao da narativno znanje sadrži u sebi znanstveno, ali u stanju embrija.

Međutim, poput živih vrsta i jezične stoje u međusobnim odnosima koji su daleko od toga da budu skladni. Drugi razlog koji može opravdati kratko podsjećanje na svojstva jezične igre znanosti tiče se točnije njezina odnosa s narativnim znanjem⁹⁵. Rekli smo da ono ne procjenjuje pitanje svoje legitimnosti, već ju pragmatikom svog prenošenja samo propisuje, a ne utječe se ni argumentaciji ni podastiranju dokaza. I stoga ono svojem nerazumijevanju problema znanstvenog diskurza prilazi

94 Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, University Press. 1962.

95 Usporedi ponašanje djece tijekom prvih predavanja o znanosti, ili način na koji domoroci tumače objašnjenja etnologa (vidi Lévi-Strauss, *La pensée sauvage*, nav. djelo, I. poglavlje, “La science du concret”).

tolerantno, za njega je ono prije svega raznolikost u obitelji narativnih kultura. Ali tako nije u obrnutom slučaju. Znanost postavlja pitanje vrijednosti narativnih iskaza i ustanovljuje da nikada nisu podvrgnuti argumentaciji ili dokazu.⁹⁶ Znanost ih stavlja u jedan drugi mentalitet, divlji, primitivan, nedovoljno razvijen, zaostao, otuđen, kojeg čine mišljenja, običaji, autoritet, predrasude, neznanje, ideologije. Pripovijedanja su samo priče, mitovi, legende, dobre za žene i djecu. U najboljem slučaju postoje pokušaji da se unese svjetlost u taj opskurantizam, i da se civilizira, obrazuje, razvija.

Ovaj nejednak odnos je unutarnja posljedica svojstvena pravilima svake igre. Simptomi su nam poznati. Radi se o cijeloj povijesti kulturnog imperijalizma od samih početaka Zapada. Važno je prepoznati snagu koja ga razlikuje od svih ostalih – on se rukovodi zahtjevom legitimnosti.

8. Narativna funkcija i legitimnost znanja

Danas se problem legitimnosti više ne smatra slabošću u znanstvenoj jezičnoj igri. Točnije bi bilo reći da je sada legitiman kao problem, to jest kao heuristička mogućnost. No ovaj obrnuti pristup tek je skorašnji. Prije no što se došlo do toga (to jest do onoga što neki nazivaju pozitivizmom), znanstveno je znanje iznalazilo drugačija rješenja. Zanimljivo je da ona dugo vremena nisu mogla izbjeći pribjegavanje postupcima što su, što otvoreno što prikriveno, dolazili iz narativnog znanja.

96 Métraux je rekao Clastresu: “Da bi se moglo proučavati neko primitivno društvo ono mora biti već malo trulo.” Doista, potrebno je da domorodac koji daje obavijesti svoje društvo gleda očima etnologa, postavljajući si pitanje o radu njegovih institucija, a time i njihove legitimnosti. Razmišljajući o svom neuspjehu s plemenom Ahejaca, Clastres je zaključio: “I stoga su Ahejci na isti način primali darove koje nisu tražili kao što su i odbijali pokušaje dijaloga, budući su bili dovoljno jaki da im to nije bilo potrebno: počinjali bismo razgovarati tek kada bi oni bili bolesni.” (citirano prema M. Cartry, “Pierre Clastres”, *Libre 4*, 1978.).

Povratak narativnog u okrilje ne-narativnog, u bilo kojem obliku, ne smijemo smatrati konačno nadiđenim. Evo jedno-stavnog primjera – kako se ponašaju znanstvenici kada nakon nekog “otkrića” nastupaju na televiziji ili daju izjave u novinama? Pripovijedaju epopeju o znanju premda to znanje uopće nije epsko. Time udovoljavaju pravilima narativne igre čiji je pritisak još uvijek znatan, ne vrše ga samo korisnici medija već i sami znanstvenici. No ovakva činjenica nije ni beznačajna ni usputna, ona se tiče odnosa znanstvenog znanja i “pučkog” znanja, ili onoga što je od njega ostalo. Država može potrošiti mnogo na prikazivanje znanosti kao epopeje jer tako postaje vjerodostojnom, stvara javno slaganje potrebno onima koji odlučuju.⁹⁷

Nije dakle isključeno da je pribjegavanje narativnom neizbježno, barem u onoj mjeri u kojoj znanstvena jezična igra želi istinu svojih iskaza, a ukoliko ih ne može legitimirati vlastitim sredstvima. U tom je slučaju potrebno prihvatiti neizbježnu historijsku potrebu, koju je potrebno razumjeti kako smo naznačili, dakle ne kao potrebu za sjećanjem i projeciranjem (potreba za historizmom, potreba za naglaskom), već upravo suprotno, kao potrebu za zaboravom (potreba za *metrum*) (odjeljak 6).

U svakom je slučaju preuranjeno sada govoriti o tome. No zadržat ćemo na umu tijekom razmatranja koja slijede ideju da su naizgled zastarjela rješenja kojima smo mogli riješiti problem legitimnosti, to samo u načinu pristupa, a ne u načelu i da se ne treba čuditi što danas postoje i dalje, ali u drugom obliku. Ne želimo li i sami u ovom trenutku prikazati priču zapadnjačkog znanstvenog znanja kako bismo odredili njegov položaj?

Od samih početaka nova jezična igra ima problema sa svojom legitimnosti – to je Platon. Sada nećemo tumačiti odlomke *Dijaloga* u kojima je znanstvena pragmatika izričita ili pretpo-

97 O znanstveničkoj ideologiji vidi *Survivre 9* (kolovoz – rujan 1971.), preuzeto u Jaubert i Lévy-Leblondur., op. cit., str. 51. Na kraju ovog zbornika se nalazi bibliografija časopisa i grupa koje se bore protiv raznih oblika potčinjavanja znanosti sustavu.

stavljena tema. Dijaloška igra sa svojim posebnim zahtjevima i uključujući u sebi dvije uloge, i istraživanje i podučavanje, sažima znanstvenu pragmatiku. Ovdje nalazimo određena pravila koja smo prije nabrojali: dokazivanje dok se ne postigne konsenzus (*homologia*), jedinstvo referenta koje osigurava sporazumijevanje, jednakost među sudionicima, i čak neizravno prihvaćanje da se radi o igri a ne o sudbini, budući da su iz nje isključeni svi oni koji ne prihvaćaju pravila, bilo zbog slabosti bilo zbog neistančanosti.⁹⁸

Ipak, i pitanje legitimnosti same igre, uzevši u obzir njezinu znanstvenu prirodu, također mora biti dijelom pitanja što se postavljaju u dijalogu. Poznati primjer, i važan, jer povezuje ovo pitanje sa sociološko-političkim, dan je u VI. i VII. knjizi *Države*. Naime, znamo da je odgovor barem djelomično dat u priči, alegoriji pećine, koja kazuje zašto i kako to da ljudi žele priče, a ne prihvaćaju znanje. Zato se znanje utemeljuje pričom o svojem mučeništvu.

No ovdje postoji još nešto – već samim oblikom Platonovih *Dijaloga* nastojanje legitimacije predaje oružje naraciji. To je stoga što svaki od njih uvijek zaodijeva oblik priče o nekoj znanstvenoj raspravi. Ovdje nije važno to što je priča o raspravi više prikazana no prenesena, više postavljena no ispričana,⁹⁹ i stoga više pripada tragičnom no epskom. Činjenica je da platonički diskurz koji ustanovljuje znanost nije znanstven, i to utoliko što misli da ju legitimira. Znanstveno znanje može znati i priopćiti da je pravo znanje samo ako pribjegne drugome znanju, priči, koja je za njega neznanje; ako to ne učini onda mora samo sebe pretpostavljati, a time zapada u ono što osuđuje, *petitio principii*, predrasudu. No, zar u to ne zapada i kada svoj autoritet temelji na priči?

Ne možemo sada slijediti ovo vječno vraćanje narativnog u znanstvenom kroz diskurz legitimnosti što predstavljaju, barem

98 Victor Goldschmidt, *Les Dialogues de Platon*, P.U.F., 1947.

99 Terminologija je preuzeta od G. Genettea, *Figures III*, loc. cit.

jednim dijelom, velika antička, srednjovjekovna i klasična filozofija. To je stalni problem. Čak i odlučna Descartesova misao mora izložiti legitimnost znanosti u, kako je to Valéry nazvao, povijesti duha¹⁰⁰, ili u obliku odgojnog romana (*Bildungsroman*) kao što je *Rasprava o metodi*. Aristotel je zasigurno bio jedan od najmodernijih mislilaca budući je odvojio opis pravila pod koja treba podvrgnuti znanstvene iskaze (*Organon*) od istraživanja njihove legitimnosti u govoru o bitku (*Metafizika*). I to je još više kada predlaže da u znanstvenom jeziku, uključujući i njegovu težnju da iskaže i bitak referentnog, budu sadržani samo argumenti i dokazi, to jest dijalektika.¹⁰¹

S modernom znanošću u problematici legitimnosti pojavljuju se dvije nove sastavnice. Prvo, kao odgovor na pitanje: kako dokazati dokaz?, ili općenitije: tko odlučuje o uvjetima istinitog?, okreće se od metafizičkog istraživanja prvog dokaza ili transcendentnog autoriteta, prihvaća se da su uvjeti istinitog, to jest pravila znanstvene igre imanentni istoj, da pravila mogu biti utemeljena samo u okviru rasprave koja je i sama već znanstvena, i da nema drugog dokaza da su pravila ispravna osim kada o njima postoji slaganje stručnjaka.

Ova sveopća sklonost moderne da uvjete nekog diskurza određuje diskurzom o tim uvjetima povezana je s obnavljanjem dostojanstva narativnih (narodnih) kultura, već u renesansnom humanizmu, a na drugi način i u Prosvjetiteljstvu, *Sturm und Drangu*, njemačkoj idealističkoj filozofiji i historicističkoj francuskoj školi. Naracija više nije omaška legitimnosti. Ovo izričito pozivanje na priču u problematici znanja događa se usporedno s oslobađanjem građana od tradicionalnih autoriteta. Znanje koje priče sadrže vraća se na Zapad kako bi donijelo rješenje legitimacije novih autoriteta. Prirodno je da u narativnoj problematici

100 Paul Valéry, *Introduction à la méthode de Léonard de Vinci* (1894), Gallimard, 1957., (također sadrži "Marginalia" (1930), "Note et digression" (1919), "Léonard et les philosophes" (1929)).

101 Pierre Aubenque, *Le problème de l'Être chez Aristote*, P.U.F., 1962.

to pitanje treba riješiti imenom nekog junaka: *tko* ima pravo odlučivati za društvo? Tko je subjekt čije su preskripcije norme za one koji ih moraju poštivati?

Ovaj način propitivanja društveno-političke legitimnosti povezuje se s novim znanstvenim stavom koji glasi: ime junaka je narod, znak legitimnosti njegov konsenzus, način normiranja vijećanje. Iz toga nužno slijedi ideja napretka koja nije ništa drugo do postupak kojim se znanje treba akumulirati, no postupak se proširuje na novi društveno-politički subjekt. Narod sam vijeća o tome što je pravedno i nepravedno na isti način kao što zajednica znanstvenika odlučuje o tome što je istinito ili lažno. Narod akumulira civilne zakone kao što ona akumulira zakone znanosti; on konstitucionalnim propisima usavršava pravila konsenzusa jednako kao što ona uvijek sve provjerava u svjetlu svojih spoznaja i tako stvara nove “paradigme”.¹⁰²

Vidimo da se ovaj “narod” u svemu razlikuje od naroda iz tradicionalnog narativnog znanja koje, kao što rekosmo, ne zahtijeva nikakvo institucionalno vijećanje, nikakav kumulativni napredak, nikakve težnje k univerzalnosti – sve su to čimbenici znanstvenog znanja. Stoga se ne treba čuditi što su predstavnici nove legitimnosti putem “naroda” ujedno i aktivni rušioči tradicionalnih narodnih znanja, **koje se sada vidi kao manjine ili moguće separatizme koji mogu voditi samo u mračnjaštvo.**¹⁰³

Podrazumijeva se također da stvarno postojanje ovog nužno apstraktnog subjekta (budući je na osobit način uobličen prema paradigmi znajućeg subjekta, to jest pošiljatelja-primatelja denotativnih iskaza koji posjeduju vrijednost istine, isključujući druge jezične igre) ovisi o institucijama u kojima bi trebao vijećati i odlučivati, a koje obuhvaćaju državu u cijelosti ili samo jedan

102 Pierre Duhem, *Essai sur la notion de théorie physique de Platon à Galilée*, Hermann, 1908.; Alexandre Koyré, *Etudes galiléennes* (1940), Hermann, 1966.; Thomas Kuhn, op. cit.

103 Michel de Certeau, Dominique Julia i Jacques Revel, *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois*, Gallimard, 1975.

dio. Tako se pitanje države nalazi tijesno isprepletено s pitanjem znanstvenog znanja.

No vidimo također da ova isprepletenost ne može biti jednostavna. Stoga što “narod” koji je nacija ili čak čovječanstvo, nije dovoljno zadovoljan, posebice u svojim političkim institucijama, spoznavanjem. On donosi zakone što znači da oblikuje propise koji imaju vrijednost normi.¹⁰⁴ Dakle, on svoju kompetenciju ne primjenjuje samo na denotativne iskaze koji se tiču istine već i na preskriptivne iskaze koji se tiču pravednosti. Već smo rekli da je to svojstvo narativnog znanja, iz kojeg proizlazi i pojam naroda, naime da objedinjuje obje kompetencije, da ostalo ne spominjemo.

Način legitimacije u kojem govorimo, koji ponovo uvodi priču kao vrijednost znanja, može krenuti u dva smjera, ovisno o tome predstavlja li subjekt priče kao misleći ili kao praktični, kao junaka spoznaje ili junaka slobode. Zbog ove alternative, ne samo da se značenje legitimnosti mijenja, već je i razvidno da priča sama ne može opisati to značenje.

9. Priče o legitimaciji znanja

Razmotrit ćemo dvije velike inačice priče legitimacije, jednu više političku i drugu više filozofsku koje su od velike važnosti u modernoj povijesti, posebice u povijesti znanja i njegovih institucija.

U jednoj je subjekt čovječanstvo kao junak slobode. Svi narodi imaju pravo na znanost. Ako društveni subjekt nije već subjekt znanstvenog znanja, to je stoga što su ga u tome spriječili svećenici i tirani. Pravo na znanost mora se ponovno steći. Razumljivo je da ova priča ponajprije zahtijeva politiku osnov-

¹⁰⁴ O razlici između propisa i normi vidi G. Kalinowski, “Du métalangage en logique. Réflexions sur la logique déontique et son rapport avec la logique des normes”, *Documents de travail* 48 (studeni 1975.), Università di Urbino.

nog obrazovanja koje ima prednost nad sveučilištem i visokim školama.¹⁰⁵ Politika obrazovanja Treće Republike dobro iskazuje ove pretpostavke.

U slučaju višeg obrazovanja, izgleda kao da priča treba ograničiti njegov domet. Uglavnom se ovako prikazuju Napoleonovi postupci kada se brinuo da stvori kompetentne administrativne i profesionalne službe potrebne za stabilnost države¹⁰⁶. A to znači zanemarivanje činjenice da država, s gledišta priča o slobodi, svoju legitimnost ne dobiva iz sebe same već iz naroda. Ako su institucije visokog obrazovanja carskom politikom namijenjene odgajanju državnih službenika, a tek usputno i za civilno društvo, onda znači da samo kroz administraciju i profesionalne službe u kojima se odvija njihova aktivnost, nacija može ostvariti svoju slobodu, i to zahvaljujući širenju novih znanja među stanovništvom. Isto razmišljanje vrijedi i kod osnivanja usko znanstvenih institucija. Na ovo pribjegavanje pričama nailazimo svaki put kada država na sebe izravno preuzme oblikovanje “naroda” pod imenom nacije i njegova usmjeravanja na put napretka.¹⁰⁷

105 Trag ovakve politike nalazimo u uvođenju predmeta filozofije na kraju srednješkolskog obrazovanja. I također u projektu Groupe de recherches sur l'enseignement de la philosophie (Skupine za istraživanje nastave filozofije) koji želi uvesti nastavu “filozofije” na početku srednje škole: G.R.E.P.H., “La philosophie déclassée”, *Qui a peur de la philosophie?*, Pariz, Flammarion, 1977. Izgleda da se ovom smjeru priklanja struktura programa C.E.G.E.P.-a u Quebecu, a posebice glede filozofije (vidi primjerice *Cahiers de l'enseignement collégial* 1975. – 1976. za filozofiju).

106 Vidi H. Janne, “L'Université et les besoins de la société contemporaine”, *Cahiers de l'Association internationale des universités* 10 (1970.), 5; navedeno u *Commission d'étude sur les universités. Document de consultation*. Montreal, 1978.

107 Jedan “tvrđi” (gotovo mistično-vojni) izraz ovoga nalazimo u Julio de Mesquita Filho, *Discurso de Paraninfo da primeiro turma de licenciados pela Faculdade de Filosofia, Ciências e Letras da Universidade de São Paulo* (25. siječanj 1937.); a izraz prilagođen modernim problemima razvoja u Brazilu u Relatorio do Grupo de Trabalho, *Reforma Universitaria*, Brazilia, Ministarstva obrazovanja i kulture, planiranje, itd., kolovoz

U drugoj priči legitimnosti, odnos znanosti, nacije i države, pruža sasvim drugačiju razradu. To se pojavljuje prilikom osnivanja Berlinskog sveučilišta 1807. i 1810.¹⁰⁸ Njegov će utjecaj na organizaciju višeg školstva u novonastalim državama XIX. i XX. stoljeća biti znatan.

Prilikom osnivanja, prusko se ministarstvo bavilo Fichteovim projektom i suprotstavljanjima koja je iznio Schleiermacher. Wilhelm von Humbolt morao je riješiti spor, što je i učinio odlučivši se za “liberalniji” Schleiermacherov pristup.

Čitajući Humboldtovo mišljenje, mogli bismo doći u iskušenje da cijelu njegovu politiku znanstvenog utemeljenja svedemo na slavno načelo: “Istraživati znanost kao takvu.” No to bi značilo pogriješiti u viđenju cilja ove politike veoma bliske onoj koju temeljitije izlaže Schleiermacher, **i koja dominira načelom legitimnosti koje nas zanima.**

Humboldt sasvim sigurno izjavljuje da znanost poštuje vlastita pravila, da znanstvena institucija “živi i neprestano samu sebe obnavlja, bez prisile i ograničenog cilja”. No dodaje kako Sveučilište treba svoj materijal, znanost, predati “duhovnom i moralnom obrazovanju nacije”.¹⁰⁹ Kako učinak ovog *Bildung*-a može nastati iz bezinteresnog istraživanja spoznaje? Nisu li država, nacija i čitavo čovječanstvo ravnodušni spram znanja po sebi? Ono što njih zanima, po Humboldtovom priznanju, nije spoznaja već “karakter i djelovanje”.

Ministrov savjetnik se tako nalazi pred velikim sukobom, koji podsjeća na prekid što ga je između znati i htjeti uvela

1968. Ovi su dokumenti dio dosjea o brazilskom sveučilištu što su mi ljubazno ustupile Helena C. Chamlian i Martha Ramos de Carvalho, sa Sveučilišta Saô Paulo; ovdje im zahvaljujem.

108 Dosje je dostupan frankofonom čitatelju zahvaljujući brizi Miguela Abensoura i Collègea de philosophie: *Philosophies de l'Université. L'idéalisme allemand et la question de l'université* (tekstovi Schellinga, Fichtea, Schleiermachera, Humboldta, Hegela), Payot, 1979.

109 “Sur l'organisation interne et externe des établissements scientifiques supérieurs à Berlin” (1810.), u *Philosophies de l'Université*, loc. cit., 321.

kantovska kritika, sukob između jezične igre koju čine denotacije koje se temelje samo na kriteriju istine i jezičnoj igri koja se rukovodi etičkom, društvenom i političkom praksom, i koja nužno sadrži odluke i obveze, to jest iskaze od kojih se ne očekuje da budu istiniti već pravedni, i koji stoga u krajnjoj analizi ne potpadaju pod znanstveno znanje.

Ujedinjenje ovih dvaju skupova diskurza je međutim neopohodno *Bildung*-u na koji humboldtovski projekt smjera, a koji se sastoji u ne samo osobnom stjecanju znanja već u oblikovanju potpuno legitimnog subjekta znanosti i društva. Humboldt se poziva na Duh, što je Fichte nazivao također i Životom, pokrenut trostrukom težnjom, ili bolje rečeno, trojnojedinstvenom težnjom: “sve se treba izvesti iz jednog izvornog načela”, čemu udovoljava znanstvena djelatnost; “sve je povezano s idealom”, čime se rukovodi etička i društvena praksa; “treba objediniti ovo načelo i ovaj ideal u jednu jedinstvenu Ideju”, što osigurava da istraživanje pravih uzroka u znanosti mora biti sukladno s težnjama za pravednim ciljevima u moralnom i političkom životu. U ovoj posljednjoj sintezi nastaje legitimni subjekt.

Humboldt još ovdje dodaje da ova trostruka težnja naravno pripada “intelektualnom karakteru njemačke nacije”.¹¹⁰ Radi se o diskretnom ustupku jednoj drugoj priči, to jest ideji da je subjekt znanja narod. No, ustvari, ovu ideju ni približno ne potvrđuje priča legitimnosti znanja koju predlaže njemački idealizam. To pokazuje podozrivost koju prema državi imaju Schleiermacher, Humboldt pa čak i Hegel. Schleiermacher se boji uskogrudnog nacionalizma, protekcionizma, utilitarizma, pozitivizma koji utječu na postupanje vlasti u stvarima koje se tiču znanosti, i to stoga jer načelo znanosti čak ni neizravno ne ovisi o njima. Subjekt znanja nije narod već spekulativni duh. On se ne utjelovljuje, što je slučaj u Francuskoj nakon Revolucije, u državi već u nekom Sustavu. Jezična igra legitimnosti nije političko-državna već filozofska.

110 Ibid., 323.

Velika uloga koju sveučilišta moraju ispuniti sastoji se u “izlaganju cjeline spoznaje i istodobnom pokazivanju načela i temelja svakog znanja” budući da “nema stvaralačke znanstvene sposobnosti bez spekulativnog duha.”¹¹¹ “Spekulacijom” se ovdje naziva diskurz o legitimnosti znanstvenog diskurza. Škole su funkcionalne, sveučilište je spekulativno, tj. filozofsko. Filozofija treba vratiti jedinstvo učenosti koja se rasula na odvojene znanosti u laboratorijima i u predsveučilišnom obrazovanju. Ona to može postići jedino u jezičnoj igri koja povezuje znanosti kao trenutke u nastanku duha, koja ih, drugim riječima, povezuje u racionalnu priču ili čak metapriču. Hegelova *Enciklopedija* (1817.-27.) pokušat će udovoljiti ovom projektu totalizacije, koji je već prisutan kod Fichtea i Schellinga kao ideja Sustava.¹¹²

Ovdje se, u razvojnom poretku Života koji je istodobno i Subjekt, primjećuje povratak narativnog znanja. Postoji “univerzalna” povijest duha, duh je “život”, a ovaj “život” je predstavljanje i uobličavanje onoga što je on sam, njegovo su sredstvo uređene spoznaje svih oblika u empirijskim znanostima. Enciklopedija njemačkog idealizma je pričanje “povijesti” ovog subjekta-života. No ona stvara metapripovijest, budući da ono što priča pripovijeda ne treba biti neki narod stiješnjen u poseban pozitivitet svojih tradicionalnih znanja, kao ni skup znanstvenika koji su ograničeni profesionalnošću što je zahtijevaju njihove specijalnosti.

To može biti samo metasubjekt koji upravo oblikuje i legitimnost diskurza empirijskih znanosti i legitimnost neposrednih institucija narodnih kultura. Izričući njihov zajednički temelj, ovaj metasubjekt ostvaruje njihov implicitni cilj. Njegovo prebivalište je spekulativno Sveučilište. Pozitivna znanost i narod su

111 Friedrich Schleiermacher, “Pensées de circonstance sur les universités de conception allemande” (1808.), *ibid.*, 270-271.

112 “Nastava filozofije opće je prihvaćena kao temelj svake sveučilišne aktivnosti” (*ibid.*, 272).

samo njegovi grubi oblici. Nacionalna država može primjereno iskazati narod samo pomoću spekulativnog znanja.

Bilo je nužno rasteretiti filozofiju koja istodobno legitimira utemeljenje Berlinskog sveučilišta i koja bi trebala biti pokretač njegova razvoja kao i pokretač razvoja suvremenog znanja. Već je spomenuto kako je ova sveučilišna organizacija poslužila kao model za stvaranje ili reformu višeg obrazovanja u XIX. i XX. stoljeću u mnogim zemljama, počevši od Sjedinjenih Država.¹¹³ Ali povrh svega, ova filozofija koja je daleko od toga da nestane, posebice u sveučilišnoj sredini,¹¹⁴ predlaže posebno živo predstavljanje rješenja problema legitimnosti znanja.

Istraživanja i širenje znanja ne možemo opravdati načelom korisnosti. Uopće se ne misli da znanost treba služiti interesima države i/ili civilnog društva. Zanimaruje se humanističko načelo prema kojem se čovječanstvo znanjem uzdiže do dostojanstva i slobode. **Njemački idealizam pribjegava metanačelu koje istodobno razvoj spoznaja, društva i države** utemeljuje u ispunjenju “života” Subjekta što ga Fichte naziva “božanskim životom” a Hegel “životom duha”. S ovog gledišta znanje najprije svoju legitimnost nalazi u samome sebi, ono može reći što je država i što je društvo.¹¹⁵ No ono ovu ulogu može ispuniti samo ako, da tako kažemo, promijeni razinu, prestane biti pozitivno znanje o svom referentu (o prirodi, društvu, državi, itd.) i postane znanje o ovim znanjima, to jest spekulativno. Pod imenom Života, Duha, ono imenuje sebe samog.

Značajan rezultat spekulativnog poretka je u tome što se svi diskurzi o spoznaji svih referenata ne uzimaju u svojoj vrijednosti trenutne istine, već u vrijednosti što im daje činjenica

113 Alain Touraine analizira proturječnosti ovog prijenosa u *Université et société aux Etats-Unis*, Seuil, 1972., 32-40.

114 To se osjeća čak i u zaključcima jednog Roberta Nisbeta, *The Degradation of the Academic Dogma: the University in America, 1945-1970*, London, Heinemann, 1971. Autor je profesor na Kalifornijskom sveučilištu, u Riversideu.

115 Vidi G. W. F. Hegel, *Philosophie des Rechts* (1821).

da zauzimaju određeno mjesto na putu Duha ili Života, ili ako želite, određeno mjesto u Enciklopediji koju priča spekulativni diskurz. On ih citira izlažući za sebe samoga ono što zna, to jest izlažući samoga sebe. Istinsko znanje iz ovog gledišta uvijek je neizravno znanje, čine ga preneseni iskazi ugrađeni u metapriču subjekta koja osigurava njihovu legitimnost.

To vrijedi za sve diskurze, čak i ako nisu spoznajni, primjerice ako se tiču Države. Suvremeni hermeneutički diskurz¹¹⁶ proizlazi iz ove pretpostavke, a ona na koncu osigurava da znati nešto ima smisla i time svoju legitimnost povjerava povijesti, točnije povijesti spoznavanja. Iskazi se smatraju antonimima samih sebe,¹¹⁷ smješteni su u kretanje u kojim trebaju ostvariti međusobno povezivanje, takva su pravila spekulativne jezične igre. Sveučilište, kao što to pokazuje njegov naziv, jest ekskluzivna institucija.

No već smo rekli da se problem legitimnosti može riješiti i jednim drugim postupkom. **Treba označiti razliku – prva je inačica legitimnosti danas ponovno pronašla novu snagu premda je položaj znanja uzdrman, a njegovo spekulativno jedinstvo razbijeno.**

Znanje ovdje ne nalazi vrijednost u sebi samome, u subjektu koji se razvija aktualizirajući svoje mogućnosti spoznavanja, već u praktičnom subjektu koji je čovječanstvo. Načelo kretanja koje pokreće narod nije znanje u svojoj autolegitimaciji već sloboda u svom samoutemeljenju, ili ako nam se više sviđa reći u svojem samoupravljanju. Subjekt je konkretan ili bi takvim trebao biti, njegova epopeja govori o njegovom oslobađanju od svega onoga što ga sprječava da vlada samim sobom.

116 Vidi Paul Ricoeur, *Le conflit des interprétations. Essais d'herméneutique*, Pariz, Seuil, 1969. Hans Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Tübingen, Mohr, 2. izd., 1965.

117 Uzmimo dva iskaza: (1) Mjesec je izašao; (2) Iskaz / Mjesec je izašao / je denotativni iskaz. Kaže se da je u (2) sintagma / Mjesec je izašao / autonim od (1). Vidi Josette Rey-Debove, *Le métalangage*, Le Robert, 1978, dio IV.

Pretpostavlja se da su zakoni koje samome sebi postavlja pravedni, ne stoga što su u skladu s nekom vanjskom prirodom, već stoga što su po ustavu zakonodavci nitko drugi no građani koji se povinuju zakonima, i da je kao posljedica toga volja da zakon čini pravdu, koja je pravda građana, u skladu s voljom zakonodavca, što znači da pravednost čini zakon.

Vidimo da ovakav način legitimacije autonomijom volje¹¹⁸, prednost daje jednoj sasvim drugačijoj igri, onoj koju je Kant nazvao imperativom i koju naši suvremenici nazivaju preskriptivnom. Nije važno, ili nije jedino važno, legitimirati denotativne iskaze koji se temelje na istinitom, poput: *Zemlja se okreće oko Sunca*, već i preskriptivne iskaze koji se temelje na pravednom, poput: *Treba uništiti Kartagu*, ili: *Zagarantirana minimalna plaća treba iznositi x franaka*. S ovog gledišta pozitivno znanje ima samo ulogu informiranja praktičnog subjekta o tome u koju se stvarnost izvršenje propisa treba upisati. Ono mu omogućuje da odredi moguće izvršivo, ono što se može napraviti. Ali obvezatno izvršivo, ono što mora napraviti, ne pripada mu. Jedno je mogućnost nekog djelovanja, a drugo je njegova pravednost. Znanje više nije subjekt, ono je u njegovoj službi; njegova jedina legitimnost (no značajna) je omogućiti moralnosti da postane stvarnost.

Time nastaje odnos znanja i društva i države koji je u načelu odnos sredstva i cilja. No znanstvenici to mogu prihvatiti samo ako politiku, to jest cjelinu propisa, države ocijene pravednom. Oni mogu osporavati propise države u ime civilnog društva čiji su članovi ako procijene da država ne predstavlja društvo na odgovarajući način. Ova im vrst legitimnosti priznaje autoritet, u svojstvu praktičnih ljudskih bića, da uskrate znanstvenu

118 Načelo je, barem glede transcendentale etike, kantovsko: vidi *Kritiku praktičnog uma*. Kada je riječ o politici i empirijskoj etici, Kant je oprezan: budući da se nitko ne može poistovijetiti s transcendentanim normativnim subjektom, teoretski je točnije pomiriti se s postojećim autoritetima. Vidi primjerice: "Antwort an der Frage: 'Was ist 'Aufklärung'?'", (1784.).

pomoć političkoj vlasti koju smatraju nepravednom, to jest ne utemeljenom na istinskoj autonomiji. Mogu ići čak tako daleko da koristeći svoju znanost pokazuju kako u društvu i državi nije ostvarena autonomija. Ovdje vidimo kritičku ulogu znanja. Ali preostaje činjenica da je njegova krajnja legitimnost služenje ciljevima koje postavlja praktični subjekt to jest autonomna zajednica.¹¹⁹

Ovakva je podjela uloga u pothvatu legitimnosti zanimljiva s našeg stajališta jer pretpostavlja, u suprotnosti s teorijom sustava-subjekta, da u metadiskurzu nije moguće ujedinjenje ili totalizacija jezičnih igara. Suprotno tome, ovdje se prednost daje preskriptivnim iskazima, a to su oni koje iskazuje praktični subjekt, i koji ih u načelu oslobađa ovisnosti od znanstvenih iskaza, koji za subjekt imaju još samo informativnu funkciju.

Dvije opaske:

1. Bilo bi lako dokazati da se marksizam kolebao između dva načina narativne legitimnosti što smo ih upravo opisali. Partija može zauzeti mjesto sveučilišta, proleterijat mjesto naroda ili čovječanstva, dijalektički materijalizam mjesto spekulativnog idealizma, itd. Iz toga može nastati staljinizam i njegov poseban odnos sa znanostima, koje ovdje postoje još samo kao citati metapriče o putu prema socijalizmu što je istoiznačno životu duha. No on se može, u skladu s drugom inačicom, razviti i suprotno, u kritičko znanje, i tvrditi da je socijalizam stvaranje autonomnog subjekta i da se cijelo opravdanje znanosti sastoji u pružanju empirijskom subjektu (proleterijatu) mogućnosti njegova oslobađanja iz otuđenja i represije, što je u kratkim crtama stav Frankfurtske škole.

119 Vidi Immanuel Kant, nav. članak; Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Frankfurt, Luchterhand, 1962. Termini javno i javnost ovdje su razumljeni kao u izrazima “objaviti privatnu korespondenciju”, “javna rasprava”, itd. Načelom *Öffentlichkeit-a* rukovodile su se mnoge znanstvene skupine koncem šezdesetih, posebice pokret “Survivre”, skupina “Scientists and Engineers for Social and Political Action” (SAD) i skupina “British Society for Social Responsibility in Science”.

2. Možemo reći da je pristupni govor što ga je Heidegger održao 27. svibnja 1933. prilikom pristupanja na dužnost rektora Sveučilišta u Fribourgu¹²⁰ nesretna epizoda legitimnosti. Spekulativna znanost je tu postala propitivanjem bitka. Ovaj potonji je “sudbina” njemačkog naroda koji je još nazvan i “povijesno-duhovnim narodom”. Tom je subjektu potrebno služiti na tri načina – radom, obranom i znanjem. Sveučilište osigurava metaznanje ovih triju službi, to jest znanost. Legitimnost se dakle stvara kao i u idealizmu, pomoću metadiskurza nazvanog znanost, a ima ontološko nagnuće. No on propituje, ne totalizira. A s druge strane, Sveučilište, mjesto na kojem se on održava, ovu znanost duguje narodu čija se “povijesna misija” sastoji u tome da ga postigne radom, borbom i znanjem. Poziv ovog naroda-subjekta nije oslobođenje čovječanstva već ostvarivanje svojeg “istinskog duhovnog svijeta” koji je “najdublja moć očuvanja svojih snaga tla i krvi”. Ovo ubacivanje priče o rasi i radu u priču o duhu, u cilju legitimiranja znanja i njegovih institucija, dvostruko je nesretno no premda terorijski nedosljedno ipak je bilo dostatno da u političkom kontekstu nađe stravičan odjek.

10. Delegitimnost

U suvremenom društvu i kulturi, postindustrijskom društvu, postmodernoj kulturi¹²¹, pitanje legitimnosti znanja postavlja se na sasvim drugačiji način. Velika je priča izgubila svoju vjerodostojnost, bez obzira koji joj način ujedinjavanja pridamo – spekulativnu ili priču o oslobođenju.

U propasti priča možemo vidjeti učinak razvoja tehnika i tehnologija nakon Drugoga svjetskog rata, koji je naglasak

120 G. Granel je govor preveo na francuski u *Phi*, dodatak za *Annales de l'université de Toulouse-Le Mirail*, Toulouse (siječanj 1977).

121 Vidi bilješku 1. Određeni znanstveni vidovi postmodernizma su navedeni u I. Hassan, “Culture, Indeterminacy, and Immanence: Margins of the (Postmodern) Age”, *Humanities in Society* 1, (zima 1978), 51-85.

premjestio s ciljeva djelovanja na njegova sredstva; ili učinak ponovnog razvoja razvijenog liberalnog kapitalizma nakon njegova povlačenja pod zaštitom **kejnezijanizma** tijekom razdoblja od 1930 do 1960., obnova koja je eliminirala komunističku alternativu i koja je ponovno dala vrijednost osobnom uživanju u dobrima i uslugama.

Istraživanja o uzrocima uvijek su razočaravajuća. Ako prihvatimo i jednu i drugu pretpostavku, još uvijek preostaje objasniti uzajamni odnos navedenih tendencija s propašću ujedinjavajuće i legitimirajuće moći velikih priča spekulacije i oslobođenja.

Utjecaj koji ponovni uzlet i napredak kapitalizma, s jedne strane, i zbunjujući razvoj tehnika s druge, mogu vršiti na položaj znanja zacijelo je razumljiv. No najprije je potrebno otkriti klice “delegitimacije”¹²² i nihilizma koji su već postojali u velikim pričama XIX. stoljeća, kako bismo razumjeli kako je suvremena znanost mogla osjetiti ove utjecaje mnogo prije no što su se pojavili.

Prvo, spekulativni poredak u sebi skriva neku vrst dvosmišlenosti u odnosu na znanje. Pokazuje da ono svoje ime zaslužuje samo ako se podvostručuje (ukoliko se “ukida”, *hebt sich auf*) u citiranju vlastitih rezultata u diskurzu sporednog značaja (autonomija) koji ih legitimira. Mogli bismo reći da u svojoj neposrednosti, denotativni diskurz koji se odnosi na jedan referent (neki živi organizam, kemijsko svojstvo, fizički fenomen, itd.) uistinu ne zna ono što vjeruje da zna. Pozitivna znanost nije znanje. A spekulacija se hrani ukidajući ju. Na taj način, hegelijanska spekulativna priča u samoj sebi, i po Hegelovom priznanju¹²³, na mjestu pozitivnog spoznavanja sadrži skepticizam.

122 Claus Müller koristi izraz “a process of delegitimation”, u *The Politics of Communication*, loc. cit., 164.

123 “Put sumnje (...), put očaja (...), skepticizam”, piše Hegel u predgovoru *Fenomenologije duha*, opisujući učinak spekulativnog poticaja na prirodnu spoznaju.

Znanost koja nije postigla legitimnost nije prava znanost, ona zapada na najniži stupanj, onaj ideologije ili oruđa moći, ako diskurz koji ju treba legitimirati i sam proizlazi iz predznanstvenoga znanja, jednako kao i “jednostavna, obična” priča. A upravo se to događa ako protiv njega okrenemo pravila znanstvene igre koju prokazuje kao empirijsku.

Uzmimo spekulativan iskaz: neki znanstveni iskaz je znanje samo ako je dio univerzalnog procesa nastajanja. Glede toga postavlja se pitanje: je li i taj iskaz sam znanje u smislu kakvim ga on određuje? On to jest samo ako i sam može biti dijelom univerzalnog procesa nastajanja. No on to može. Dovoljno je da pretpostavi da ovaj proces postoji (Život duha) i da je on sam jedno njegovo ispoljavanje. Ova je pretpostavka čak neophodna spekulativnoj jezičnoj igri. Kad ona ne bi bila postavljena, jezik legitimnosti ni sam ne bi bio zakonit i zajedno sa znanošću bi utonuo u besmisao, barem ako je vjerovati idealizmu.

Međutim ovu pretpostavku možemo razumjeti u sasvim drugačijem smislu koji nas približava postmodernoj kulturi – ona, rekli bismo kroz gledište koje smo prethodno prihvatili, određuje grupu pravila koja trebaju biti prihvaćena ako želimo igrati spekulativnu igru.¹²⁴ Ovakvo prosuđivanje prvo pretpostavlja da kao sveopći oblik jezika znanosti prihvatimo onaj “pozitivnih” znanosti, i drugo, da se procijeni kako ovaj jezik podrazumijeva pretpostavke (formalne i aksiomatske) koje uvijek treba objasniti. Drugim riječima, Nietzsche ne čini ništa drugo kad ukazuje na to da je “europski nihilizam” rezultat samoprimejene znanstvenog zahtjeva za istinitošću na sam taj zahtjev.¹²⁵

124 Zbog bojazni da bismo opteretili ovo izlaganje, propitivanje ove grupe pravila ostavljamo za neku drugu studiju.

125 Nietzsche, “Der europäische Nihilismus” (ms N VII 3); “der Nihilismus, ein normaler Zustand” (ms W II 1); “Kritik der Nihilismus” (ms W VII 3); “Zum Plane” (ms W II 1), u *Nietzsches Werke kritische Gesamtausgabe*, VII, 1 i 2 (1887-1889), Berlin, de Gruyter, 1970. Ove je tekstove komentirao K. Ryjik, *Nietzsche, le manuscrit de Lenzer Heide* (rukopis, Département de philosophie, Université de Paris VIII (Vincennes))

Tako nastaje ideja gledišta koja, barem u ovom smislu, nije daleko od ideje o jezičnim igrama. Radi se o procesu delegitimitnosti kojeg pokreće zahtjev za legitimnošću. “Križa” znanstvenog znanja na koju već krajem XIX. stoljeća ukazuju sve brojniji znakovi ne proizlazi iz slučajnog umnožavanja znakova koje bi i samo bilo znakom napretka tehnika i širenja kapitalizma. Ona proizlazi iz unutrašnjeg podrivanja načela legitimnosti znanja. Ovo podrivanje djeluje u spekulativnoj igri, i ono ispuštajući enciklopedijski okvir unutar kojeg bi svaka znanost trebala pronaći svoje mjesto, pušta da se znanosti oslobode.

Klasična ograničenja različitih znanstvenih područja istodobno podnose udarac što im ga nanosi preispitivanje – neke discipline nestaju, na granicama znanosti dolazi do prekoračivanja iz čega se rađaju nova područja. Spekulativna hijerarhija spoznavanja prepušta mjesto imanentnoj i da tako kažemo “ravnoj” mreži istraživanja kojeg se granice neprestano pomiču. Nekadašnji “fakulteti” se raspršuju u različite institute i zaklade, sveučilišta gube svoju ulogu spekulativne legitimnosti. Budući da im je oduzeta odgovornost za istraživanje što ga je spekulativna priča gušila, sveučilišta se ograničavaju na prenošenje znanja za koja se procjenjuje da su već ustanovljena i didaktikom više osiguravaju stvaranje profesora no znanstvenika. U ovom ih stanju nalazi Nietzsche i osuđuje.¹²⁶

Unutarnja moć podrivanja koju ima drugi postupak legitimacije, aparat oslobođenja koji slijedi iz *Aufklärunga*, nije ništa manja od one koja djeluje u spekulativnom diskurzu. No ona se odnosi na jedan drugi vid. Njezino je svojstvo da utemeljuje legitimnosti znanosti, istine, na autonomiji učesnika koji djeluju u etičkoj, društvenoj i političkoj praksi. No kao što smo vidjeli, ova legitimnost odmah stvara problem: između denotativnog iskaza koji posjeduje kognitivnu vrijednost i preskriptivnog iskaza praktične vrijednosti, postoji razlika u važnosti, dakle u kompetenciji.

¹²⁶ “O budućnosti naših obrazovnih institucija” u *Sabranim djelima* (bilj. 35)

Ništa ne dokazuje da će, ako je iskaz koji opisuje stvarnost istinit, performativni iskaz, učinak kojega je nužno mora mijenjati, biti pravedan.

Uzmimo zatvorena vrata. Od *Vrata su zatvorena do Otvorite vrata* nema posljedičnog odnosa kako ga određuje logika sudova. Dva iskaza pripadaju dvama autonomnim skupovima pravila koja određuju različite vrste važnosti, dakle različite kompetencije. Ovdje je učinak podjele uma na kognitivni i teorijski s jedne i na praktični um s druge strane napadanje legitimnost znanstvenog diskurza. **Ne izravno, već neizravno, otkrivajući da je on jezična igra obdarena vlastitim pravilima (koje su apriorni uvjeti spoznavanja kod Kanta jedno od prvih zapažanja), no bez namjere uređivanja praktične igre (kao ni estetske). Tako je izjednačen s ostalima.**

Ova “delegitimnost”, ukoliko se imalo slijedi, i ukoliko se proširi njezin domet, što na svoj način rade Wittgstein, Martin Buber i Emmanuel Levinas,¹²⁷ otvara put važnoj struji postmoderniteta gdje znanost igra svoju vlastitu igru i ne može legitimirati druge jezične igre. Primjerice, preskriptivna joj igra izmiče. No prije svega, ona ne može legitimirati samu sebe, kao što je to pretpostavljala spekulativnost.

U ovom rasijavanju jezičnih igara, izgleda da se sam društveni subjekt rastvara. Društvena spona je jezična, ali ne čini ju samo jedna nit. Radi se o teksturi u kojoj se isprepleću najmanje dvije vrste, u stvari neodređen broj, jezičnih igara što se povinuju različitim pravilima. Wittgstein piše: “Jezik možemo promatrati kao neki stari grad: labirint uličica i malih trgova, starih i novih kuća, i onih što su se u novim razdobljima nadograđivale, a sve to okružuju brojna nova predgrađa s geometrijski postav-

127 Martin Buber, *Ich und Du*, Berlin, Schocken Verlag, 1922., i *Dialogisches Leben*, Zürich, Müller, 1947. Emmanuel Lévinas, *Totalité et Infinité*, La Haye, Nijhoff, 1961. i “Martin Buber und die Erkenntnis theorie”, 1958, u *Philosophen des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart, Kohlhammer, 1963.

ljenim ulicama i jednolikim zgradama.”¹²⁸ I kako bi na odgovarajući način pokazao kako je neprimjenjivo načelo totaliteta, ili sinteze pod autoritetom metadiskurza znanja, na “grad” jezika primjenjuje stari **soritski** paradoks pitajući: “Počev od koliko kuća ili ulica neki grad postaje gradom?”¹²⁹

Novi se jezici pridružuju starima, tvoreći predgrađa staroga grada, “kemijski simbolizam, infinitezimalno označavanje”.¹³⁰ Trideset i pet godina poslije možemo dodati i strojne jezike, matrice teorije igara, nove sustave bilježenja glazbe, sustave bilježenja ne-denotativnih oblika logike (vremenske (temporalne) **logike, deontičke i modalne logike**), jezik genetskog koda, grafove fonoloških struktura, itd.

Iz ovoga se može izvući pesimističan zaključak: nitko ne govori sve ove jezike, oni nemaju univerzalni metajezik, projekt sustav-subjekt je propao, projekt oslobođenja nema nikakve veze sa znanošću, uronjeni smo u pozitivizam ove ili one posebne spoznaje, učenjaci su postali usko strukovno ograničeni, **sve više usitnjeni istraživački zadaci postali su zasebni pretinci koje nitko u cjelini ne može svladati**.¹³¹ A sa svoje strane spekulativna ili humanistička filozofija mora još samo poništiti svoje funkcije legitimnosti,¹³² što objašnjava krizu koja joj se događa tamo gdje

128 *Investigations philosophiques*, loc. cit., § 18.

129 Ibid.

130 Ibid.

131 Vidi primjerice “La taylorisation de la recherche” u (*Auto critique de la science*, loc. cit., 291-293. I posebice D. J. de Solla Price, *Little Science, Big Science*, New York, Columbia University Press, 1963., koji ističe veliku razliku između malog broja istraživača koji mnogo stvaraju (uzima se u obzir broj objavljenih radova) i velike mase istraživača čija je produktivnost slaba. Broj ovih potonjih raste kao kvadrat broja prvih, tako da se broj produktivnih zapravo povećava samo otprilike svakih dvadesetak godina. Price zaključuje kako je znanost shvaćena kao društveni entitet “undemocratic” (59) i da “the eminent scientist” ima sto godina prednosti pred “the minimal” one (56).

132 Vidi J.T. Desanti, “Sur le rapport traditionnel des sciences et de la philosophie”, *La philosophie silencieuse, ou critique des philosophies de la science*, Seuil, 1975.

ih još uvijek nastoji zadržati, ili njezino svođenje na proučavanje logika ili povijesti ideja tamo gdje je zbog realizma od toga odustala.¹³³

Ovim se pesimizmom nadahnjivala generacija s početka stoljeća u Beču: umjetnici Musil, Kraus, Hofmannsthal, Loos, Schönberg, Broch, ali također i filozofi Mach i Wittgenstein.¹³⁴ Oni su sasvim sigurno najdalje moguće odveli svijest i teorijsku i umjetničku odgovornost delegitimnosti. Danas možemo reći da je žalovanje obavljeno. I ne treba ga ponovno započinjati. Wittgenstein je imao snage ne zapasti u pozitivizam kojeg je razvijao Bečki krug¹³⁵ i u svom istraživanju jezičnih igara naznačiti gledište o legitimitnosti različito od performativnosti. Time se bavi postmoderni svijet. Nostalgija za izgubljenom pričom je i sama izgubljena za većinu ljudi. No to uopće ne znači da su osuđeni na barbarstvo. U tome ih priječi spoznaja da legitimitnost može doći samo iz njihove jezične prakse i njihove komunikacijske inetrakcije. **Nauka “koja se smije sebi u bradu” na svako drugo vjerovanje, naučila ih je gruboj trezvenosti realizma.**¹³⁶

133 Ponovno uvrštavanje sveučilišne filozofije u skup humanističkih znanosti toliko je značajno da umnogome nadilazi probleme struke. Mi ne vjerujemo da je filozofija kao rad legitimacije gotova; no moguće je da ona taj rad može ispuniti, ili da ne može ni napredovati ako ne preispita svoje veze sa sveučilištem. U svezi s ovom temom vidi uvod u *Projet d'un institut polytechnique de philosophie*. Département de philosophie, Université de Paris VIII (Vincennes), 1979.

134 Vidi Allan Janik i Stephen Toulmin, *Wittgenstein's Vienna*, N.Y., Simon i Schuster, 1973., J. Piel ur., “Vienne début d'un siècle”, *Critique*, 339-340 (kolovoz-rujan 1975.).

135 Vidi J. Habermas, “Dogmatisme, raison et décision: théorie et pratique dans une civilisation scientifiée” (1963), *Théorie et pratique* II, loc. cit., 95.

136 “La science sourit dans sa barbe” je naslov jednog poglavlja Musilova *Čovjeka bez svojstava*; citirao i komentirao J. Bouveresse, “La problématique du sujet...”, loc. cit.

11. Istraživanje i njegova legitimacija performativnošću

Vratimo se znanosti i razmotrimo najprije pragmatiku istraživanja. Danas na njezina osnovna pravila utječu dvije važne promjene – argumentacije su bogatije, a podastiranje dokaza složenije.

Aristotel, Descartes, Stuart Mill, među ostalima, svaki su za sebe pokušavali utvrditi pravila po kojima iskaz denotativne vrijednosti može dobiti pristanak primatelja.¹³⁷ Znanstveno istraživanje ove metode ne uzima baš u obzir. Ono može koristiti jezike, već smo rekli, čija demonstrativna svojstva izgledaju poput izazova umu klasika. Bachelard je to pokazao, no njegov je prikaz već nepotpun.¹³⁸

Međutim, ovi se jezici ne upotrebljavaju bilo kako. Upotreba je podvrgnuta uvjetu što bismo ga mogli nazvati pragmatičnim, a koji glasi da treba oblikovati vlastita pravila i tražiti od primatelja da ih prihvati. Udovoljavajući ovom uvjetu, određujemo aksiomatiku koja podrazumijeva određivanje simbola koji će se koristiti u predloženom jeziku, oblika što ga izrazi tog jezika trebaju poštivati kako bi bili prihvaćeni (dobro oblikovani izrazi), i postupaka koji će biti dozvoljeni u ovim izrazima, a što određuju sami aksiomi.¹³⁹

No kako možemo znati što sadrži i što bi aksiomatika trebala sadržavati? Uvjeti koje smo upravo naveli su formalni. Mora postojati metajezik koji određuje zadovoljava li neki jezik

137 Aristotel u *Analitikama* (oko 330 g. pr.n.e.), Descartes u *Regulae ad directionem ingenii* (oko 1628.) i u *Principes de la philosophie* (1644.), Stuart Mill u *Système de logique inductive et déductive* (1843.).

138 Gaston Bachelard, *Le rationalisme appliqué*, Presses Universitaires de France, 1949.; M. Serres, “La réforme et les sept péchés”, *L’Arc* 42 (poseban broj posvećen Bachelardu), 1970.

139 David Hilbert, *Grundlagen der Geometrie*, 1899.; N. Bourbaki, “L’architecture des mathématiques”, in *Le Lionnais ur., Les grands courants de la pensée mathématique*, Hermann, 1948.; R. Blanché, *L’axiomatique*, Presses Universitaires de France, 1955.

formalne uvjete neke aksiomatike – ovaj metajezik pripada logici.

Ovdje se usput nameće pojašnjenje. Ako se počne utvrđivanjem aksiomatike kako bi zatim nastali iskazi što ih ona može prihvatiti, ili ako suprotno tomu, znanstvenik započne utvrđivanjem činjenica, a zatim njihovim iznošenjem da bi na koncu nastojao otkriti aksiomatiku jezika kojom se poslužio u iznošenju činjenica, to nije logička već samo empirijska alternativa. Ona zasigurno ima veliku važnost za istraživača, također i za filozofa, ali se pitanje vrednovanja iskaza usporedno postavlja u oba slučaja.¹⁴⁰

Za legitimnost je značajnije pitanje pomoću kojih kriterija logičar određuje svojstva što ih neka aksiomatika zahtijeva? Postoji li model znanstvenog jezika? Je li taj model jedinstven? Može li ga se provjeriti? Svojstva koja se uglavnom zahtijevaju od sintakse nekog formalnog sustava¹⁴¹ jesu konzistentnost (primjere, neki u odnosu na negaciju nekonzistentni sustav prihvatit će usporedno i **sud** i njegovu suprotnost), sintaktička potpunost (sustav gubi konzistentnost ako mu se doda neki aksiom), odlučivost (postoji stvaran postupak koji omogućuje odlučivanje pripada li neki **sud** ili ne pripada sustavu), i međusobnu neovisnost aksioma. Gödel je doista utvrdio da u aritmetičkom sustavu postoji sud koju nije moguće ni osporiti ni dokazati, što pokazuje da aritmetički sustav ne udovoljava uvjetu potpunosti.¹⁴²

140 Vidi Blanch, op. cit., poglavlje V.

141 Ovdje slijedimo Robert Martina, *Logique contemporaine et formalisation*, Presses Universitaires de France, 1964., 33-41 i 122 i sl.

142 Kurt Gödel, "Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme", *Monatschrift für Mathematik und Physik* 38 (1931.). Razumljivo izložen Gödelov neupućeni mogu naći u D. Lacombe, "Les idées actuelles sur la structure des mathématiques", u *Divers*, *Notion de structure et structure de la connaissance*, Albin-Michel, 1957., 39-160.

Budući da je moguće poopćiti ovo svojstvo moramo priznati da u formalizmima postoje unutrašnja ograničenja.¹⁴³ Ta ograničenja znače da je za logičara matajezik koji se koristi za opisivanje umjetnog jezika (aksiomatskog) “prirodni jezik” ili “svakodnevni jezik”; taj je jezik univerzalan budući se na njega mogu prevesti svi ostali jezici; ali nije konzistentan u odnosu na negaciju, dozvoljava stvaranje paradoksa.¹⁴⁴

Zato se pitanje legitimnosti znanja postavlja drugačije. Kada se izjavljuje da je neki denotativni iskaz istinit, pretpostavlja se da je aksiomatski sustav u kojem može biti utvrđen i dokazan bio uobličien, da ga sugovornici poznaju i prihvaćaju kao formalno zadovoljavajućeg u mjeri u kojoj je to moguće. U ovom se duhu, primjerice, razvila matematika Bourbakijeve skupine.¹⁴⁵ No usporedna zapažanja možemo primijeniti i na druge znanosti, one svoj položaj duguju postojanju jezika kojega pravila upotrebe ne mogu i sama biti pokazana, ali oko kojih postoji konsenzus stručnjaka. Ova su pravila zahtjevi, ili su to barem neka od njih. Zahtjev je jedan oblik propisa.

Argumentacija potrebna za prihvaćanje nekog **znanstvenog** iskaza podvrgnuta je dakle jednom “prvom” prihvaćanju (ustvari neprestano obnavljanom u ime načela povratnosti) pravila koja su utvrdila sredstva argumentacije. Iz toga slijede dva značajna svojstva znanja – fleksibilnost njegovih sredstava, to jest mnoštvo njegovih jezika, i njegov karakter pragmatične igre, prihvatljivost “poteza” koji se u njoj čine (uvodenje novih

143 Jean Ladrière, *Les limitations internes des formalismes*, Louvain i Pariz, 1957.

144 Alfred Tarski, *Logique, sémantique, métamathématique I*, Armand-Colin, 1972. J.P. Desclès i Z. Guentcheva-Desclès, “Métalangue, métalangage, métalinguistique”, *Documents de travail* 60-61, Università di Urbino (siječanj – veljača 1977).

145 *Les éléments des mathématiques*, Hermann, 1940., i dalje Daleka polazišta ovoga rada nalazimo u prvim pokušajima predstavljanja određenih “postulata” euklidovske geometrije. Vidi L. Brunschvicg, *Les étapes de la philosophie mathématique*, Presses Universitaires de France, treće izdanje, 1947.

propozicija) ovisеći o ugovoru koji su partneri prihvatili. Iz toga slijedi također i razlika između dvije vrste “napretka” u znanju – jedan odgovara novom potezu (novoj argumentaciji) u okviru utvrđenih pravila, a drugi odgovara izmišljanju novih pravila, to jest promjeni igre.¹⁴⁶

Jasno je da novom poretku odgovara i veliko izmještanje ideje uma. Načelo univerzalnog metajezika je zamijenjeno načelom pluraliteta formalnih i aksiomatskih sustava sposobnih argumentirati denotativne iskaze, pri čemu su sustavi opisani univerzalnim, ali nekonzistentnim jezikom. Ono što se u klasičnom ili modernom znanstvenom znanju smatralo paradoksom ili čak paralogizmom, u nekom od ovih sustava može dobiti novu uvjeravajuću snagu i postići pristanak zajednice stručnjaka.¹⁴⁷ Metoda jezičnih igara koju smo mi slijedili skromno se poziva na ovakav način razmišljanja.

Drugi nas važan vid istraživanja odvodi u sasvim drugom smjeru, a tiče se podastiranja dokaza. To je u načelu dio argumentacije kojemu je svrha da učini prihvatljivim neki novi iskaz kao svjedočanstvo ili dokazni materijal u slučaju pravosudne retorike.¹⁴⁸ No on postavlja i jedan poseban problem – tu je, u raspravi među znanstvenicima, referent (“stvarnost”) prozvan i naveden.

Rekli smo da pitanje dokaza postavlja problem budući da treba dokazati dokaz. Mogu se barem objaviti sredstva dokaza, tako da ostali znanstvenici mogu ponavljanjem postupka potvrditi rezultat. Ipak, podastrijeti dokaz znači utvrditi neku činjenicu. No što je utvrđivanje? Bilježenje činjenice okom, uhom, nekim od osjetilnih organa?¹⁴⁹ Osjetila varaju, a njihov domet i moć razaznavanja su ograničeni.

¹⁴⁶ Thomas Kuhn, *The Structure...*, loc. cit.

¹⁴⁷ Klasifikaciju logičko-matematičkih paradoksa možemo naći u F. P. Ramsey, *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*, N.Y., Harcourt, Brace & Co., 1931.

¹⁴⁸ Vidi Aristotel, *Retorika* II, 1393 a i dalje.

¹⁴⁹ Radi se o problemu svjedočanstva i povijesnog izvora također: znamo li činjenicu po nečijem kazivanju ili *de visu*? Razlika se pojavljuje kod

U ovom trenutku nastupaju tehnike. One su u početku nastavci ljudskih organa ili psiholoških sustava čija je uloga primanje podataka ili djelovanje na kontekst.¹⁵⁰ **Podvrgnute su načelu optimalizacije performansi** – povećanje **ishoda** (dobivenih informacija ili promjena) **uz smanjenje unosa** (utrošena energija) da bi se one dobile.¹⁵¹ To su dakle igre kojih značaj nije ni istinito, ni pravedno, ni lijepo, itd. već učinkovito – neki tehnički “potez” je “dobar” kada dobro djeluje i/ili kada troši manje no neki drugi.

Do ovog određenja tehničke sposobnosti došlo se kasno. Pronalasci su se dugo vremena događali sporadično, prilikom slučajnih istraživanja **ili prilikom istraživanja koja su se provodila zbog umijeća (technai) jednako koliko, ili čak više nego, zbog znanja**. Stari Grci primjerice nisu utvrđivali neki čvrsti odnos između znanja i tehnika.¹⁵² U XVI. i XVII. stoljeću radovi “istraživača” i dalje izazivaju radoznalost i umjetničku domišljatost.¹⁵³ To se događa sve do kraja XVIII. stoljeća.¹⁵⁴ A možemo tvrditi da sve do današnjih dana “divlje” aktivnosti vezane uz tehničke pronalaskе, ponekad povezane sa svaštarenjem postoje izvan potrebe za znanstvenom argumentacijom.¹⁵⁵

Herodota. Vidi Fr. Hartog, “Hérodote rapsode et arpenteur”, *Hérodote* 9 (prosinac 1977), 56-65.

150 A. Gehlen, “Die Technik in der Sichtweise der Anthropologie”, *Anthropologische Forschung*, Hamburg, 1961.

151 André Leroi-Gourhan, “Milieu et techniques”, Albin-Michel, 1945.; id., *Le geste et la parole I, Technique et langage*, Albin-Michel, 1964.

152 Jean Pierre Vernant, *Mythe et pensée chez les Grecs*, Maspero, 1965., posebice odjeljak 4 : “Le travail et la pensée technique”.

153 Jurgis Baltrušaitis, *Anamorphoses, ou magie artificielle des effets merveilleux*, O. Perrin, 1969.

154 Lewis Mumford, *Technics and civilisation*, New York, 1934. francuski prijevod Montanier, *Technique et civilisation*. Seuil, 1950. B. Gille, *Histoire des techniques*, Gallimard (Pléiade), 1978.

155 M. J. Mulkay i D. O. Edge dali su začuđujući primjer o tome u “Cognitive, Technical and Social Factors in the Growth of Radio-astronomy”, *Social Science Information* (1973.), 25-61: korištenje radio-amatera u provjeri nekih implikacija teorije relativnosti.

Međutim, podastiranje dokaza postaje sve važnije u mjeri u kojoj pragmatika znanstvenog znanja preuzima mjesto tradicionalnih znanja ili “otkrivenja”. Već na kraju *Raspriave* Descartes zahtijeva sredstva za laboratorije. Tada je postavljen problem – aparati koji poboljšavaju performativnost ljudskog tijela zahtijevaju dodatne troškove ako želimo da nam pruže dokaze. Dakle nema dokaza i provjere iskaza, i nema istine bez novaca. Igre znanstvenog jezika postat će igre bogatih, ili najbogatiji ima najviše mogućnosti da bude u pravu. Nastaje izjednačavanje bogatstva, učinkovitosti i istine.

Ono što se događa krajem XVIII. stoljeća, tijekom prve industrijske revolucije, otkriće je uzajamnosti – nema tehnike bez bogatstva ni bogatstva bez tehnike. Tehnička oprema zahtijeva ulaganje, no budući da **optimalizira performativnost** na koju se primjenjuje, može također i optimalizirati višak vrijednosti koji proizlazi iz bolje performativnosti. Dovoljno je da se višak vrijednosti ostvari, to jest da proizvod performativnosti bude prodan. I onda sustav možemo zaokružiti na sljedeći način – dio proizvoda od prodaje dobiva fond za istraživanja koji služi još većem poboljšanju performativnosti. Upravo u ovom trenutku znanost postaje snaga proizvodnje, to jest moment u opticaju kapitala.

Želja za bogaćenjem više no želja za znanjem nameće tehnikama imperativ poboljšanja performativnosti i ostvarivanje proizvoda. “Organsko” povezivanje tehnike i profita prethodi njezinoj povezanosti sa znanošću. Tehnike u suvremenom znanju dobivaju na važnosti zahvaljujući duhu sveopće performativnosti. Čak i danas, napredak u znanju nije potpuno podređen tehnološkom ulaganju.¹⁵⁶

156 Mulkay razvija rastezljiv model relativne neovisnosti tehnike i znanstvenog znanja: “The Model of Branching”, *The Sociological Review* XXXIII (1976.), 509-526. H. Brooks, predsjednik Science and Public Committee-ja Nacionalne akademije znanosti, koautor izvješća “Brooks” (O.C.D.E., lipanj 1971.), kritizirajući način ulaganja u istraživanja i razvoj tijekom šesdesetih, izjavljuje: “Jedan od učinaka utrke za odlazak na Mjesec

No kapitalizam je došao do rješenja znanstvenog problema subvencioniranja istraživanja – izravno, financirajući istraživačke odjele u poduzećima, u kojima imperativi performativnosti i komercijalizacije usmjeruju prioritete izučavanja prema “primjeni”. Neizravno, stvarajući privatne, državne ili mješovite istraživačke zaklade, koje odobravaju kredite sveučilišnim istraživačkim odjelima, laboratorijima ili neovisnim grupama istraživača ne očekujući od rezultata njihova rada trenutnu dobit, ali postavljajući kao načelo kako treba financirati istraživanja s gubicima a da bi se povećale mogućnosti za neki značajan pronalazak, što znači i isplativ.¹⁵⁷ Nacionalne države, posebice tijekom **kejnzijanskog** razdoblja, slijede isto pravilo – primijenjeno istraživanje, temeljno istraživanje. Suraduju s poduzećima preko raznoraznih agencija.¹⁵⁸ Norme organizacije rada koje vrijede u poduzećima prodiru i u laboratorije za primijenjena istraživanja – hijerarhija, odlučivanje o radu, stvaranje timova, procjena individualnog i kolektivnog učinka,

bio je povećanje troškova tehnološke inovacije sve dok to nije postalo jednostavno preskupo (...). Istraživanje je doista dugoročna aktivnost: veliko ubrzavanje ili usporavanje impliciraju nepotrebne troškove i mnoge nestručne postupke. Intelktualna proizvodnja ne može prijeći određeni ritam” (“Les Etats-Unis ont-ils une politique de la science?”, *La recherche* 14, srpanj 1971., 611). U ožujku 1972., E.E. David Jr., znanstveni savjetnik Bijele kuće, koji je započeo ideju Research Applied to National Needs (R.A.N.N.), na istom tragu zaključuje: za istraživanje je potrebna široka i rastezljiva strategija, a na razvoj treba primijeniti taktiku većeg pritiska (*La recherche* 21, ožujak 1972., 211).

157 To je jedan od uvjeta što ih je Lazarsfeld postavio da bi pristao osnovati ono što će kasnije postati Mass Communication Research Center u Princetonu, 1937. Sve nije teklo glatko. Radijska industrija je odbila ulagati u projekt. O Lazarsfeldu se govorilo da sve započne, ali da ništa ne dovrši. On je i sam govorio Morrisonu: “I usually put things together and hoped they worked.” Citirano u D. Morrison, “The Beginning of Modern Mass Communication Research”, *Archives européennes de sociologie* XIX, 2 (1978.), 347-359.

158 U Sjedinjenim Državama iznos fondova koje savezna vlada dodjeljuje za istraživanja i razvoj tijekom 1956. godine jednak je iznosu privatnog kapitala; otada ga ovaj nadmašuje, (O.C.D.E., 1965.).

razrada programa prodaje, ispitivanje tržišta, itd.¹⁵⁹ Centri u kojima se vrši “čisto” istraživanje više su pošteđeni no imaju manje sredstava.

Podastiranje dokaza, u načelu je dio argumentacije koja sama treba postići pristanak primatelja znanstvene poruke, tako prelazi pod kontrolu jedne druge jezične igre u kojoj nije bitna istina nego performativnost, to jest najbolji odnos input/output. Država i/ili poduzeće napuštaju idealističku ili humanističku priču legitimnosti kako bi opravdali novi cilj jer je u sadašnjem diskurzu dioničara jedini uvjerljiv cilj moć. Znanstvenici, tehničari i uređaji ne kupuju se jer se želi znati istina već kako bi se povećala moć.

Treba znati od čega se može sastojati diskurz moći, može li on stvoriti legitimnost. Na prvi ga pogled u tome sprječava razlika koju tradicija čini između sile i prava, između sile i mudrosti, to jest između onoga što je snažno i onog pravednog i istinitog. Na ovu smo nesvodivost već prije ukazali u pojmovima teorije jezične igre, razlikujući dentotativnu igru u kojoj se važnost pridaje istinitom/lažnom, preskriptivnu igru gdje se radi o pravednom/nepravednom, tehničku igru u čiji je kriterij učinkovitost/neučinkovitost. “Snaga “ kao da dolazi samo iz tehničke igre. Izuzimamo slučaj kada ona djeluje pomoću terora. Taj se slučaj nalazi izvan jezične igre budući da učinkovitost sile u cijelosti nastaje iz prijetnje uništenja partnera, a ne povlačenjem boljeg “poteza”. Svaki put kada učinkovitost, to jest postizanje traženog učinka, nastaje iz “Reci ili učini ovo ili više nećeš ništa reći”, ulazi se u teror, uništava se društvena spona.

159 Robert Nisbet, op. cit., poglavlje 5, s gorčinom opisuje prodor *higher capitalism*-a na sveučilište, što se odvija kroz istraživačke centare koji su neovisni od odsjeka. Društveni odnosi u centrima ugrožavaju akademsku tradiciju. Vidi također u (*Auto*)*critique de la science*, loc. cit., poglavlja: “Le prolétariat scientifique”, “Les chercheurs”, “La crise des mandarins”.

No istina je da performativnost, povećavajući sposobnost pružanja dokaza, povećava i mogućnost da se bude u pravu – tehnički kriterij uvelike uveden u znanstveno znanje nije bez utjecaja na kriterij istine. Isto bi se moglo reći o odnosu pravednosti i performativnosti – mogućnosti da neki poredak bude pravedan povećavaju se s mogućnostima da bude primijenjen, a uz njih se povećava i performativnost donositelja propisa. Tako Luhman ustanovljuje da u postindustrijskim društvima normativnost zakona biva zamijenjena performativnošću postupaka.¹⁶⁰ “Kontrola konteksta” to jest poboljšanje performansi ostvarenih protiv partnera koji stvaraju kontekst (bilo da se radi o “prirodi” ili ljudima) moglo bi vrijediti kao neka vrst legitimnosti.¹⁶¹ To bi, ustvari, bila legitimnost.

Obzor ovog postupka je sljedeći – budući da je upravo “stvarnost” ta koja pribavlja građu koja služi kao dokaz u znanstvenoj argumentaciji, a priskrbljuje i propise i obećanja pravne, etičke i političke prirode koji daju učinka, može se sve te igre svladati, ako se svlada “stvarnost”. A tehnologija može učiniti upravo to. Jačajući je, jačamo i “stvarnost”, dakle i mogućnost da budemo pravedni i da budemo u pravu. I sukladno tome, tehnologija jača onoliko koliko možemo imati na raspolaganju znanstveno znanje i pravo odlučivanja.

Tako se putem moći oblikuje legitimnost. Ona nije samo dobra performativnost već također i dobra provjera i dobra presuda. Ona legitimira znanost i pravo putem njihove učinkovitosti, a učinkovitost putem znanosti i prava. Ona se autolegitimira kao što to izgleda čini sustav kojim upravlja optimalizacija nje-

160 Niklas Luhmann, *Legitimation durch Verfahren*, Neuwied, Luchterhand, 1969.

161 Müller, komentirajući Luhmanna, piše: “U razvijenim industrijskim društvima, legalno-racionalnu legitimaciju zamjenjuje tehnokratska legitimacija koja ne pridaje nikakav značaj (significance) ni vjerovanjima građana ni moralnosti kao takvoj” (*The Politics of Communication*, loc. cit., 135). Vidi njemačku bibliografiju o tehnokratskom pitanju u Habermas, *Théorie et pratique* II, loc. cit., 135-136.

gove performativnosti.¹⁶² Dakle, upravo nadzor konteksta treba omogućiti sveopću informatizaciju. Performativnost nekog iska-za, bilo da je denotativan ili preskriptivan, povećava se u skladu s količinom informacija kojom raspolažemo o njegovom referentu. Tako se i povećanje moći i njezina autolegitimnost sada odvija kroz proizvodnju, pohranjivanje i dostupnost podataka te operativnost informacija.

Odnos znanosti i tehnologije se preokreće. Složenost argumentacija izgleda zanimljivom posebice stoga što nalaže usavršavanje sredstava dokazivanja, od čega korist ima performativnost. Raspodjela subvencija za istraživanje koje daju država, poduzeća i mješovita društva, povinuje se logici povećanja moći. Istraživački odjeli koji ne mogu dokazati svoj doprinos, makar i neizravan, prestaju dobivati kredite i bivaju osuđeni na zastarijevanje. Administracija se izričito poziva na kriterij performativnosti kako bi opravdala odbijanje osnivanja nekog istraživačkog centra.¹⁶³

162 Gilles Fauconnier ja dao lingvističku analizu kontrole istine u "Comment contrôler la vérité? Remarques illustrées par des assertions dangereuses et pernicieuses en tout genre", *Actes de la recherche en sciences sociales* 25 (siječanj 1979.). 1-22.

163 Tako je 1970. od britanskog University Grants Committee zatraženo da "preuzme pozitivniju ulogu u području produktivnosti, specijalizacije, grupiranju tema i kontroli zgrada čiji trošak ujedno treba i ograničiti" (*The Politics of Education: E. Boyle i A. Crosland parlent a M. Kogan*, Penguin Education Spécial, 1971.). To može izgledati proturječno prethodno navedenim (bilješka 156) Brooksovim izjavama. Međutim, 1) "strategija" može biti liberalna, a "taktika" autoritarna, što uostalom kaže Edwards; 2) odgovornost u okviru hijerarhije državnih ustanova često se razumije u najužem smislu, to jest u kojoj mjeri one mogu biti odgovorne za izračunljivu performativnost nekog projekta; 3) državne ustanove su također izložene pritiscima privatnih grupa čiji im se kriterij performativnosti odmah nameće i potčinjava ih. Mogućnosti pronalaska nečeg novog u istraživanjima nije moguće izračunati, no izgleda kako je u javnom interesu pomoći svakom istraživanju, i to pod uvjetima drugačijima od onih točno procijenjene učinkovitosti.

12. **Obrazovanje i njegovo legitimiranje** **performativnošću**

Glede druge strane znanja, njegova prijenosa to jest **obrazovanja**, čini nam se jednostavnim opisati način na koji na njega utječe prevlast kriterija performativnosti.

Nakon što prihvatimo ideju o utvrđenim spoznajama, pitanje se njihova prijenosa pragmatično dijeli na niz pitanja: tko prenosi? kako? kome? čime? u kojem obliku? s kakvim učinkom?¹⁶⁴ Sveučilišnu politiku čini povezani skup odgovora na ova pitanja.

Kada je kriterij važnosti performativnost pretpostavljenog društvenog sustava, to jest kada se prihvaća gledište teorije sustava, visoko obrazovanje postaje pod-sustav društvenog sustava, i na njega se pri rješavanju svakog od ovih problema primjenjuje isti kriterij performativnosti.

Učinak koji treba postići jest optimalan doprinos visokog obrazovanja što boljoj performativnosti društvenog sustava. Visoko obrazovanje će, dakle, morati stvoriti kompetentne osobe neophodne društvu. Postoje dvije skupine. U jednu spadaju osobe koje će se okrenuti svjetskom nadmetanju. Njihov se profil mijenja ovisno o “specijalnostima” koje nacionalne države ili velike institucije mogu prodati na svjetskom tržištu. Ako je naša opća pretpostavka istinita, povećat će se potražnja za stručnjacima, višim i srednjim kadrovima vrhunskih sektora oko kojih će se sve vrtjeti u godinama koje dolaze a, kao što smo naveli na početku ove studije, sve discipline povezane s “telematskim” obrazovanjem (informatičari, kibernetičari, lingvisti, matematičari, logičari...) trebat će dobiti prednost u nastavi. Tim više što povećanje broja ovih stručnjaka treba ubrzati

164 Tijekom seminara na Princeton Radio Research što ih je Lazarsfeld vodio 1939. – 1940. Laswell definira proces komunikacije formulacijom: “Who says what to whom in what channel with what effect?” Vidi D. Morrison, nav. članak.

napredak istraživanja u drugim područjima spoznavanja, kao što se to dogodilo u medicini i biologiji.

S druge strane, i još uvijek gledajući kroz istu opću pretpostavku, visoko obrazovanje treba i dalje društveni sustav, prema njegovim potrebama, opskrbljivati kompetencijama koje služe održanju njegove unutrašnje kohezije. Prije je taj zadatak obuhvaćao obrazovanje i prenošenja općeg modela življenja kojeg je najčešće legitimirala priča o oslobođenju. U kontekstu delegitimitnosti, sveučilišta i obrazovne institucije odsada su pozvane da obrazuju kompetentne osobe, a ne ideale – toliko liječnika, toliko profesora u svakoj određenoj disciplini, toliko inženjera, toliko državnih službenika, itd. Prijenos znanja više ne služi stvaranju elite sposobne voditi naciju u njezinu oslobođenje, ono sustavu pruža igrače sposobne na odgovarajući način igrati svoju ulogu na pragmatičnim položajima koji su potrebni institucijama.¹⁶⁵

Ako su ciljevi visokog obrazovanja funkcionalni, što se događa s primateljima? Student se već promijenio i morat će se još mijenjati. Više to nije mlada osoba koja potječe iz “liberalne elite”¹⁶⁶ i koju više ili manje zaokuplja velika zadaća društvenog napretka shvaćena kao oslobađanje. U ovom smislu, “demokratsko” sveučilište čiji je uzor bio oslobađajući humanizam, sveučilište bez prijemnih ispita, koje nije preskupo za studenta,

165 Parsons to definira kao “instrumentalni aktivizam” hvaleći ga toliko da ga brka s “racionalnom spoznajom”: “Usmjerenje prema racionalnoj spoznaji implicitno je u općoj kulturi instrumentalnog aktivizma, ali ona postaje više ili manje eksplicitna i najviše je cijenjena u najobrazovanijim društvenim kategorijama koji ju vidljivije koriste u svojim profesionalnim aktivnostima.” (Talcott Parsons i Gerald M. Platt, “Considerations on the American Academic Systems”, *Minerva* VI (ljetno 1968.), 507; navedeno u Alain Touraine, *Université et société...*, loc. cit., 146).

166 Ono što Müller naziva *professional intelligentsia* suprotstavljajući tomu *technical intelligentsia*. Nadovezujući se na Johna Kennetha Galbraitha, opisuje nemir i otpor prve spram tehnokratske legitimacije (op. cit., 172-177).

a ni za društvo¹⁶⁷, ako u obzir uzmemo trošak po glavi stanovnika, no budući da prihvaća velik broj studenata, danas ne izgleda jako performativno.¹⁶⁸ Visoko školstvo to već osjeća kroz značajnu preradbu što se odvija kroz administrativne mjere i kroz sam društveni zahtjev, koji nije kontroliran i koji dolazi od novih korisnika, a čija je tendencija da podijeli obrazovanje na dvije vrste usluga.

Po svojoj ulozi stvaranja profesionalaca, visoko obrazovanje se još uvijek obraća mladim ljudima koji potječu iz liberalnih elita kojima se predaje neka kompetentnost koju profesija smatra nužnom. Tu se pridružuju, jednim ili drugim putem (primjerice preko tehnoloških instituta), ali prema istom modelu, primatelji novih znanja vezanih uz nove tehnike i tehnologije koji su također još neaktivni “mladi”.

Izvan ove dvije kategorije studenata koji čine “profesionalnu” i “tehnološku inteligenciju”,¹⁶⁹ ostali mladi na sveučilištu su velikim dijelom nezaposleni koji nisu obuhvaćeni statistikama o broju onih koji traže posao. Oni su ustvari višak u broju zaposlenih u njihovim disciplinama (društvene znanosti). Usprkos njihovim godinama, oni spadaju u kategoriju primatelja znanja.

167 Početkom 1970.–71., u razredima s 19-godišnjacima, omjer upisanih u visoko školstvo bio je od 30 do 40 u Kanadi, Sjedinjenim Državama, Sovjetskom Savezu i Jugoslaviji; oko 20 % u Njemačkoj, Francuskoj, Velikoj Britaniji, Japanu i Nizozemskoj. U svim se zemljama broj udvostručio ili utrostručio u odnosu na omjer iz 1959. Prema istom izvoru (M. Devèze, *Histoire contemporaine de l'université*, Pariz, SEDES, 1976., 439-440), odnos broja studenata i cjelokupnog stanovništva između 1950. i 1970. narastao je s otprilike 4 na otprilike 10 % u zapadnoj Europi, sa 6,1 na 21,3 u Kanadi, s 15,1 na 32,5 u Sjedinjenim Državama.

168 U Francuskoj, od 1968. do 1975., cjelokupni budžet za visoko školstvo (bez C. N. R. S.-a) porastao je (izraženo u tisućama današnjih franaka) od 3 075 na 5 454, znači oko 0.22 do 0.39 bruto nacionalnog proizvoda. Porast zabilježen u apsolutnim brojkama odnosi se na stavke osobnih dohodaka, upravljanje, stipendije; stavka subvencija istraživanja je znatno stagnirala (Devèze, op. cit., 447-450). E.E. David je izjavio kako sedamdesetih neće biti potrebno više doktorata nego u prethodnom desetljeću (art. cit., 212).

169 Prema terminologiji Cl. Müllera, op. cit.

Međutim, pokraj ove profesionalne uloge, sveučilište počine ili bi trebalo početi igrati novu ulogu u okviru poboljšanja performansi sustava, to jest recikliranju ili trajnom obrazovanju.¹⁷⁰ Izvan sveučilišta, odjela ili instituta sa stručnom namjenom znanje nije i više neće biti prenošeno, u komadu i jednom za svagda, mladim ljudima prije no što započnu aktivno živjeti; ono će se prenositi “prema potrebi” već aktivnih odraslih ljudi, ili onih koji će to upravo postati, a u svrhu poboljšanja njihovih kompetentnosti i napredovanja, no također u cilju zadobivanja informacija, jezika i jezičnih igara koji će im omogućiti da prošire obzor svog profesionalnog života i da oblikuju svoje tehničko i etičko iskustvo.¹⁷¹

Prenošenje znanja ide novim smjerom, ali se to ne odvija glatko. Premda je u interesu sustava, a time i njegovih “odlučivača”, ohrabrivanje profesionalnog napretka, budući da on može samo poboljšati cjelokupnu performativnost, ipak eksperimentiranje s diskurzom, institucijama i vrijednostima,

¹⁷⁰ To je ono na što M. Rioux i J. Dofny ukazuju u rubrici “Formation culturelle”: J. Dofny i M. Rioux, “Inventaire et bilan de quelques expériences d’intervention de l’université”, u *L’université dans son milieu: action et responsabilité* (Colloque de l’A. U. P. E. L. F.), Sveučilište u Montrealu, 1971., 155-162. Autori kritiziraju dvije vrste sveučilišta u Sjevernoj Americi: jedna su liberal art colleges, u kojima su nastava i istraživanje u potpunosti odvojeni od društvene potražnje, a druga vrst su *multiversity*, koji spremno prihvaćaju svaku nastavu ako je zajednica spremna platiti troškove. O potonjem vidi C. Kerr, *The Uses of the University. With a Postscript-1972-Cambridge (Ma)*, Harvard U. P., 1972. U analognom smislu, no bez uplitanja sveučilišta u društvo kao što to preporučuju Dofny i Rioux, vidi opis sveučilišta budućnosti kako ga je na istom seminaru predstavio M. Alliot “Structures optimales de l’institution universitaire”, *ibid.*, 141-154. M. Alliot zaključuje: “Mi vjerujemo u strukture, ali ustvari njih bi trebalo biti što je manje moguće.” To je i cilj koji imaju Centre expérimental, i također Université de Paris VIII (Vincennes). Ovaj cilj je istaknut pri osnivanju sveučilišta 1968. Glede ove teme vidi *Vincennes ou le désir d’apprendre*, Alain Moreau, 1979.

¹⁷¹ Autor se i sam osvjedočio da je to slučaj na brojnim vincennskim odsjecima.

praćeno neizbježnim “neredom” u životopisu, nadzoru spoznaje i pedagogije, a da i ne govorimo o društveno-političkim posljedicama, ne izgleda dovoljno primjenjivo te mu se u ime ozbiljnosti sustava uskraćuje i najmanji poticaj. Međutim, ovdje se nazire izlaz iz funkcionalizma što ne treba zanemariti budući ga je upravo funkcionalizam naznačio.¹⁷² No možemo zamisliti da je odgovornost glede toga povjerena izvan-sveučilišnim mrežama.¹⁷³

U svakom slučaju, načelo performativnosti, čak i ako ne dozvoljava jasno odlučivanje u svim slučajevima politike koju treba slijediti, za globalnu posljedicu ima potčinjenost institucija visokog obrazovanja vlastima. Od trenutka kada znanje nema svoju svrhu u samome sebi kao ostvarivanje ideje ili oslobođenje čovjeka, njegov prijenos izmiče odgovornosti isključivo znanstvenika i studenata. Ideja “sveučilišnog izuzeća” danas je zastarjela. “Autonomija” priznata sveučilištima nakon krize krajem šezdesetih više nema neku težinu u usporedbi sa sveopćom činjenicom da nastavnički savjeti gotovo nigdje nemaju moć odlučivanja o tome koliko će novaca doći u njihovu instituciju.¹⁷⁴

172 Zakon o usmjerenju visokog školstva donesen 12. studenog 1968. uključuje trajno obrazovanje (mišljeno u stručnom smislu) među zadatke visokog školstva; ono “treba biti otvoreno bivšim studentima kao i osobama koje nisu imale mogućnosti da nastave školovanje i da im, prema njihovim sposobnostima pomogne u poboljšanju mogućnosti napredovanja ili da im pomogne u slučaju promjene struke”.

173 U intervjuu za *Télé-sept-jours* 981 (17 ožujak 1979.), francuski ministar obrazovanja koji je učenicima državnih škola (inicijativa dotad bez presedana) javno preporučio seriju Holocaust, prikazanu na drugom programu, izjavljuje da je propala namjera školstva da stvori neovisan audio-vizualan program te da je “prvi od obrazovnih zadataka naučiti djecu da odabiru njima namijenjene programe” na televiziji.

174 U Velikoj Britaniji gdje je učešće države u doprinosima i upravljanju sveučilištima naraslo s 30 na 80 % između 1920. i 1960., University Grants Committee, pri Ministarstvu za znanost i sveučilišta, nakon što prouči potrebe i planove razvoja što ih sveučilišta podnsu, rasposjeljuje godišnju subvenciju. U Sjedinjenim Državama svemoćni su *trustees*.

Oni mogu samo raspoređivati dodijeljena im sredstva, i to tek na kraju.¹⁷⁵

I sada, što se predaje u visokom obrazovanju? Budući da se radi o profesionalizaciji i da se drži za strogo funkcionalističko gledište, ono bitno što se može prenijeti je organizirana zaliha spoznaja. Primjena novih tehnika na ove zalihe može imati važan utjecaj na komunikacijsku podršku. Ne izgleda neophodno da profesor održava nastavu izravno pred nijemim studentima budući se pitanja postavljaju kasnije u radu s asistentom. Ukoliko je spoznaje moguće prevesti na informatički jezik i ukoliko se tradicionalni predavač može poistovjetiti s pamćenjem, didaktika se može povjeriti strojevima što povezuju stari način pamćenja (knjižnice, itd.) i banke podataka s pametnim terminalima kojima studenti mogu raspolagati.

Pedagogija zbog toga ne mora nužno trpjeti, budući da će studente uvijek trebati nečemu podučiti – neće se raditi o sadržaju već o korištenju terminala, to jest o novim jezicima s jedne i o pažljivijem rukovanjem upitnom jezičnom igrom s druge strane, o tome gdje treba postaviti pitanje, to jest koje pamćenje je važno glede onoga što želimo znati? Kako ga oblikovati da se izbjegnemo zabune?¹⁷⁶ S ovog gledišta, osnovno informatičko obrazovanje, a posebice telematsko, treba obavezno biti dijelom propedeutike visokog obrazovanja, jednako kao primjerice i učenje nekog stranog jezika.¹⁷⁷

Samo s gledišta velikih priča legitimnosti, života i duha i/ili oslobođenja čovječanstva, djelomično zamjenjivanje nastavnika strojevima može izgledati pogrešno, čak nedopustivo. No mogu-

175 To jest u Francuskoj, među odsjecima za troškove upravljanja i opreme. Plaće nisu u njihovih nadležnosti, osim za osobe koje zamjenjuju redovno zaposlene. Financiranje projekata i širenje, itd. vrši se iz sredstava za obrazovanje što ih dobiva sveučilište.

176 Marshall Mc Luhan, *D'oeil à oreille*, Denoël-Gonthier, 1977.; P. Antoine, "Comment s'informer?", *Projet* 124 (travanj 1978.), 395-413.

177 Poznato je da u Japanu učenici uče kako se služiti računalima. U Kanadi ih neki pojedinačni sveučilišni i visokoškolski centri redovno koriste.

će je da ove priče više ne predstavljaju glavni poticaj zanimanja za znanje. Ako je poticaj moć, ovaj vid klasične didaktike više nije važan. Izravno ili neizravno pitanje koje postavlja student, država ili institucija visokog obrazovanja više nije – je li nešto istina? već – čemu služi? U kontekstu merkantilizacije znanja, potonje pitanje češće znači – može li se to prodati? A u kontekstu argumentacije moći – je li učinkovito? Dakle, raspolaganje nekom performativnom kompetentnosti treba moći prodati u prethodno opisanim uvjetima, a ona je po svom određenju učinkovita. Ono što prestaje postojati jest kompetentnost koja se određuje prema nekim drugim kriterijima, kao što su istina/laž, pravedno/nepavedno, itd., i naravno slaba performativnost uopće.

Mogućnost širokog tržišta operativnih kompetentnosti je otvorena. Oni koji drže ovu vrst znanja jesu i bit će predmeti ponude, pa čak i igrači u političkoj igri zavođenja.¹⁷⁸ S ovog se stajališta ne radi o najavi kraja znanja, upravo suprotno. Banke podataka su enciklopedija budućnosti. One nadilaze mogućnosti svakog korisnika. One su za postmodernog čovjeka “priroda”.¹⁷⁹

U svakom slučaju treba naznačiti da didaktika nije samo prenošenje informacija, i da se kompetentnost, čak i performativna, ne svodi na posjedovanje dobre količine zapamćenih podataka ili dobre mogućnosti pristupa računalima. Banalno je isticati važnost sposobnosti aktualizacije važnih podataka pri rješavanju datog problema “sada i odmah” i njihovoj primjeni u učinkovitoj strategiji.

Sve dok u igri informacija nije potpuna, prednost ima onaj tko zna više i tko može dobiti dodatne informacije. To je po određenju slučaj studenta koji uči. Ali igrama u kojima su

178 Ovu su politiku počeli slijediti američki istraživački centri nešto prije drugog svjetskog rata.

179 Nora i Minc pišu (op. cit., 16) : “Glavni izazov u nadolazećim desetljećima za napredne polove čovječanstva više nije sposobnosti vladanja materijom. Ona je već stečena. Izazov se nalazi u teškoći stvaranja mreže veza koja bi omogućila zajednički napredak informacija i organizacije.”

informacije potpune,¹⁸⁰ najbolja se performativnost, po svojoj pretpostavci, ne može sastojati u ovakvom stjecanju dodatnih informacija. Ona nastaje iz nove organizacije podataka koji doista sačinjavaju “potez”. Ova se nova organizacija najčešće postiže povezivanjem niza podataka koji su dotad bili neovisni.¹⁸¹ Ovu sposobnost uređivanja cjeline koja to prije nije bila, možemo nazvati maštovitošću. Jedno njezino svojstvo je brzina.¹⁸²

Dakle, možemo predočiti da svijetom postmodernog znanja upravlja igra potpunih informacija, u smislu da su u njoj u načelu podaci dostupni svim stručnjacima – ne postoji znanstvena tajna. Porast performativnosti, uz jednaku kompetentnost u proizvodnji znanja, a ne više u njegovom stjecanju, na koncu ovisi o toj “maštovitosti” koja omogućuje ili povlačenje novog poteza ili promjenu pravila igre.

Ako nastava treba osigurati ne samo proizvodnju kompetentnosti već i njihov napredak, potrebno je, shodno tome, da prijenos znanja ne bude ograničen na informacije, nego da pruža i poduku o svim postupcima putem kojih se može poboljšati sposobnost povezivanja područja što ih tradicionalno organiziranje znanja ljubomorno odvaja. Izgleda kao da slogan interdisciplinarnosti koji se počeo širiti nakon krize 1968., ali koji se naslućivao mnogo prije, ide u tom smjeru. Kažu da se sukobio sa sveučilišnim feudalizmom, no sukobio se on s mnogo više toga.

U Humboldtovom modelu sveučilišta svaka znanost ima svoje mjesto u sustavu čija je kruna spekulacija. Preklapanje jedne znanosti s drugom u sustavu može samo proizvesti zabu-

180 Anatol Rapoport, *Tights, Games and Debates*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1960.

181 To je Mulkayev Branching Model (vidi ovdje bilješku 156). Gilles Deleuze je to analizirao terminologijom ukrštavanja nizova, *Logique du sens*, Minuit, 1968., i u *Différence et répétition*, Presses Universitaires de France, 1968.

182 Vrijeme je varijabla koja ulazi u određivanja jedinice snage u dinamici. Vidi također P. Virilio, *Vitesse et politique*, Galilée, 1976.

nu, “smetnje “. Suradnja se može događati samo na spekulativnom stupnju, u glavama filozofa.

Suprotno tome, ideja interdisciplinarnosti pripada epohi delegitimnosti i njezinom užurbanom empirizmu. Odnos prema znanju nije odnos ostvarenja života duha ili oslobođenja čovječanstva već je to odnos korisnika jednog složenog konceptualnog i materijalnog oruđa i onih koji od njegovih performansi imaju korist. Na raspolaganju im nije neki metajezik ili meta-priča čime bi mogli oblikovati cilj i pravilnu upotrebu znanja. Ali imaju *brain storming* čime mogu povećati njegovu performativnost.

Vrednovanje timskog rada nastupa zbog prevladavanja performativnog kriterija u znanju. Stoga što kada treba reći istinito ili propisati pravedno, broj ne igra nikakvu ulogu. On je značajan samo ako se pravednost i istina promišljaju u pojmovima najvjerojatnijeg uspjeha. Ustvari, performativnost je općenito poboljšana timskim radom u uvjetima koje su društvene znanosti već odavno odredile.¹⁸³ Iskreno govoreći, one su posebice utemeljile uspjeh timskog rada u performativnosti u okviru datog modela, to jest u izvršavanju nekog zadatka. Poboljšanje izgleda je manje sigurno kada se radi o “zamišljanju” novih modela, to jest kada se radi o koncepciji. Izgleda kao da za to imamo primjere.¹⁸⁴ No teško je razlučiti ono što je zasluga tima, a što zasluga ingenioznosti suigrača..

Možemo primijetiti da se ovo usmjerenje više tiče stvaranja znanja (istraživanja) no njegova prijenosa. Bilo bi apstraktno, i vjerojatno štetno, potpuno ih odvojiti, čak i u okviru funkcio-

183 Jacob L. Moreno, *Who shall Survive?* (1934.), New York, Beacon, drugo izdanje, 1953.

184 The Mass Communication Research Center (Princeton), TheMental Research Institute (Palo Alto), The Massachusetts Institute of Technology (Boston), Institut für Sozialforschung (Frankfurt), su među najpoznatijima. Jedan dio argumentacije Clarka Kerra u prilog onoga što naziva Ideapolis oslanja se na načelo povećanja inventivnosti što se postiže u zajedničkim istraživanjima (op. cit., 91 i sl.).

nalizma i profesionalizma. Međutim, rješenje prema kojem se u stvari okreću institucije znanja diljem svijeta sastoji se u odvajanju ovih dvaju vidova dijalektike, na “jednostavnu” proizvodnju i “proširenu” proizvodnju, razlikujući entitete sasvim druge prirode, bilo da se radi o institucijama, stupnjevima ili krugovima unutar institucija, povezivanju institucija ili disciplina, od kojih su neke namijenjene odabiru i proizvodnji profesionalnih kompetentnosti, a druge promociji i “zapakiravanju dovitljivih” duhova. Kanali prijenosa koje ovi prvi imaju mogu biti pojednostavljeni i umnoženi; drugi imaju pravo na male grupe koje djeluju u aristokratskoj ravnopravnosti.¹⁸⁵ Malo je važno jesu li ovi potonji dio službenog sveučilišta ili nisu.

No izgleda sigurnim da delegitimnost i nadmoć performativnosti u oba slučaja otkucavaju kraj razdoblja Profesora – on nije sposobniji od memorijskih mreža prenositi utvrđeno znanje i nije sposobniji od interdisciplinarnih timova zamišljati nove poteze i nove igre.

13. Postmoderna znanost kao istraživanje nestabilnosti

Već smo prethodno primijetili da pragmatika znanstvenog istraživanja, posebice u vidu istraživanja novih argumenata, u prvi plan stavlja izmišljanje “novih” poteza i čak novih pravila jezičnih igara. Sada je važno istaknuti ovaj vid jer je on presudan u današnjem stanju znanstvenog znanja. Parodirajući ga,

185 D.J. de Solla Price (*Little Science, Big Science*, loc. cit.) nastoji stvoriti znanost znanosti. Utvrđuje zakone (statističke) znanosti koju uzima kao društveni objekt. U bilješki 131. smo upozorili na zakon nedemokratske razlike. Drugi zakon se odnosi na “nevidljiva učilišta”, a opisuje učinak umnožavanja publikacija i zasićenosti kanala kojima putuju informacije u znanstvenim institucijama: “aristokrati” znanja nastoje odgovoriti osnivanjem postojanih mreža međusobnih kontakata koji obuhvaćaju maksimalno stotinjak članova. Diana Crâne dala je sociometrijsko tumačenje ovih “učilišta” u *Invisible Colleges*, Chicago i London, University of Chicago Press, 1972. Vidi Lécuyer, art. cit.

mogli bismo reći da je u potrazi za “putovima izlaska iz krize” determinizma. Determinizam je pretpostavka na kojoj se zasniva legitimnost putem performativnosti – ona se određuje odnosom input/output, stoga treba pretpostaviti da je sustav u koji *input* ulazi stabilan – on slijedi pravilnu “putanju” kojoj možemo odrediti stalnu i promjenjivu funkciju što omogućuje ispravno anticipiranje *outputa*.

Takva je “pozitivistička” filozofija učinkovitosti. Ovdje joj želimo suprotstaviti nekoliko značajnih primjera kako bismo olakšali završnu raspravu o legitimnosti. Ustvari se radi o tome da se na nekoliko primjera pokaže kako pragmatika znanstvenog postmodernog znanja u sebi nema mnogo toga zajedničkog s istraživanjem performativnosti.

Pozitivizam učinkovitosti nije zaslužan za širenje znanosti. Upravo suprotno – raditi na dokazu znači istraživati i “izmišljati” protu-primjer, to jest neusklađivo; raditi na argumentaciji znači istraživati “paradoks” i legitimirati ga putem novih igara razumijevanja. U oba slučaja, učinkovitost se ne traži zbog nje same, ona dolazi kao višak, ponekad kasno, kada se dioničari konačno počnu zanimati za slučaj.¹⁸⁶ No ono na što se s novom pretpostavkom, novim iskazom, novim zapažanjem mora vratiti i ponovo vraćati jest pitanje legitimnosti. Jer upravo znanost sama, a ne filozofija, sebi postavlja to pitanje.

Nije zastarjelo pitati se o istinitom ili pravednom, već je zastarjelo predočavati znanost kao pozitivističku i osuđenu nelegitimnu spoznaju, na polu-znanje kakvom su je vidjeli njemački idealisti. Pitanje: *Koliko vrijedi tvoj argument? Koliko vrijedi tvoj dokaz?* toliko je dijelom pragmatike znanstvenog znanja da upravo ono osigurava metamorfozu primatelja tog argumenta

186 Benoît Mandelbrot (*Les objets fractals. Forme, hasard et dimension, Flammarion*, 1975.) u Dodatku navodi (172-183) “biografske skice” istraživača matematičara i fizičara koji su bili priznati kasno ili koji su ostali nepoznati zbog neobičnog područja kojim su se bavili, a usprkos plodnosti njihovih otkrića.

i dokaza u pošiljatelja novog argumenta i novog dokaza, dakle osigurava obnavljanje i diskurza i znanstvenih generacija. Nitko ne osporava činjenicu da se razvijajući to pitanje razvija znanost. A pitanje samo, razvijajući se, vodi pitanju, to jest metapitanju ili pitanju legitimnosti: *Koliko vrijedi tvoje “što vrijedi”?*¹⁸⁷

Rekli smo da je začuđujuća osobina postmodernog znanstvenog znanja njemu imanentan, ali izravan, diskurz o pravilima koja ga čine vjerodostojnim.¹⁸⁸ Ono što je u XIX. stoljeću moglo izgledati kao gubitak legitimnosti i pad u filozofski “pragmatizam” ili logički pozitivizam bila je samo jedna epizoda iz koje se znanje izvuklo tako što je u znanstveni diskurz uključilo i diskurz o vrednovanju iskaza koji imaju vrijednost zakona. Ovo uključivanje nije jednostavna operacija, to smo vidjeli. U njoj se događaju “paradoksi” prihvaćeni kao sasvim ozbiljni, a događaju se i “ograničenja” u dometu znanja koja su ustvari promjene njegove prirode.

Matematičko istraživanje koje je dovelo do Gödelova teorema predstavlja istinsku paradigmu ove promjene prirode znanja.¹⁸⁹ No i promjena dinamike jednako dobro prikazuje novi znanstveni duh, a posebno nas zanima stoga što prisiljava na ispravljanje jednog pojma koji je bio u velikoj mjeri uveden u raspravu o performativnosti, posebice u društvenoj teoriji – radi se o pojmu sustava.

Ideja performativnosti implicira i ideju jako stabilnog sustava budući se oslanja na načelo odnosa, koji je u biti uvijek izračunljiv, između topline i rada, između toplog i hladnog izvora,

187 Jedan slavan primjer toga nalazimo u raspravi o determinizmu koju je započela kvantna mehanika. Vidi primjerice prepisku između M. Borna i A. Einsteina (1916. – 1955.) koju je priredio J.M. Lévy-Leblond, “Le grand débat de la mécanique quantique”, *La recherche* 20 (veljača 1972.), 137-144. Povijest društvenih znanosti već jedno stoljeće obiluje ovim prijelazima s antropološkog diskursa na stupanj metafizike.

188 Ihab Hassan daje “sliku” onog što naziva *immanence* u “Culture, Indeterminacy, and Immanence”, loc. cit.

189 Vidi bilješku 142.

između inputa i outputa. Ta je ideja preuzeta iz termodinamike. Povezana je s predstavljanjem predvidljivog razvoja performansi sustava, pod uvjetom da su nam poznate sve varijable. Ovaj uvjet je jasno predstavljen u pojmu ograničenja u Laplaceovom zamišljanju “demona”¹⁹⁰ – poznavajući sve varijable koje određuju stanje svemira u trenutku t , može se predvidjeti njegovo stanje u trenutku $t' > t$. Ovu predodžbu podržava načelo da fizički sustavi, uključujući i sustav sustava tj. svemir, poštuju pravilnosti i da se stoga njihov razvoj odvija po predvidljivoj putanji i omogućuje trajne “normalne” funkcije (i futurologiju...).

Širenje ovog načela treba ograničiti primjenom kvantne mehanike i atomske fizike. I to na dva načina čije implikacije nemaju jednak doseg. Prvo, ako određenje početnog stanja nekog sustava, to jest svih neovisnih varijabli, treba biti učinkovito ono će zahtijevati utrošak energije u najmanju ruku jednak onome što ga troši sustav kojeg treba odrediti. Jednu od profanih inačica činjenične nemogućnosti potpunog utvrđivanja stanja nekog sustava daje nam Borgesova bilješka o caru koji želi napraviti savršeno točnu kartu svog carstva. To rezultira propašću zemlje jer je cijelo stanovništvo svu energiju posvetilo kartografiji.¹⁹¹

Uz argument koji je iznio Brillouin,¹⁹² ideja (ili ideologija) savršene kontrole nad sustavom koja bi omogućila poboljšanje njegovih performansi, izgleda nedosljednom glede proturječnosti jer ona smanjuje performativnost, premda izjavljuje da ju povećava. Ova nedosljednost posebice objašnjava slabost državne i društveno-ekonomske birokracije – one guše sustave ili pod-sustave koje kontroliraju, a istodobno guše i same sebe (negativni

190 Pierre Simon Laplace, *Exposition du système du monde*, I i II, 1796.

191 “Del Rigor en la ciencia”, *Histoire de l'infamie*, Monaco, Rocher, 1951. Borges ovu bilješku pripisuje Suarezu Mirandi, *Viajes de Varones Prudentes* IV, 14, Lerida, 1658. Ovdje dat sažetak je djelimično netočan.

192 I informacija sama troši energiju, negenotropija koju ona sačinjava stvara entropiju. Michel Serres često se poziva na ovaj argument, primjerice u *Hermès III. La traduction*. Minuit., 1974, 92.

feedback). To je objašnjenje zanimljivo stoga što ne mora pobjeđivati nekoj drugoj legitimnosti do onoj sustava, primjerice onoj o slobodi ljudskih čimbenika zahvaljujući kojoj se mogu suprotstaviti nekom pretjeranom autoritetu. Ako prihvatimo da je društvo jedan sustav, njegova kontrola, koja implicira točno određenje njegovog početnog stanja, ne može biti učinkovita jer se to određenje ne može ostvariti.

Međutim ovo ograničenje dovodi u pitanje samo učinkovitost nekog određenog znanja i moć koja iz njega proizlazi. Njihova načelna mogućnost ostaje netaknutom. Klasični determinizam i dalje predstavlja, nedostižnu, ali zamislivu, granicu poznavanja sustava.¹⁹³

Kvantna teorija i mikrofizika primoravaju na mnogo radikalnije preispitivanje ideje o trajnoj i predvidljivoj putanji. Težnja za preciznošću ne nailazi na prepreku zbog cijene već zbog prirode same stvari. Nije točno da se nesigurnost, to jest odsustvo kontrole, smanjuje u mjeri u kojoj se preciznost povećava – ona se također povećava. Jean Perrin predlaže primjer mjerenja točne gustoće (kvocjent masa/obujam) zraka u jednoj sferi. Ona se značajno mijenja kada obujam sfere prelazi s $1\ 000\text{ m}^3$ na 1 cm^3 ; malo se mijenja od 1 cm^3 do $1/1000$ dijela mm^3 , ali već u tom razmaku mogu se primijetiti promjene gustoće u milijarditom dijelu koje se događaju u nepravilnim razmacima. Kada se obujam sfere sažima, važnost ovih promjena raste – za obujam $1/10$ mikron kubika promjene dosižu vrijednost tisućitog dijela; za $1/100$ mikron kubika one imaju vrijednost petine.

Smanjujući još obujam, dosežemo veličinu molekule zraka. Ako se mikrosfera nalazi u praznini između dvije molekule zraka, prava gustoća zraka u njoj je *nula*. Međutim, u jednom od tisuću slučajeva otprilike, središte mikrosfere će “upasti” unutar jedne molekule, pa se srednja gustoća u toj točki može usporediti s onim što nazivamo pravom gustoćom plina. Ako

193 Ovdje slijedimo Ilya Prigoginea i I. Stengers, “La dynamique, de Leibniz a Lucrèce”, *Critique* 380 (broj posvećen Serresu) (siječanj 1979.), 49.

dođemo do unutar atomskih veličina, mikrosfera se može naći u praznom prostoru, i s gustoćom nula. U jednom od milijun slučajeva, međutim, njezino se središte može naći u nekoj čestici ili jezgri atoma, a tada će gustoća biti nekoliko milijuna puta veća od gustoće vode. “Ako se mikrosfera još sažme (...), vjerojatno će srednja gustoća ponovo postati i ostati nula, jednako kao i prava gustoća, osim u nekim veoma rijetkim položajima u kojima će doseći vrijednosti neizmjereno veće od prethodnih.”¹⁹⁴

Dakle, spoznaja glede gustoće zraka razlaže se u mnogobrojne iskaze koji su u potpunosti nekompatibilni, a kompatibilnima postaju samo ako ih se relativizira u odnosu na mjerila koja je iskazivač odabrao. S druge strane, na određenim ljestvicama, iskaz ove mjere ne svodi se na neku jednostavnu tvrdnju već je ona prilagođena na sljedeći način: moguće je da je gustoća jednaka nuli, ali nije isključeno da ona bude 10^n , pri čemu je n izuzetno velik.

U ovom slučaju odnos znanstvenikova iskaza s onim “što kaže priroda” izgleda kao da potječe iz igre nepotpunih informacija. Prilagodba znanstvenikova iskaza odaje činjenicu da efektivni, pojedinačan iskaz (*token*) koji iskazuje “ono što kaže priroda” nije moguće predvidjeti. Ono što je moguće izračunati jest vjerojatnost da iskaz kaže jedno prije nego nešto drugo. Na mikrofizičkom stupnju nije moguće dobiti “bolju”, to jest performativniju, informaciju. Ne radi se o poznavanju protivnika (“prirode”), već o poznavanju igre koju se igra. Einsteina je ljutila ideja da se “Bog igra kockama”.¹⁹⁵ Međutim, to je igra koja omogućuje utvrđivanje “dostatnih” statističkih pravilnosti (vrlo važno što se događa sa slikom koju imamo o vrhovnom Odreditelju). Kad bi igrao bridge, “primarne slučajnosti” koje znanost susreće trebale bi se pripisati ne ravnodušnosti kocke

194 Jean Baptiste Perrin, *Les atomes* (1913.), Presses Universitaires de France, 1970. 14-22. Mandelbrot je ovaj tekst stavio kao uvod u *Objets fractals*, loc. cit.

195 Citirano je prema Werner Heisenberg, *Physis and beyond*. N.Y., 1971.

prema svojim stranama već lukavosti, to jest izboru koji je i sam prepušten slučajnosti među nekoliko mogućih čistih strategija.¹⁹⁶

Uglavnom se prihvaća da je priroda ravnodušan protivnik, ali ne lukav, to je razlika prema kojoj se razlikuju prirodne znanosti i znanosti o čovjeku.¹⁹⁷ To u pragmatičkim pojmovima znači da je u prvom slučaju referent “priroda”, nijema, no postojana poput kocke bačene mnogo puta, i da o njoj znanstvenici izmjenjuju denotativne iskaze vukući razne poteze, dok je u drugom slučaju referent čovjek koji je također i sudionik koji govoreći razvija strategiju, uključujući i miješanu, u odnosu na znanstvenika, a slučaj s kojim se ovaj potonji susreće tada nije vezan uz predmet ili ravnodušnost već ponašanje ili strategiju,¹⁹⁸ to jest agonistiku.

Možemo reći da se ovi problemi tiču mikrofizike i da omogućuju ustanovljivanje trajnih funkcija koje su dovoljno blizu da bi mogle dozvoliti dobro predviđanje vjerojatnosti razvoja sustava. Tako da teoretičari sustava, koji također zastupaju legitimnost putem performativnosti, vjeruju da su ponovo u pravu.

196 U pismu Akademiji znanosti (prosinac 1921.), Borel je izrazio stav da se možda “u igrama u kojima ne postoji najbolji način igranja” (igre nepotpune informacije), “možemo zapitati je li moguće, budući da ne postoji trajni kod, igrati inventivno mijenjajući samu igru”. Neumann polazi od ovog razlikovanja kada pokazuje da je mogućnost odlučivanja pri donošenju neke odluke u određenim okolnostima “najbolji način igranja”. Vidi Georges Th. Guilbaud, *Éléments de la théorie mathématique des jeux*, Dunod, 1968., 17-21. I J.P. Sérés, *La théorie des jeux*, Presses Universitaires de France, 1974. (zbornik). “Postmoderni” umjetnici često koriste ove pojmove; vidi primjerice John Cage, *Silence*, i *A Year from Monday*, Middletown (Conn.), Wesleyan University Press, 1961. i 1967.

197 I. Epstein, “Jogos”, *Ciencia é Filosofia, Revista Interdisciplinar*, universidade de São Paulo, 1 (1979.).

198 “Ovdje se vjerojatnost ponovo pojavljuje ne više kao regulativno načelo strukture objekta, već kao regulativno načelo strukture ponašanja” (Gilles-Gaston Granger, *Pensée formelle et sciences de l’homme*, Aubier-Montaigne, 1960., 142). Ideja da bogovi igraju, recimo bridge, prije bi spadala u grčku predplatoničku pretpostavku.

Međutim, vidimo da u suvremenoj matematici nastaje struja koja dovodi u pitanje točno mjerenje i predviđanje ponašanja predmeta u ljudskim razmjerima.

Mandelbrot svoja istraživanja vodi pod autoritetom Perrinovog teksta kojeg smo komentirali. No on ide dalje u neočekivanom smjeru. “Izvedene funkcije, piše on, su najjednostavnije i najlakše za obraditi, međutim one su iznimka; ili ako više volimo koristiti geometrijski jezik, krivulje koje nemaju tangentu predstavljaju pravilo, a sasvim pravilne krivulje, poput kruga, zanimljivi su no sasvim posebni slučajevi.”¹⁹⁹

Ova tvrdnja ne predstavlja samo neki apstraktni kuriozum, ona vrijedi za većinu eksperimentalnih datosti – obrisi mjehurića slane sapunice tvore takve prijelome da oko ni na kojoj točki površine ne može pronaći tangentu. Ovdje imamo braunovski model kretanja čije jedno svojstvo kaže da je vektor kretanja čestice s jedne točke izotop, to jest da su svi mogući smjerovi jednako vjerojatni.

No isti problem nalazimo i u uobičajenim razmjerima, ako primjerice želimo točno izmjeriti obalu Bretagne, površinu Mjeseca prekrivenog kraterima, raspodjelu zvjezdane materije, raspodjelu “rafala” buke u telefonskoj komunikaciji, turbulencija općenito, oblik oblaka, ukratko većinu obrisa i raspodjelu stvari koje nisu uređene ljudskom rukom.

Mandelbrot pokazuje da ova vrst datosti predstavlja broj koji ih povezuje s krivuljama koje odgovaraju trajnim neizvedivim funkcijama. Jedan pojednostavljeni primjer je von Kochova krivulja;²⁰⁰ ona ima unutarnju homeotetiju; moguće je formalno pokazati da homeotetička dimenzija na kojoj je napravljena nije cijeli broj već $\log 4 / \log 3$. Imamo pravo reći da se takva krivulja nalazi u prostoru čiji je “broj dimenzija” između 1 i 2, i da je ona dakle intuitivno prijelaz između crte i **plöhe**. Mandelbrot

199 Op. cit., 4.

200 Neprekidna krivulja unutrašnje homotetije. Opisao ju je Mandelbrot, op. cit., 30. Utvrdio ju je Koch 1904. Vidi *Objets fractals*, bibliografija.

te predmete naziva fraktalnim stoga što je njihova pertinentna dimenzija homeotetije razlomak.

Radovi Renéa Thoma²⁰¹ idu analognim smjerom i smislom. Izravno propituju pojam stabilnog sustava što ga laplaceovski, pa čak i probabilistički determinizam, pretpostavlja.

Thom utvrđuje matematički jezik koji omogućuje opisivanje kako u određenim fenomenima formalno mogu nastati diskontinuiteti i kako mogu stvoriti neočekivane oblike – ovaj jezik tvori takozvanu teoriju katastrofe.

Uzmimo agresivnost kao varijablu stanja nekog psa. Ona raste u izravnom odnosu s njegovim bijesom, koji je varijabla kontrole.²⁰² Ako pretpostavimo da je mjerljiva, kada dosegne određeni prag pretvorit će se u napad. Strah, druga varijabla kontrole, imat će suprotan učinak i kada dosegne određeni prag pretvorit će se u bijeg. Bez bijesa i straha ponašanje psa je neutralno (vrh Gaussove krivulje). No, ako se dvije varijable kontrole zajedno povećavaju, dva će praga biti dosegnuta istodobno – tada ponašanje psa postaje nepredvidljivo, on može iznenada prijeći iz napada u bijeg, i obrnuto. Kažemo da je sustav nestabilan jer se varijable kontrole mijenjaju stalno, a varijable stanja samo povremeno.

Thom pokazuje kako možemo izvesti jednadžbu ove nestabilnosti i nacrtati graf (trodimenzionalni, budući da imamo dvije varijable kontrole i jednu varijablu stanja) koji pokazuje sva kretanja točke koja predstavlja ponašanje psa, a među njima i iznenadni prijelaz iz jednog u drugo ponašanje. Ova jednadžba označava jednu vrst katastrofe koja se određuje brojem varijabli kontrole i brojem varijabli stanja (ovdje $2 + 1$).

201 *Modèles mathématiques de la morphogenèse*, 10/18, 1974. Laici mogu pronaći izlaganje o teoriji katastrofa u K. Pomian, "Catastrophes et déterminisme", *Libre 4* (1978.), Payot, 115-136.

202 Pomian je posudio ovaj primjer od E. C. Zeemana, "The Geometry of Catastrophe", *Times Uterary Supplement* (10 prosinac 1971.).

Rasprava o stabilnim i nestabilnim sustavima, determinizmu ili ne, ovdje nalazi jedan izlaz što ga Thom oblikuje u postulat: “Više ili manje određen karakter nekog procesa određen je lokalnim stanjem tog procesa.”²⁰³ Determinizam je neka vrst djelovanja što je i samo određeno – priroda u svim okolnostima ostvaruje najmanje složenu lokalnu morfologiju, koja je ipak kompatibilna s početnim lokalnim datostima.²⁰⁴ No, moguće je, a to je čak i najčešći slučaj, da ove datosti sprječavaju stabiliziranje nekog oblika. To je stoga što su one najčešće u sukobu: “Model katastrofa svodi sve uzročne procese na jedan jedini, čije intuitivno opravdanje ne predstavlja problem: sukob je, prema Heraklitu, uzrok svih stvari.”²⁰⁵ Postoji veća mogućnost da su varijable kontrole nekompatibilne no obratno. Postoje dakle samo “otočići determinizma”. Katastrofični antagonizam je pravilo, u doslovnom smislu – postoje pravila opće agonistike serija koje se određuju brojem varijabli u igri.

Nije nemoguće naći odjek (istina ublažen) Thomovih radova u istraživanju škole Palo Altoa, posebice u primjeni paradoksologije na proučavanje shizofrenije poznate kao *Double Bind Theory*.²⁰⁶ Ovdje ćemo se zadovoljiti samo ukazivanjem na ovu sličnost. Ona omogućuje razumijevanje širenja istraživanja koja su bila usredotočena na pojedinačnosti i “nesumjerljivosti”, sve do područja pragmatike najsvakodnevnijih poteškoća.

Ideja koju dobivamo iz ovih (kao i mnogih drugih) istraživanja tiče se činjenice da prevlast trajne izvedene funkcije kao paradigme spoznaje i predviđanja nestaje. Postmoderna se znanost zanima za ono nerješivo, za granice točnosti kontrole, za kvant, za sukobe s nepotpunim informacijama, za “*fracta*”, za katastrofe, za pragmatičke paradokse, i time teoriju vlastite evolucije čini

203 René Thom, *Stabilité structurelle et morphogenèse. Essai d'une théorie générale des modèles*, (Reading (Mass.): W. A. Benjamin, 1972.), 25. Citirao Pomian, loc. cit., 134.

204 René Thom, *Modèles mathématiques...*, loc. cit., 24.

205 Ibid.. 25.

206 Vidi posebice Watzlawick i dr., op. cit., poglavlje VI.

isprekidanom, katastrofičnom, neispravljivom, paradoksalnom. Ona mijenja smisao riječi znanje, i kazuje kako se ova promjena mogla dogoditi. Ona ne stvara poznato već nepoznato. Ona predlaže model legitimnosti koji nije povezan s najboljom performativnošću već s razlikom shvaćenom kao paralogija.²⁰⁷

Kao što dobro kaže jedan stručnjak teorije igara čiji radovi idu u istom smjeru: “U čemu je dakle korist od ove teorije? Mislimo da je teorija igara, kao i svaka razrađena teorija, korisna stoga što se iz nje rađaju ideje.”²⁰⁸ Sa svoje strane, P. B. Medawar²⁰⁹ je govorio da “imati ideja jest vrhunski uspjeh za znanstvenika”, da ne postoji “znanstvena metoda”²¹⁰ i da je znanstvenik ponajprije netko tko “priča priče”, i da je jednostavno obavezan provjeriti ih.

14. Legitimnost putem paralogije

Uzmimo da smo za našu namjenu dovoljno pojasnili datosti problema legitimnosti suvremenog znanja. Pribjegavanje velikim pričama je isključeno; znači da se ne možemo pozvati ni na dijalektiku Duha ni čak na oslobođenje čovječanstva kao opravdanje postmodernog znanstvenog diskurza. No upravo smo vidjeli da “mala priča” ostaje prevladavajući oblik kojeg

207 Treba razlikovati uvjete proizvodnje znanstvenog znanja od znanja koje se proizvodi (...). U znanstvenom postupku postoje dvije etape, poznato učiniti nepoznatim, a zatim preurediti ovo nepoznavanje u neovisan simbolični metasustav (...). Posebnost znanosti je u njezinoj nepredvidivosti” (Ph. Breton, *Pandore* 3, travanj 1979., 10).

208 Anatol Rapoport, *Théorie des jeux à deux personnes*, francuski prijevod Renard, Dunod, 1969., 159.

209 P. B. Medawar, *The Art of the Soluble*, London, Methuen, šesto izdanje, 1967., posebice poglavlja “Two Conceptions of Science” i “Hypothesis and Imagination”.

210 Ono što objašnjava Paul Feyerabend, *Against Method*, London, New Left Books, 1975., oslanjajući se na Galilejev primjer, i što smatra epistemološkim “anarhizmom” ili “dadaizmom”, koristeći to protiv Poppera i Lakatosa.

preuzima inventivno otkriće, i to ponajprije u znanosti.²¹¹ **Pored toga**, načelo konsenzusa kao kriterij provjere također izgleda nedostatnim. On ima dva oblika. U jednom je slučaju to sporazum među ljudima kao spoznavajućim inteligencijama i slobodnim voljama. U ovom ga obliku razrađuje Habermas, no njegovo se poimanje oslanja na **valjanost** priče o oslobođenju. U drugom slučaju njime manipulira sustav držeći ga za jednu od svojih sastavnica u cilju održanja i poboljšanja svojih performansi.²¹² Predmet je administrativnih procedura, u Luhmannovom smislu. Znači da vrijedi samo kao sredstvo kojim se postiže istinski cilj, onaj koji legitimira sustav, moć.

Problem je dakle utvrditi je li moguća legitimnost koja se oslanja samo na paralogiju. Treba praviti razliku između prave paralogije i inovacije: ovu potonju zahtijeva ili u svakom slučaju koristi sustav kako bi poboljšao svoju učinkovitost; paralogija je potez čija se važnost često odmah ne uviđa, a vrši se u pragmatici znanja. U stvarnosti je čest slučaj da se jedna pretvori u drugu, no to nije nužno i ne mora smetati pretpostavci.

Ako opet krenemo od opisivanja znanstvene pragmatike (odjeljak 7), sada naglasak trebamo staviti na neslaganje. Konsenzus je obzor, nikada nije dosegnut. Istraživanja koja se odvijaju u okrilju neke paradigme,²¹³ imaju tendenciju da je stabiliziraju. Ona su poput iskorištavanja neke tehnološke, ekonomske

211 U okviru ove studije nije bilo moguće analizirati oblik koji zadobiva povratak naracije u diskurs o legitimaciji, na primjer: otvoreni sustav, lokalnost, antimetoda, i općenito sve ono što podrazumijeva pojam *paralogije*.

212 Nora i Minc pridaju “jakosti društvenog konsenzusa”, koji smatraju svojstvenim japanskom društvu, uspjehe što ga je zemlja postigla u području informatike (op. cit., 4). U svom zaključku pišu: “Društvo kojemu ona [dinamika široke društvene informatizacije] vodi je osjetljivo: ono se temelji na konsenzusu, pretpostavci da on postoji tako da u slučaju ne postizanja konsenzusa, društvo biva blokirano” (op. cit., 125). Y. Stourdé, art. cit., inzistira na činjenici da se današnja tendencija deregulacije, destabilizacije i oslabljivanja administracije hrani gubitkom povjerenja koje društvo ima u performativnost države.

213 U Kuhnovom smislu, op. cit.

ili umjetničke “ideje”. To nije beznačajno. No čudi nas kako se uvijek nađe netko da poremeti “umstveni” poredak. Treba pretpostaviti neku moć koja destabilizira mogućnosti objašnjenja i koja se ispoljava proglašavajući nove oblike razumijevanja ili, ako hoćete, predlažući nova pravila znanstvene jezične igre koja određuju novo polje istraživanja. To je, u znanstvenom postupku isti proces što ga Thom naziva morfogenezom. On nije bez pravila (postoje klase katastrofa), ali je njegovo određenje uvijek lokalno. Kada se premjesti u znanstvenu raspravu i smjesti u vremensko gledište, ovo svojstvo implicira nepredvidljivost “otkrića”. U odnosu na ideal transparentnosti, ono je čimbenik koji stvara neprozirnosti, koji trenutak konsenzusa odgađa za kasnije.²¹⁴

Ovaj pregled jasno pokazuje da teorija sustava i vrst legitimnosti koju ona predlaže nemaju nikakav znanstveni temelj – ni sama znanost ne djeluje u svojoj pragmatički po paradigmi sustava koju ova teorija prihvaća, niti društvo, po ovoj paradigmi, ne možemo opisati u pojmovima suvremene znanosti.

Glede toga pogledajmo dvije važne točke Luhmanove argumentacije. Sustav može djelovati samo ako, s jedne strane, smanji svoju složenost, a s druge strane mora izazvati prilagodbu individualnih očekivanja i težnji (*expectations*) svojim vlastitim ciljevima.²¹⁵ Sposobnost sustava glede moći zahtijeva smanjenje složenosti. Ako bi sve poruke mogle slobodno kolati među svim pojedincima, količina informacija koju bi trebalo uzimati u obzir pri ispravnom izboru značajno bi usporavala donošenje odluke, a time i performativnosti. Brzina je ustvari sastavnica moći koju ima cjelina.

214 Pomian, art. cit., pokazuje da ova vrst djelovanja (putem katastrofe) nema ništa zajedničkog s hegelovskom dijaletikom.

215 “Legitimiranje odluka u osnovi implicira afektivni proces učenja koji mora teći glatko. To je jedan od vidova općeg pitanja: kako se mijenjaju težnje, kako politički i administrativni pod-sustav može restrukturirati društvene težnje zahvaljujući odlukama kad je i sam samo jedan pod-sustav? Taj segment će uspješno djelovati samo ako je u stanju u drugim postojećim sustavima stvoriti nove težnje, bilo da se radi o osobama ili društvenim sustavima” (*Legitimation durch Verfahren*, loc. cit., 35).

Prigovorit će se kako treba uzimati u obzir i molekularna mišljenja ako se ne želi izlagati velikim poremećajima. Luhman odgovara, i to je druga točka, da je moguće upravljati individualnim težnjama postupkom “kvazi-naučavanja”, “slobodnog od svakog poremećaja”, kako bi težnje postale kompatibilne s odlukama sustava. Ove potonje ne trebaju poštovati težnje – potrebno je da težnje teže odlukama, ili barem njihovim učincima. Administrativni postupci će pomoći osobama da “zažele” ono što je sustavu potrebno kako bi bio performativan.²¹⁶ Vidimo kako se u ovom gledištu mogu i kako bi se mogle koristiti tele-matske tehnike.

Ne bismo mogli odreći snagu uvjerljivosti ideji da kontrola i dominacija konteksta po sebi vrijede više no njihova odsutnost. Kriterij performativnosti ima svojih “prednosti”. U načelu isključuje priklanjanje nekom metafizičkom diskurzu, postiže napuštanje priča, zahtijeva bistar duh i hladnokrvnost volje, umjesto objašnjavanja biti on uvodi proračun interakcija, prisiljava “igrače” na odgovornost, ne samo u iskazima koje predlažu već također i u pravilima kojima se podvrgavaju kako bi ona postala prihvatljiva. Kriterij performativnosti u potpunosti otkriva pragmatičke funkcije znanja ukoliko izgleda da potpadaju pod kriterij učinkovitosti: to su pragmatike argumentacije, podastiranja dokaza, prijenosa poznatog, podučavanja maštovitosti.

On također doprinosi da se sve jezične igre, čak i ako ne dolaze iz kanonskog znanja, uzdignu do spoznavanja sebe samih, nastoji uzdrmati svakodnevni diskurz u nekoj vrsti metadiskurza: svakodnevni iskazi skloni su sami sebe citirati, a različiti pragmatički položaji neizravno se odnositi na aktulanu poruku premda ih se ona tiče.²¹⁷ Može predložiti da se problemi

216 Objašnjenja ove pretpostavke nalazimo u nekim studijama starijeg datuma, vidi D. Riesman, *The Lonely Crowd*, Cambridge (Mass.), Yalc University Press, 1950.; W. H. Whyte, *The Organization Man*, New York, Simon & Schuster, 1956.; Herbert Marcuse, *One Dimensional Man*, Boston, Beacon, 1966.

217 Josette Rey-Debove (op. cit., 228 i dalje) bilježi povećanje upotrebe indi-

unutrašnje komunikacije koje znanstvena zajednica susreće u svom radu dok gradi i razgrađuje svoje jezike, mogu usporediti s problemima društvene zajednice kada ista, budući joj je uskraćena kultura priča, mora staviti na kušnju komunikaciju sa samom sobom, i tako propitivati prirodu zakonitosti odluka koje su donijete u njezino ime.

Uz opasnost da izazovemo zgražanje reći ćemo da sustav među svoje prednosti može ubrojiti čak i svoju nepopustljivost. U okviru kriterija moći, zahtjev (to jest jedan oblik preskripcije) ne dobiva nikakvu legitimnost iz činjenice da nastaje iz patnje neke nezadovoljene potrebe. Pravo ne dolazi iz patnje, ono dolazi iz činjenice da rješavanje patnje čini sustav performativnijim. Potrebe najugroženijih u načelu ne bi trebale služiti kao regulator sustava jer budući da je način udovoljavanja potrebama već bio poznat, udovoljiti im ne bi moglo poboljšati performativnost sustava nego povećati troškove. Jedina je kontraindikacija što nezadovoljavanje potreba može destabilizirati cjelinu. U suprotnosti je sa silom da se ravna prema slabosti. No, odgovara joj poticanje nove potražnje koja treba dovesti do novog određenja normi “života”.²¹⁸ U ovom je smislu sustav predstavljen kao avantgardistički stroj koji za sobom vuče čovječanstvo, dehumanizirajući ga da bi ga na jednom drugom stupnju normativnog kapaciteta opet humanizirao. Tehnokrati izjavljuju kako ne mogu imati povjerenja u ono što društvo navodi kao svoje potrebe, oni “znaju” da ih ono ni samo ne može poznavati budući da potrebe nisu varijable neovisne o novim tehnologijama.²¹⁹ Ovdje se radi o oholosti odlučivača, i njihovoj zasljepljenosti.

reknog govora ili autonomne konotacije u današnjem svakodnevnom jeziku. No, ona podsjeća da “indirektan govor nije pouzdan”.

218 Međutim, kao što kaže Georges Canguihem, “čovjek je stvarno zdrav tek kada je sposoban za više normi, kada je više nego normalan” (“Le normal et le pathologique” (1951.), *La connaissance de la vie*, Hachette, 1952., 210).

219 E.E. David (art. cit.) piše da društvo može poznavati samo potrebe koje osjeća u sadašnjem stanju svojeg tehnološkog okruženja. Fundamentalna znanost treba otkriti nepoznata svojstva koja će promijeniti tehnološku

“Oholost” znači da se oni poistovjećuju s društvenim sustavom kojeg zamišljaju kao totalitet u potrazi za svojom naj-performativnijom cjelovitošću. Ako se okrenemo znanstvenoj pragmatiki ona će nas naučiti da je upravo ovo poistovjećivanje nemoguće – u načelu nijedan znanstvenik ne utjelovljuje znanje i ne zanemaruje “potrebe” istraživanja ili težnje nekog istraživača pod izlikom da nisu performativni za “znanost” mišljenu kao totalitet. Normalan odgovor što ga znanstvenik daje na upit prije će glasiti: Trebalo bi vidjeti, ispričajte svoju priču.²²⁰ I u načelu, on ne procjenjuje da je slučaj već riješen, ni da će moć “znanosti” opasti ako ju se propituje. Upravo suprotno.

Razumije se da u stvarnosti nije uvijek tako. Ne računamo na znanstvenike čiji je “potez” bio zanemaren ili suzbijen, ponekad desecima godina, jer bi inače prežestoko destabilizirao zaposjednute položaje, ne samo u sveučilišnoj i znanstvenoj hijerarhiji, već i u problematici.²²¹ Što je neki “potez” jači to je jednostavnije uskratiti mu minimalni konsenzus upravo zato što mijenja pravila igre oko kojih postoji konsenzus. No kada znanstvena institucija djeluje ovako, ona se ponaša poput obične vlasti, čije je ponašanje uređeno kao homeostaza.

sredinu i stvoriti nepredvidljive potrebe. Navodi korištenje čvrstih tijela kao amplifikatora i uzlet fizike čvrstih tijela. Kritiku ove “negativne regulacije” društvenih interakcija i potreba pomoću suvremenog tehničkog predmeta daje R. Jaulin, “Le mythe technologique”, *Revue de l'entreprise* 26 (specijalan broj “L’ethnotechnologie”, ožujak 1979.), 49-55. Autor prikazuje i članak A. G. Haudricourta, “La technologie culturelle, essai de méthodologie”, u B. Gille, *Histoire des techniques*, loc. cit.

220 Medawar (op. cit., 151-152) suprotstavlja pisani i govorni stil znanstvenika. Prvi treba biti “induktivan” inače ga se neće uzimati u obzir; iz govornog stila navodi listu izraza koji se često čuju u laboratorijima, poput: My results don't make a story yet. Zaključuje: “Znanstvenici stvaraju strukture koje im pomažu u objašnjenjima, *telling stories* (...)”

221 Za jedan slavan primjer vidi Lewis S. Feuer, *The Conflict of Generations* (1969.). Kao što Moscovici ističe u predgovoru francuskog prijevoda, “relativnost je rođena u slučajnoj ‘akademiji’ što su je stvorili prijatelji od kojih nijedan nije fizičar, već se radilo o inženjerima ili filozofima-amaterima”.

Ovo je ponašanje terorističko, jednako kao što je to i ponašanje sustava kakvim ga je opisao Luhmann. Pod terorom podrazumijevamo učinkovitost koja se postiže eliminacijom ili prijetnjom eliminacijom sudionika koji je izvan jezične igre u kojoj se igra. On će ušutjeti ili dati svoj pristanak ne zato što je osporen već zato jer je u opasnosti da će biti lišen mogućnosti igranja (ima mnogo načina lišavanja). Oholost odlučivača, koja u načelu nema ekvivalent u znanostima, vrši taj teror. Kaže: "Prilagodite svoje težnje našim ciljevima, u suprotnom²²²..."

Čak je i dopustljivost u odnosu na različite igre stavljena pod uvjet performativnosti. Ponovno određivanje normi života sadrži poboljšanje sposobnosti sustava glede moći. To je posebice očigledno u uvođenju telematskih tehnologija – tehnokrati u tome vide obećanje liberalizacije i povećanje interakcije među sugovornicima, ali zanimljiv je učinak da će iz toga proizići nove napetosti unutar sustava, što će poboljšati njegove performanse.²²³

Budući diferencirajuća, znanost u svojoj pragmatici nudi antimodel stabilnog sustava. Svaki iskaz se zadržava od trenutka kad sadrži razliku u odnosu na ono što je poznato, i ako se može argumentirati i dokazati. Znanost je model "otvorenog sustava"²²⁴ u kojem ispravnost iskaza "rađa ideje", to jest druge iskaze i druga pravila igre. U znanosti ne postoji opći metajezik u koji se mogu upisati i u kojem mogu biti procijenjeni svi ostali. To sprječava poistovjećivanje sa sustavom, i na koncu, teror.

222 To je Orwellov paradoks. Birokrat govori: "Mi se ne zadovoljavamo negativnom poslušnošću, ni najodvratnijom potčinjenošću. Kada nam se na kraju predate, to mora biti po vlastitoj volji" (1984, New York, Harcourt & Brace, 1949. U jezičnoj igri paradoks bi izgledao ovako: Budi slobodan, ili Želi što hoćeš. Taj paradoks su analizirali Watzlawick i dr., op. cit., 203-207. Vidi J.M. Salanskis, "Genèses 'actuelles' et genèses 'sérielles' de l'inconsistant et de l'hétérogène", *Critique* 379 (prosinac 1978), 1155-1173.

223 Vidi opis napetosti koje će informatizacija masa zacijelo stvoriti u francuskom društvu, prema mišljenju Nora i Minca (op. cit., Presentation).

224 Vidi bilješku 181. Usp. u Watzlawick i dr., op. cit., 117-148, rasprava o otvorenim sustavima. Koncept otvorene sistematike je tema studije J.M. Salanskisa, *Le systématique ouvert*, još neobjavljeno, 1978.

Podjela između odlučitelja i izvršitelja, ako postoji u znanstvenoj zajednici (a postoji), pripada društveno-ekonomskom sustavu, a ne znanstvenoj pragmatiki. Ona je jedna od glavnih prepreka razvoju maštovitosti znanja.

Poopćeno pitanje legitimnosti postaje: koji je odnos između antimodela što ga nudi znanstvena pragmatika i društvo? Je li on primjenjiv na goleme oblake jezične materije koji oblikuju društva? Ili je ograničen na igru spoznaje? U tom slučaju kakvu ulogu ima u društvenom povezivanju? Nedostižan ideal otvorene zajednice? Neophodna sastavnica podskupa odlučivača, koji za društvo prihvaćaju kriterij performativnosti premda ga odbacuju za sebe? Ili suprotno, odbijanje suradnje s vlastima i prijelaz u kontra-kulturu, uz opasnost gubitka svake mogućnosti istraživanja zbog nedostatka novčane potpore?²²⁵

Od početka ističemo razliku, ne samo formalnu već i pragmatičnu, koja odvaja različite jezične igre, posebice denotativne ili igre spoznaje, i preskriptivne ili djelatne. Znanstvena pragmatika je usredotočena na denotativne ili spoznajne iskaze, tako omogućuje stvaranje znanstvenih institucija (instituti, centri, sveučilišta, itd.). No njezin postmoderni razvoj u prvi plan stavlja presudnu “činjenicu” da čak i rasprava o denotativnim iskazima zahtijeva pravila. Pravila međutim nisu denotativni već preskriptivni iskazi, koje je bolje nazvati metapreskriptivnim kako bismo izbjegli zabune (oni propisuju ono što trebaju biti potezi jezičnih igara kako bi bile prihvatljive). Diferencirajuća djelatnost, ili mašte ili paralogije, u današnjoj znanstvenoj pragmatiki omogućuje da se ti metapropisi (“pretpostavke”²²⁶) pojave i zahtijeva da partneri prihvate i druge. Jedina legitimnost koja konačno čini prihvatljivim takav zahtjev jest: to će stvoriti ideje, to jest nove iskaze.

225 Nakon odvajanja crkve i države, Paul Feyerabend (op. cit.) u istom “laičkom” duhu zahtijeva odvajanje znanosti i države. Ali odvajanje Znanosti i Novca?

226 To je jedan od načina na koji se može razumijeti ovaj termin koji spada u problematiku O. Ducrota, op. cit.

Društvena pragmatika nije “jednostavna” poput znanstvene. To je čudovište stvoreno preplitanjem mreža klasa heteromorfničkih iskaza (denotativnih, preskriptivnih, performativnih, tehničkih, vrijednosnih, itd.). Ne postoji nikakav razlog poradi kojeg bismo mogli misliti da možemo odrediti metapropise zajedničke svim jezičnim igrama i da konsenzus, u kojeg možemo provjeravati, poput onog koji vlada u nekom trenutku u znanstvenoj zajednici, može obuhvatiti cjelinu metapropisa što upravljaju cjelinom iskaza koji kruže zajednicom. Upravo je napuštanje ovog vjerovanja povezano s današnjom propašću priča legitimnosti, bilo tradicionalnih bilo “modernih” (oslobodjenje čovječanstva, nastajanje Ideje). Ideologija “sustava” sa svojom totalizirajućom težnjom nadoknađuje gubitak ovog vjerovanja i istodobno ga cinizmom svojeg kriterija performativnosti izražava.

Stoga ne izgleda moguće, pa ni oprezno, usmjeriti, kao što to čini Habermas, razrađivanje problema legitimnosti u smjeru traženja univerzalnog konsenzusa²²⁷ pomoću onog što naziva *Diskurzom*, to jest dijalogom argumentacija.²²⁸

227 *Raison et légitimité*, loc. cit., passim, posebice 23-24: “Jezik djeluje kao transformator: (...) osobne spoznaje se transformiraju u iskaze, potrebe i osjećaji u normativna očekivanja (zapovijedi ili vrijednosti). Ova transformacija utvrđuje važnu razliku koja subjektivnost odvaja od namjere, volje, zadovoljstva i boli s jedne i izraza i normi koje pretendiraju na univerzalnost, s druge strane. Univerzalnost znači objektivnost spoznaje i legitimnost vrijedećih normi. Ova objektivnost i legitimnost osiguravaju zajednicu (Gemeinsamkeit) koja je suštinska za konstituciju stvarnog društvenog života.” Vidimo da na ovakav način zaokružena problematika, koja pitanje legitimnosti zaustavlja na jednoj vrsti odgovora, na univerzalnosti, s jedne strane pretpostavlja identitet legitimacija za spoznajni i za aktivni subjekt, suprotno od kantovske kritike koja je odvajala konceptualnu univerzalnost, svojstvenu spoznajnom subjektu, od idealne univerzalnosti, (“prirodne prirode”) koja je služila kao horizont aktivnome subjektu; a s druge strane tako shvaćena problematika zadržava konsenzus (Gemeinschaft) kao jedini mogući horizont za život čovječanstva.

228 *Ibid.*, 22, i napomena prevoditelja. Potčinjenost preskriptivnih metapropisa, to jest normalizacija zakona, *Diskursu* je izričita, primjerice 146:

To ustvari znači pretpostaviti dvije stvari. Prvo, da se svi sugovornici mogu složiti oko pravila ili metapropisa koji vrijede univerzalno za sve jezične igre, premda je jasno da su one heteromorfne i pripadaju heterogenim pragmatičnim pravilima.

Druga je pretpostavka da je svrha dijaloga konsenzus. No mi smo, analizirajući znanstvenu pragmatiku, pokazali da je konsenzus samo jedno stanje rasprava, a ne njihova svrha, koja bi prije svega trebala biti paralogija. S ovom dvostrukom tvrdnjom (heterogenost pravila, istraživanje neslaganja) nestaje vjerovanje koje još uvijek prožima Habermasovo istraživanje u kojem stoji da čovječanstvo kao kolektivni subjekt traži zajedničko oslobođenje putem regularizacije “poteza” dozvoljenih u svim jezičnim igrama, i da se legitimnost nekog iskaza nalazi u njegovom doprinosu tom oslobođenju.²²⁹

Razumijemo dobro ulogu koju ima oslanjanje na ovo vjerovanje u Habermasovoj argumentaciji protiv Luhmanna. *Diskurz* je posljednja prepreka postavljena teoriji stabilnog sustava. Svrha je dobra, ali argumenti nisu.²³⁰ Konsenzus je postao zastarjela, sumnjiva vrijednost. Pravda to nije. Stoga je potrebno doći do određene ideje i prakse pravde koje neće biti vezane uz konsenzus.

Prihvaćanje heteromorfnosti jezičnih igara prvi je korak u tom smjeru. Jasno je da ono implicira odustajanje od terora, koji pretpostavlja i pokušava ostvariti njihovu izomorfnost. Drugi je korak načelo da, ako postoji konsenzus o pravilima koja određuju svaku igru i “poteze” koji se vuku, onda konsenzus *mora*

“Normativna pretenzija na vrijednost i sama je kognitivna u smislu da uvijek pretpostavlja da bi mogla biti prihvaćena u racionalnoj raspravi.”

229 Garbis Kortian, u *Métacritique*, Minuit, 1979., dio V, kritički propituje ovaj razjašnjavajući vid Habermasove misli. Vidi također od istog autora, “Le discours philosophique et son objet”, *Critique*, 1979.

230 Vidi J. Poulain, art. cit., id bilješka 28; a za općenitiju raspravu o Searleovoj i Gehlenovoj pragmatiki vidi J. Poulain, “Pragmatique de la parole et pragmatique de la vie”, *Phi zéro* 7, 1 (rujan 1978), Université de Montréal, 5-50.

biti lokalan, to jest na njega moraju pristati aktualni partneri, i mora biti podložan mogućem poništenju. Tako se usmjerujemo prema mnoštvenosti konačnih metaargumentacija, time želimo reći da se argumentacije odnose na metapravila i da su prostor-no-vremenski ograničene.

Ovo usmjerenje odgovara razvoju društvenih interakcija, u kojima privremeni ugovor ustvari zamjenjuje stalnu instituciju, u svim profesionalnim, emocionalnim, seksualnim, kulturnim, obiteljskim, međunarodnim predmetima i političkim poslovima. Razvoj je svakako dvosmislen – sustav daje prednost privremenom ugovoru jer je pokretljiviji, jeftiniji i pruža raznolikost motivacije, sve ovo su čimbenici što doprinose boljoj operativnosti. No, ionako se ne radi o predlaganju neke “čiste” alternative sustavu, sada koncem sedamdesetih svi znamo da će mu ona nalikovati. Treba se radovati što je težnja prema privremenom ugovoru dvosmislena – ona ne pripada samo svrhovitosti sustava ali ju on podnosi, a ona u njegovom okrilju otkriva jednu drugu svrhovitost koja je spoznavanje jezičnih igara kao takvih i odluka o preuzimanju odgovornosti za njihova pravila i njihove učinke, od kojih je glavni onaj koji vrednuje prihvaćanje pravila, istraživanje paralogije.

Glede informatizacije društva, konačno vidimo kako ona utječe na ovu problematiku. Ona može postati dugo “sanjanim” oruđem kontrole i regulacije sustava tržišta, proširenog do samog znanja, kojim isključivo upravlja načelo performativnosti. Ona dakle neizbježno sadrži teror. Ona može također služiti grupama koje raspravljaju o metapравilima dajući im informacije koje im najčešće nedostaju u donošenju ispravnih odluka. Pravac kojim treba ići kako bi ona skrenula u ovom potonjem smjeru u načelu je veoma jednostavan – potrebno je da publika ima slobodan pristup memoriji i bankama podataka.²³¹ Jezične igre će onda

231 Vidi Tricot i dr., *Informatique et liberts*, Rapport au gouvernement, La Documentation française, 1975. L. Joinet, “Les ‘pieges liberticides’ de l’informatique”, *Le Monde diplomatique* 300 (ožujak 1979.): ove klopke su “primjena tehnike ‘društvenih profila’ u upravljanju masama; logika

postati igre koje u datom trenutku imaju potpunu informaciju. Ali one će također biti i igre čiji zbroj nije nula pa rasprave neće biti u opasnosti da se zaustave na minimaksimalnoj ravnoteži u slučaju da su ulaganja iscrpljena. Stoga što su uložili tada znanja (ili ako želite informacije), a rezerva znanja, koja je rezerva jezika u mogućim iskazima, jest neiscrpnja. Nazire se politika u kojoj će se jednako poštivati želja za pravdom i želja za nepoznatim.

sigurnosti koju proizvodi automatizacija društva". Vidjeti također i dosjee i analize objedinjene u *Interferences 1* i *2* (zima 1974. i proljeće 1975.), tema je uspostavljanje komunikacijskih multimedijalnih mreža: o radio-amaterima (posebice o njihovoj ulozi u Quebecu tijekom afere F.L.Q. u listopadu 1970., i tijekom afere 'Front commun' u svibnju 1972.); o lokalnim radio stanicama u Sjedinjenim Državama i Kanadi; o utjecaju informatike na uvjete uredničkog rada u tisku; o piratskim radio postajama (prije njihova razvoja u Italiji); o administrativnim kartotekama, o monopolu I.B.M.-a, o informatičkoj sabotazi. Općina Yverdon (u kantonu Vaud), nakon što je izglasala kupnju računala (operativnog 1981. godine) izdala je i određeni broj pravila: savjet općine ima isključivo pravo odlučivati koji se podaci mogu prikupljati, i kome će i pod kojim uvjetima ti podaci biti prenošeni; ako zatraži svaki građanin ima pristup svim podacima (mora se platiti); svaki građanin ima pravo uvida u svoj karton (ima ih pedesetak), može ih ispravljati, i u svezi toga podnijeti zahtjev savjetu općine ili čak državnom; svaki građanin ima pravo znati (uz molbu) koji su njegovi podaci neke prosljeđeni i kome (*La semaine media* 18, 1. ožujak 1979., 9)

POGOVOR

Marijan Krivak

Lyotardovo “postmoderno stanje”

Možda nijedan spis u našoj (naj)novijoj povijesti nije imao toliko utjecaja na formiranje ideja, stavova, te pisanja teorijskih i filozofijskih knjiga, kao Lyotardovo *Postmodernoo stanje* (1979). Isto tako, možda nijedna knjiga nije bila toliko malena namjerom, a toliko velika svojim posljedicama kao ovaj spis. Nijedan relevantan teoretičar, odnosno filozof koji je imalo držao do sebe u posljednjih već gotovo četvrt stoljeća, nije mogao a da se ne osvrne na ovo djelo – bilo izravno, bilo putem i preko njegovih interpretacija.

Spis, namjenski pisan:

Radi se o Izvještaju o znanju u najrazvijenijim društvima, kojeg smo predložili Sveučilišnom vijeću pri vladi Quebeca, a na zahtjev njegova predsjednika,¹

postao je filozofijsko-historijskim dokumentom *par excellence*.

1 Iz Uvoda u studiju.

Kako, dakle, Lyotard opisuje Postmodernu u *Postmodernom stanju*?

Najprije da kažemo, Lyotardova Postmoderna iz Postmodernog stanja nije ona Postmoderna kakva se najčešće utjelovljivala kroz različite inačice medijske i visoko tehnologizirane civilizacije u kojoj obitavamo. Njegova postmoderna nije Feyerabendov “anything goes”, već mnogo prije Welschova Naša postmoderna moderna.²

Lyotard postmodernu određuje filozofijski, ali i metahistorijski. Postmoderna se nadovezuje na cjelokupno nasljeđe moderne – ona raskida s njezinom logikom stalnoga napretka, ali isto tako uzima u obzir i sve kulturološko i civilizacijsko nasljeđe njome namrijeto. Ono što iz toga proizlazi ima presudne posljedice za smještanje Lyotarda u tradiciju mislilaca koji ne negiraju cjelokupnu tradiciju koju je ostvarila moderna, već je smatraju legitimnim i neizostavnim ishodištem postmoderne. Po vlastitu iskazu:

Djelo je moderno tek ako je prije bilo postmoderno. Tako viđen, postmodernizam ne znači kraj modernizma, već stanje njegova rođenja i ovo je stanje konstantno.³

Vrlo je bitno iznova istaknuti to da Lyotard Postmodernu ne vidi kao još jednu epohu u linearnom nizu izmjenjivanja i stalnog prevladavanja prethodećih povijesnih razdoblja. Postmoderna svoju legitimnost ostvaruje tek na razini novoga modusa iskazivanja misli, kako na području filozofije tako i na područjima

2 Vidi Welschovu reprezentativnu knjigu *Unsere postmoderne Moderne*, Akademie Verlag, Berlin 1993. Ista sadrži možda najseriozniji prikaz Lyotardova *filozofijskog tematiziranja postmoderne*.

3 J.-F. Lyotard, *Le postmoderne expliqué aux enfants. Correspondance 1982-1985*, Editions Galilée, Paris 1986.

arhitekture, književnosti, politike te svim područjima u kojima se iskazuje javni način života, navlastito tehnike i znanosti, posredovanima suvremenom visoko razvijenom tehnologijom. Ona nije nova epoha niti u smislu jednog koherentnog programatskog istupanja koje bi izlazilo iz okvira fragmentiranosti vlastitih oblika pojavljivanja. Ono što Lyotard želi posebice istaknuti glede postmodernosti jest njezino nastupanje nakon “kraha” što su ga doživjeli svi presudni postulati modernizma na političkom polju. Tu prije svega misli na pripovijest, ili, moglo bi se reći, “prosvjetiteljsku dogmu” emancipacije čovječanstva, koja jednostavno nije moguća nakon takvih historijskih lomova humanizma poput Auschwitza, kraha totalizirajućeg ekonomijskog diskursa u velikim ekonomskim krizama, ali i sloma emancipacijskog projekta Marxove utopije u realnom socijalizmu.

Moderna je proizvela tri legitimirajuće metapriče. To su: emancipacija čovječanstva (u prosvjetiteljstvu), teleologija duha (u idealizmu) i hermeneutiku smisla (u historizmu). Te stege jedinstva više ne funkcioniraju u postmodernom stanju znanja što ga opisuje Lyotard. Totalitet kao takav postao je neupotrebljiv, pa je došlo do rasipanja dijelova postulirane cjeline svijeta.

(Kod Lyotarda još nije prisutan današnji aktualni strah od sveproždiruće globalizacije i prijetnje njezinih eksponenata “ratom protiv terorizma” koji, ustvari, predstavlja rat protiv bilo kakove utopije i nade... bilo kakove drugosti koja se protivi toj globalizaciji.

Lyotard – barem u *Postmodernom stanju* – još ne uočava sve opasnosti postmoderne de-politizacije, premda je svjestan isključujuće totalitarnosti ekonomijskog diskursa.)

Paralogije su ono što distingvira “pogansku” ili postmodernu estetičku *invenciju* od puke *inovativne* funkcije umjetnosti, koja je karakteristična za modernističko razumijevanje avangarde. Dok inovacija traži nove pomake unutar pravila “jezične igre umjetnosti”, dakle kako bi na neki način oživjela istinu umjetnosti, para-

logija traži pomake i promjene koji će ukinuti pravila igre, onaj *nepredvidivi pomak* što se čini nemogućim ako se ostane unutar zadanih pravila jezične igre. Inovacija samo rafinira učinkovitost sistema, dok paralogija mijenja pravila igre u pragmatiki znanja. Povratak naracije u ovaj diskurs očituje se prema Lyotardovu vlastitu iskazu u *otvorenoj sistematici, lokalnosti, antimetodi...*

Sve ovo Lyotard naziva paralogijama koje u svojoj biti imaju nešto od utopijskih projekata. Takvi projekti poput, primjerice, onoga Blochova, karakteristični su za sve filozofije što svoje polazište imaju u diskontinuiranosti povijesnog razvoja i po toj fragmentaciji mogu sasvim dobro komunicirati s jednim postmodernim pristupom povijesnim fenomenima. Istina je da i paralogije mogu biti adoptirane u sistematiku puke inovacije (tako u estetičkoj sferi imamo slučaj Picasso), ali su dublje mogućnosti vezane uz “proizvođenje” novih invencija. Postmoderna umjetnost (ovdje se ipak najviše referiramo na nju) ne traži istinu, već traži svojevrsno svjedočenje o događaju, kojemu ne može biti pripisana apsolutna istinitost, koji ne može biti objektom pojmovne reprezentacije. “Male pripovijesti” (izvedene prema načelu paralogija) pronalaze put prema “slabljenju” novog početka filozofije.⁴

Lyotard u *Postmodernom stanju* analizira “sadašnje stanje znanja u najrazvijenijim društvima”. Stanje kulture što se naziva postmodernim doprinijelo je preobražajima i promjenama pravila igre u znanostima, književnosti i umjetnostima općenito. Te preobražaje Lyotard određuje u odnosu na krizu naracija.

U svojemu tradicionalnom obličju znanje je imalo gotovo isključivo narativni karakter. Sva legitimacija znanja sastojala

4 Ovdje upućujem na tzv. “slabu ontologiju” koju Vattimo smatra jedinom mogućnošću izlaska iz metafizike.

“Možda je u ovome *šansa* misli postmodernog doba za novi, oslabljeno novi početak.” (kurziv aut.)

Vidi G. Vattimo, *La fine della modernità*, Garzanti, Milano 1985. (Ovdje u prijevodu iz *Kraj moderne*, Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad 1991., str. 185.)

se u prenošenju velikih pripovijesti od strane autoriteta neke zajednice na ostale članove te zajednice. Obilježnost mitskim diskursom i njegova neupitnost bile su primitivnim obrascem prenošenja znanja.

S pojavom moderne znanosti – koja se u svojim uobličeni-
ma legitimirala, s jedne strane, spekulativnom obuhvaćenošću u
okviru najviše od svih znanosti, tj. filozofije, a s druge strane,
pozitivizmom i egzaktnom provjerljivošću u obrascu prirodnih
znanosti – ta je legitimacija izgubila svoje tradicionalne karakte-
ristike. Kroz razvoj kapitalističkog društva i tehnologije njegove
rekuperacije, posebice u razdoblju trećeg stadija (kako to nagla-
šuje Fredric Jameson)⁵ “novoga svjetskog prostora kasnog multi-
nacionalnog kapitala”, znanje mijenja svoj tradicionalni status.
Prije svega, gubi se monopol koji narativnost ima u prenošenju
znanja. Potaknuto novim kriterijem performativnosti, odnosno
učinkovitosti u okviru zadanog društvenog sistema, znanje se
prilagođuje autoregulaciji društva u kojemu egzistira.

Ova svojevrsna merkantilizacija znanja istodobno delegitimira
tradicionalne oblike ovjerovljavanja znanja. Jednostavno, više
nije moguće iznaći neki univerzalni metajezik na koji bi sve
pojedine *jezične igre* bile prevedive. Gubitak čvrstog centriranja
i mogućnosti sigurne legitimacije znanja postao je simptomom
novoga doba u koje najrazvijenije zemlje zapadnoga svijeta
ulaze – *postmodernog* doba. Dijagnoza vremena istodobno u
sebi uključuje i raspad svih metanaracija, dekompoziciju velikih
iskaza. Raspada se i unutar sebe urušava moderna tradicija filo-
zofije subjekta, nasljeđe prosvjetiteljstva, idealistička filozofija
sa svojim najreprezentativnijim izdankom u Hegelovu sistemu,
kao i utopijske projekcije nastale u ozračju Marxove filozofije
oslobođenja od prisile proizvodnje. Moderna ideja napretka
stavljena je u pitanje velikim izopačenjima kojima je bila pod-

5 Fredric Jameson, *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*,
Duke University Press, Durham 1991., str. 6.

vrgnuta u povijesti modernog subjekta. Emancipacijske ideje Slobode, Jednakosti i Bratstva već su od svoga postuliranja u vlastitim njedrima nosile sjeme svoje propasti, navlastito već u jakobinskom teroru, što je tek prethodnica mnogih nadolazećih totalitarizama do kojih će posljedično dovesti ideje Moderne u zlorabi svojih prvobitnih humanizirajućih namjera.

U postmodernom društvu, umnogome bitno predestiniranom performativnošću (performativité) sustava,⁶ učinkovitošću vezanom uz logiku input-output procesiranja, izgubio se legitimitet znanosti predstavljenih na način velikih spekulativnih pripovijesti. Znanosti više ne mogu biti sistematizirane pod vidom jedinstva cjeline, koja onda jamči i istinitost u tradicionalnom filozofijskom smislu. Posredovanjem tehnologije u znanstvenom procesu dolazi do mijenjanja unutarnje strukture znanosti, uz intenzifikaciju kvantuma znanstvene spoznaje same. Između ostalih, i iz toga je razloga danas teško sagledavati znanost unutar nekog koherentnog jedinstva.

Lytard stoga uvodi u raspravu pojam jezičnih igara (language games), u povijesti filozofije namrijet u Wittgensteinovoj kasnoj filozofiji, odnosno u njegovim Filozof(ij)skim istraživanjima. Po

6 Pojam performativnosti u sebi je predodreden činjenicom da nema jedne logike koja strukturira i upravlja znanstvenim procesom, kao što je to bilo od Aristotela preko Francisa Bacona do Johna Stuarta Milla. Nasuprot toj tradiciji, danas koegzistiraju različite znanstvene racionalnosti. Ti modusi racionalnosti sačinjeni su od lokalno valjanih skupova aksioma i lokalno valjanih struktura dokazivanja denotativnih iskaza. Budući da metode dokazivanja iskaza ovise o tehnološkom instrumentariju i oruđu, konstituiranje znanstvene istine posredovano je tehnologijom. Pragmatično prihvaćanje aksioma i znanstvenih metoda dokazivanja ušlo je u polje znanosti. Performativnost kod Lyotarda znači da znanstveni iskazi moraju biti ostvareni, odnosno dobiti svoju performansu. To, pak, znači da su odlučujuće posredovani tehnologijom.

“Pragmatička je performativnost postmoderni smisao istine...” – kako kaže Heinz Paetzold u svojoj izuzetno instruktivnoj knjizi *The Discourse of the Postmoderne and the Discourse of the Avant-Garde*, Maastricht 1994., str. 16.

Wittgensteinu iz ove faze, struktura jezika u drugoj polovici 20. stoljeća umnogome se mijenja i to najviše pod utjecajem novog simbolizma u kemiji, kao i infinitezimalnog računa, te tako stari slojevi značenja i naslage smisla dobivaju novi kontekst gubeći ponekad svoju nekada utemeljujuću funkciju unutar jezika.

Optimalizacija performansi, koja se odnosi na povećanje outputa (dobivenih informacija i modifikacija) uz istovremeno smanjivanje inputa (utrošene energije), jedina je konačna svrha u bilo kojoj od tih jezičnih igara. Legitimiranje je preuzelo načelo učinkovitosti “ovdje i sada”; stari načini legitimiranja u spekulativno-filozofijskom diskursu – pod vidom vječnosti i velikih postulata Istine, Pravednosti, Dobra, Lijepog – gube bitku s površinskim, malim pripovijestima samoobnavljanja multinacionalnog kapitalizma koji sve širim slojevima populacije nudi opipljivu “Welfare State”.⁷ Igre znanstvenog jezika, bez nekog univerzalnog metajezika, stoga će, prema Lyotardu postati

... igre bogatih u kojima bogatiji ima više šanse biti u pravu. Nagovještava se poistovjećivanje bogatstva s efikasnošću i istinom.⁸

Ovo će se pokazati gotovo usudnim nagovještajem suvremene epohe galopirajuće globalizacije, koja naglašeno depolitiziranim, ekonomijskim diskursom postaje meta-naracija broj jedan današnjega svijeta. Globalni kapitalizam iskazao se jedinim pobjednikom i pravim izdankom *Postmodernog stanja*. I to, unatoč i usprkos Lyotardovu filozofijskom optimizmu glede postmodernog ovjerovljivanja jednoga novog, potencijalno boljega svijeta.

7 O *Welfare State*-u samoobnovljenog multinacionalnog kapitalizma kao kulturne logike na kojoj počiva postmodernizam: vidi F. Jameson, nav. djelo.

8 *Postmoderno stanje*, str. 65.

Postmoderna na prijelomu milenija mnogo je bliža crnim Baudrillardovim predviđanjima negoli otvaranju mogućnosti što ih je najširim demokratskim pristupom bankama podataka nagovijestio Lyotard na kraju svoje programatske knjige *Le condition postmoderne*.

Lyotard i sam uviđa važnu činjenicu da relativizirajući konsenzus, usred mnoštva jezičnih igara postmodernizma, ne može ponuditi perspektivu za rješenje problema *pravednosti*. Ovo je posebice važno u *nepravednom* svijetu u kojemu živimo. Toj će se problematici Lyotard posvetiti u svojoj “najfilozofijskoj” knjizi *Le Différend* (Raskol) iz 1983. godine.

* * *

Danas, četvrt stoljeća nakon Postmodernog stanja, možemo reći, da je knjiga što ju prvi puta imamo u hrvatskom prijevodu, jedno od najvažnijih djela filozofijsko-teorijske provenijencije koje se bavi tematiziranjem kulturnosociološkog, a onda i filozofskog fenomena što se naziva “postmodernom”. O važnosti ovoga termina i ovoga spisa u posljednjih dvadesetak godina od nastanka djela ispisano je barem stotinu relevantnih publikacija, a nije pretjerano reći, i tisuće onih ne tako značajnih. Predmet kojim se ova knjiga bavi od epohalnog je značenja za teorijsko promišljanje svijeta u kojemu živimo.

U eri sveopće globalizacije, nagoviještene kroz stanje opisano u izvješću o statusu *znanja* u suvremenoj civilizaciji, Lyotardov je spis od trajne aktualnosti za društveno-humanističko, ali i za prirodno-znanstveno poimanje svijeta u kojemu živimo.

U usporedbi s drugim djelima o istome ili srodnom predmetu, on zauzima inicijalnu, gotovo pionirsku ulogu u postavljanju prethodnih kulturoloških i umjetničkih razmatranja o Postmoderni na razinu filozofijskog promišljanja.

KAZALO IMENA I POJMOVA

A

agonistika 86
 i informatička teorija 24
aksiomatika 61
aksiomi. *Vidi i:* aksiomatika
 jezični 61
algebra 2
antropologija 28
 njutnovska VI
Aristotel 42, 60
aritmetički sustav (Gödel) 62
atomska fizika 82
automati
 u funkciji regulacije 21
autoritet
 pripovjedača 30

B

Bachelard, Gaston 60
bajke V
banke podataka 2, 76, 100
Bečki krug 59
Berlinsko sveučilište 46, 49
birokracija 83

bogatstvo

 kao čimbenik stjecanja znanja 65

Bonaparte, Napoleon 45

Borges, Jorge Luis 82

Bourbaki, Nicolas

 skupina 62

braunovsko kretanje 22

Brillouin, L. M. 83

Broch, Herman 59

Buber, Martin 57

C

činjenica

 utvrđivanje 64

Comte, Auguste 17

čovječanstvo

 kao praktični subjekt 51

D

delegitimacija 54

delegitimnost 56, 79

Descartes, René 42, 60, 65

determinizam 80

 lokalni VI

didaktika 36, 76

dijalektički materijalizam 52
 dijalektika 15
 Duha V
 kod Aristotela 42
 dioničari 80
 diskurz
 denotativni 55
 dioničara 67
 hermeneutički 50
 institucije 25
 legitimnosti znanosti V
 moći 67
 platonički spram znanstvenog 41
 znanstveni kao jezična igra 57
 dokaz 63
 i njegov dokaz 64
 dostupnost informacija
 u postmodernom stanju 77
 društvo
 kao veliki stroj 19
 načela suprotnosti 20
 pravedno VII
 predstavljanje 14
 država 45
 i komercijalizacija znanja 6. *Vidi*
 i: znanje: komercijalizacija
 i protok znanja 6
 i znanstveno znanje 44
 nacionalna i protok znanja 6
 uloga u planiranju ulaganja 7

E

Einsten, Albert 85
 ekonomija rasta 15
 elita
 i obrazovanje 71
 entropija
 borba sustava protiv 22
 sustava 16

F

fakulteti 56
 Fichte, Johann 46, 47, 48, 49
 filozofija
 kao diskurz legitimacije znanosti
 V
 metafizička VI
 povijesti VI
 fonologija 2
 formalni i aksiomatski sustavi 63
 Frankfurtska škola 19, 53
 funkcionalizam 15, 74
 znanja 20

G

genetika 3
 gledište 56
 Gödel, Kurt 61
 teorem 81

H

Habermas, Jürgen VII, 90, 98
 Hegel, G. W. F. 47, 48, 49, 55
 Heidegger, Martin 53
 Heraklit 88
 hermeneutika
 smisla V
 Hofmannsthal, Hugo von 59
 Horkheimer, Max 17
 Humbolt, Wilhelm von 46, 47
 sustav znanosti 78

I

IBM, tvrtka 6
 informacije
 borba za ovladavanje 6
 raspolaganje 21
 informatika 2
 informatizacija 69
 razvijena društva 8

informatizacija društva 100
 institucije
 pomicanje granica 26
 razlika spram diskusije 25
 instituti 56
 interdisciplinarnost 78
 iskaz
 denotativan 11, 27, 62
 deontički 29
 kognitivni 27
 performativan 12
 performativnost 69
 pitanje vrednovanja 61
 preskriptivan 12
 preskriptivan i denotativan 44
 preskriptivan i znanstven 52
 znanstveni
 pravila prihvaćanja 63
 istina
 i naracija VI
 istinito
 i pravedno 10
 istinitost
 denotativnog iskaza 62
 istraživanje
 znanstveno
 pragmatika 80

J

jezici
 mnoštvenost u modernom svijetu
 58
 računalni 2
 strojevni 2
 jezična igra 52, 63, 80, 100
 agonistika 14
 denotacijska u znanstvenom
 znanju 36
 denotativna 47, 67
 filozofska 48
 heteromorfnost 99
 i performativnost 67

 kao društveni odnos 23
 pravila 13
 preskriptivna 67
 tehnička 67
 u narativnom znanju 29
 u znanosti 38
 Wittgestein 13
 jezične vrste 38
 jezik
 i oblikovanje pravila prihvaćanja
 60
 i znanstveno istraživanje 60
 konzistentnost prirodnog 62
 prirodni 62
 umjetni 62
 znanosti 55
 znanosti i etike 10
 znanstveni
 model 61

K

Kant, Immanuel 51, 57
 kapitalizam
 američki 7
 i subvencioniranje istraživanja 66
 kejnezijanizam 54, 67
 kibernetički stroj 24
 kibernetika 2
 kinesko tržište 7
 klasa
 rukovodeća u postmodernom
 društvu 21
 klasna borba 15, 18
 književnost 28
 Kochova krivulja 87
 kompetencija 27
 denotativnog i preskriptivnog
 iskaza 57
 kriteriji u priči 30
 osobna kod znanstvenog znanja 35
 primatelja kod znanstvenog znanja
 37

u znanstvenom znanju 37
 komunikacija
 transparentnost 6
 konotacija 14
 konsenzus V
 u istini iskaza 35
 konzistentnost 61
 Kopernik, Nikola 34
 korisnost
 i znanost 49
 Kraus, Karl 59
 kriteriji
 istine 27
 kriticizam
 znanja 20
 kultura 28
 postmoderna 1
 kulturni imperijalizam 39
 kvantna mehanika 82

L

Laplace, Pierre 82
 legende 29, 39
 legitimacija
 autonomijom volje 51
 preskriptivnih i denotativnih
 iskaza 51
 priča 34
 legitimnost VII, 10
 i diskurz moći 67
 igre 41
 i kulturni imperijalizam 39
 i moć 69
 i postmoderna znanost 89
 i svojstva aksiomatike 61
 narativnog znanja 39
 u kontekstu znanstvenog diskurza
 10
 u modernoj znanosti 42
 u postmodernom društvu 54
 u znanstvenoj jezičnoj igri 39

znanja 26
 znanja i znanstvenička demoralizacija 10
 znanosti 55
 znanstvenog putem naracije 43
 Levinas, Emmanuel 57
 liberalizam
 i komunikacijska transparentnost
 8
 liberalni kapitalizam 54
 lingvistika 2
 logički pozitivizam 81
 logika
 i metajezik aksiomatike 61
 Loos, Adolph 59
 Luhman, Niklas 17, 68, 90, 92, 99

M

Mach, Ernst 59
 Mandelbrot, Benoit 86, 87
 marksizam 52
 model društva 18
 Marx, Karl VII, 18
 Medawar, P. B. 89
 metadiskurz V, 52, 53, 93
 znanja 58
 metajezik 61, 62, 78
 univerzalni 63
 metanaracija VI
 kao opravdanje znanosti VI
 metapreskriptivni iskazi 97
 metapriča 48, 78
 metasubjekt
 i legitimnost diskurza empirijskih
 znanosti 49
 metaznanje 53
 mikrofizika 83
 Mill, John Stuart 60
 mit 39
 funkcija u legitimnosti institucija
 29
 multinacionalne kompanije

odnos moći ekonomije i države 6
Musil, Alois 59

N

napredak
kao akumulacija znanja 43
naracija
jezični elementi VI
kao legitimacija znanja 41
kriza V
znanost i V
narativno. *vidi i*: znanje: narativno
u znanosti 40
narod
davanje legitimnosti državi 45
kao čimbenik u legitimaciji znanja
43
kao subjekt znanja 47
prema znanstvenoj zajednici 43
narodne priče
pragmatika 30
nekonzistentni sustav 61
nepovjerenje VI
Nietzsche, Friedrich 56

O

obrazovanje
i institucije 71
informatika u 75
i performativnost 70
i potčinjenost vlasti 74
pozitivno i negativno 29
visoko
ciljevi 71
i osnovno informatičko 76
odlučivost sustava 61
operativnost
kao kriterij istine i pravde VII
osjetila 64

P

Palo Alto (škola) 88
paradigme 43
paradoksologija 2
paralogija 89
kao oslonac legitimnosti 91
kao stanje rasprava 98
paralogizam 63
Parsons, Talcot 15, 17
pedagogija 37, 75
performativnost 65
kao cilj društvenog sustava 24
tehnike 64
Perrin, Jean 83, 86
Platon 10, 41
poruke
denotativne, preskriptivne, vrijed-
nosne, performativne 23
pošiljatelj 11
autoritet 12
iskaza V
znanstvenog iskaza 37
postindustrijsko društvo 54
postmoderna kultura 54
postmoderni znanstveni diskurs
opravdanje 90
pozitivizam 58
kao vrsta znanja 20
pravda
i naracija VI
pravedno društvo VII
pravila
u znanstvenoj igri 63
znanstvene igre 42
priče 39
kao oblik narativnog znanja 29
o legitimaciji znanja 44
primatelj 12
iskaza V
znanstvenog znanja 34
pripovjedač 30
proleterijat 52

Prosvjetiteljstvo 42
naracija V

R

računala 2
računalni jezici 2
razočaranje
u postmodernom stanju VII
referent 12

S

Schelling, F. W. J. von 48
Schleiermacher, Friedrich 46, 47
Schönberg, Arnold 59
sebstvo 22
simbol
u jeziku 60
sintaktička potpunost sustava 61
sloboda 44, 51
socijalizam 53
propast i priroda znanja 7
Socijalizam ili barbarstvo (skupina)
19
spekulacija
kao diskurz o legiimnosti 48
spekulativna igra
i postmoderna kultura 55
spekulativni idealizam 52
spoznaja 27, 44
mreža distribucije 7
staljinizam 53
strojevi
kao zamjena za nastavnika 76
strojni jezici 58
strukturalizam VI
studenti 9, 19, 71
i prikrivanje nezaposlenosti 73
Sturm und Drang 42
subjekt
umstveni V
sustav 82

i performativnost 82
stabilan i nestabilan 88
svemir
kao sustav sustava 82
sveučilište 49, 50, 52, 53, 56, 73
autonomija 74
cijena studiranja i performativnost
72
i izvan-sveučilišne mreže 74
i trajno poboljšanje kompetencija
74
sveučilišni feudalizam 78
usluge koje se pružaju 72
svjetsko tržište 7
Systemtheorie 15

T

tehnika 64
i bogatstvo 65
i profit 66
i znanje kod starih Grka 64
razvoj i utjecaj na znanje 54
tehnokrati 17, 94
tehnologija 68
i znanost 69
telematika 2
teorija igara 89
agonistika i 24
teorija katastrofe 87
teorija komunikacije 24
teror
u znanosti 95
Thom, René 87, 88, 91
timski rad 78
Treća Republika 45

U

učinkovitost 64, 80
i teror 68
kao cilj sustava 16
kao djelotvornost sustava VI

univerzalni metajezik 58

V

Valéry, Paul 42

W

Wittgestein, Ludwig 13, 57, 58, 59

Z

zaklade 56

zakon

 i pravda 51

znanje

 “primitivno” i “civilizirano” 28

 akumulacija 9

 i bogatstvo 65

 i država 52

 i informacije 3

 i jaz prema zemljama u razvoju 5

 i moralnost 51

 instrumentalno poimanje 26

 i postindustrijsko doba 1

 i trka za moći 5

 i utjecaj na javnu moć 7

 i znanost 26

 izvanjštenje 4

 kao element funkcioniranja društva 19

 kao pokretačka snaga proizvodnje 5

 kao skup kompetencija 27

 kao vrijednost 4

 komercijalizacija 6

 kritička uloga 52

 kritičko 53

 merkantilizacija 6, 76

 napredak u 63

 narativno 26, 29, 38

 utjecaj na vrijeme 31

 narativno u znanstvenom 40

 odnos “znanstvenog” i “pučkog”

 40

 pitanje legitimnosti 11, 62

 postmoderno i vjerodostojnost 81

 pozitivističko i kritičko 20

 pozitivno 51

 protok 6

 spekulativno 50

 sumnja znanstvenika u položaj 10

 suvremene institucije 26

 tradicionalno 31

 usporedivo s novcem 7

 u suvremenom svijetu 19

 utjecaj tehnologije 2

 znanstveno 26, 34

 pragmatika 65

 znanstveno i narativno 9

 znanstveno kao diskurz 2

 znanstveno kao dodatak 9

znanost

 i legitimnost 55

 i pravednost 47

 i proizvodnja 65

 kao metadiskurz 53

 kao podskup spoznaje 27

 legitimnost V

 moderna V

 pozitivna 55

 pravila igre V

 prirodne 85

 znanstvena igra 37

 znanstvenici

 odgovornost za prijenos znanja 74